अथ गुर्जरभाषान्वितं [illegible]

अधिमासशुक्लकृष्णकादश्योर्माहात्म्यं

व्यतीपातव्रतकथा च।

શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન

श्री

મુગ્ધાની, અધિક શુક્લ અને કૃષ્ણ એકાદશીની તથા વ્યતીપાતની કથાઓ.

મૂળ સહિત સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર.

વિ. સં. ૧૯૮૪ પ્રકાશક: ઈ. સ. ૧૯૨૮

ગુજરાતી પ્રિંટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, કોટ, મુંબઈ.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

ગુજરાતી પ્રિંટિંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડિંગ,
એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ ૧.

મુદ્રક અને પ્રકાશક: નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ
મુદ્રણસ્થાન: "ગુજરાતી" પ્રિંટિંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,
કોટ, મુંબઈ ૧.

ॐ तत्सत्

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રીપુરૂષોત્તમ માસના માહાત્મ્યની અંદર "મુગ્ધાની કથા" એ નામની એક કથા કહેવાની પ્રથા ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં કેટલેક ઠેકાણે પડી છે, અને તે ધીમે ધીમે પ્રચારમાં આવતી જાય છે. આ કથા, બૃહન્નારદીય પુરાણ કે જેમાંની પ્રચલિત "પુરૂષોત્તમ માસ માહાત્મ્ય"ની કથા કહેવામાં આવે છે તેમાં, કે પદ્મપુરાણવાળા પુરૂષોત્તમ માસ માહાત્મ્યની કથામાં જોવામાં આવતી નથી; તેથી ઉક્ત પુરાણોની કથા કરતાં તે અર્વાચીન હોવાનો સંભવ છે, અને તેવો મત ઘણા વિદ્વાનોને પૂછતાં દર્શાવાયો છે. પણ તે સાથે એમાં ભગવાનના ગુણાનુવાદ હોવાથી, તેની ગમે તેવી અસંભવિતતા હોવા છતાં, મળમાસનો સ્વીકાર ભગવાન વિષ્ણુએ કર્યો તેમ તેનો સ્વીકાર ભક્તિમાન લોકોએ કરેલો છે. અમે પણ તે ઉપરથી આ કથા સચિત્ર છાપી છે.

આ કથા છાપતી વખતે અમે બે ત્રણ પ્રતો સંશોધન માટે જોઇ છે. મૂળ પ્રત સુરતના શાસ્ત્રી મૂળશંકર જયાનંદની હતી; બીજી સુરતના સોદાગર પ્રેસવાળાની હતી અને ત્રીજી હસ્તલિખિત એક સુરતના શાસ્ત્રીની હતી. છાપેલી પ્રતો ઘણી અશુદ્ધ હોવાથી અમે શકય તેટલો સુધારો કર્યો છે; પણ ભાષાંતર તો નવીન જ રા. રા. બાપુભાઇ ઇચ્છારામ દેશાઇ બી. એ. એ કરેલું છે; તે તો કોઇને પણ વાંચતાં જણાશે.

વળી અમે આ ગ્રન્થમાં આ કથા ઉપરાંત બીજો પણ કેટલોક ખાસ ઉમેરો કરેલો છે, મુખ્યાની કથા ઉપરાંત અધિક માસમાં આવતી બે એકાદશીઓની ત્રણ કથા આપી છે. એ સંબંધમાં પણ બે પક્ષો જણાય છે. કેટલાક શાસ્ત્રકારોનો મત અધિક માસની શુકલ અને કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીઓ નોખી ગણવી એવું છે, અને તેને તેઓએ પદ્મા અને પરમા એવું નામ આપેલું છે; બીજા કેટલાકના મતે બન્ને એકાદશીઓનું નામ કમળા રાખવામાં આવ્યું છે, અને તેની વ્રત કથા જુદી આપવામાં આવે છે. અમે બન્ને પક્ષોનો અત્ર સંગ્રહ કરેલો છે. એ ઉપરાંત ભવિષ્ય પુરાણમાંથી મળમાસની કથા અને વ્રતવિધિ પણ છાપ્યાં છે, અને વરાહ પુરાણોક્ત તથા નારદીય પુરાણોક્ત વ્યતીપાત કથાઓ પણ આપી સંપૂર્ણતા લાવવાનો યત્ન કર્યો છે. એમ આ પુસ્તકમાં ૧૦ અધ્યાયો વિશેષ છે, અને તેને અમે છાપેલા પુરૂષોત્તમ માસ માહાત્મ્યની પૂર્તિ રૂપે ગણવા વિનતિ છે. વાંચનાર અને કથા કહેનાર–બન્નેની સુગમતા માટે અમે પ્રત્યેક શ્લોક એકજ લીટીમાં પૂરો થાય એવી વ્યવસ્થા રાખી છપાવ્યો છે, તે તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

કેટલીક ઉભી થતી ગેરસમજુતિ કાઢી નાખવા માટે અત્ર એક વિશેષ ખુલાસો કરવો આવશ્યક માનીએ છીએ. "ગુજરાતી" પ્રેસ તરફથી ઘણાં વરસો થયાં પુરૂષોત્તમ માસ માહાત્મ્યની કથા છપાય છે. એ પુસ્તક ગુજરાતી પ્રેસના સ્થાપક સ્વ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઇએ છપાવ્યું હતું, પણ તેના ભાષાંતર કર્તાનું નામ તેના મુખપૃષ્ઠ પર છપાવેલું નથી. સ્વ. પ્રાણજીવન હરિહર શાસ્ત્રીએ તે કરી નથી આપ્યું એ અમે ચોક્કસ જાણીએ છીએ; કારણ કે શાસ્ત્રીજીનાં પોતાનાં રચેલાં કે અનુવાદ કરેલાં પુસ્તકો ઉપર તેમનું નામ હમેશાં છપાતું આવ્યું છે, અને તેમણે અમને કહેલું છે તે ઉપ-રથી પણ અમે કહી શકીએ છીએ કે મજકુર ભાષાંતર સ્વ. શાસ્ત્રીજીનું કરેલું નથી. પણ હમણાં જ ચાલુ વર્ષમાં સંયોગવશાત્ અમારા જાણવામાં આવ્યું કે અમારા સ્વ. પૂજ્ય પિતાશ્રીએ "ગુજરાતી"

પ્રેસ સ્થાપ્યું અને "ગુજરાતી" પત્ર કાઢયું તે પહેલાં અધિક માસની કથા સુરતમાં તેમના એક બાળમિત્રના સહકારથી છપાવેલી હતી, અને તે બાળમિત્ર આજે વિદ્યમાન છે. તેમના મુખેથી આ વાત જાણી અમને આનંદ થયો. અમારા પિતાશ્રીનું છપાવેલું તે મૂળ પુસ્તક પ્રાપ્ત કરવા અમે પ્રયાસ કર્યો પણ મળી શકયું નહિ. અમે તે ઉપરથી એવું અનુમાન કરીએ છીએ કે મજકૂર પુસ્તક ઉપરથી થોડો ઘણો સુધારો વધારો કરી આ પુરૂષોત્તમ માસની કથા "ગુજરાતી" પ્રેસના કાર્તિકી પંચાંગમાં અને તે પછી છુટક પુસ્તક રૂપે છપાઈ હોવી જોઇએ. આટલા સ્પષ્ટ વકતવ્યનો સારાંશ એ છે કે "ગુજરાતી" પ્રેસ તરફથી છપાઇ પ્રકટ થયેલા પુરૂષોત્તમ માસની કથાના પુસ્તકનું ભાષાંતર સ્વ. પ્રાણજીવન હરિહર શાસ્ત્રીનું નથી, એટલું અમે ખાત્રીપૂર્વક માનીએ છીએ. છતાં પણ તેમના પરલોકગમન પછી અને "ગુજરાતી" પ્રેસમાથી છુટા પડ્યા પછી રા. મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇના કોઇ એક ઓળખીતા હીરજી હર્ષજી રાવળ નામના શાસ્ત્રીએ નવીન શોધ કરી છે કે "ગુજરાતી" પ્રેસ તરફથી છપાયલાં અને પ્રકટ થયેલાં પુરૂષોત્તમ માસ માહાત્મ્યની કથાના ભાષાંતરકર્તા સ્વ. પ્રાણજીવન હરિહર શાસ્ત્રી હતા, અને મજકુર શોધ સાચી માની લઇને સ્વ. શાસ્ત્રીજીને સંસ્કૃત સુદ્ધાં પણ આવડતું નહતું, તેમ જ ગુજરાતી લખતાં પણ જાણતા નહોતા એવું બતાવવાને માટે મજકુર કહેવાતા ભાષાંતરમાંથી કેટલાક દોષો કાઢીને જાહેરમાં મૂકયા છે. સ્વ. પ્રાણજીવન હરિહર શાસ્ત્રી ભુતળ ઉપર વિદ્યમાન હતા ત્યારે શાસ્ત્રી હીરજીને તેમના લેખમાં કે વિદ્વત્તામાં ખોડ કાઢવાનું સુઝયું નહોતું. તેમના શોકજનક અવસાન પછી ભણેલા શાસ્ત્રીઓ પણ કેવી મનોવૃત્તિવાળા હોય છે તેનો એક સારો દાખલો શાસ્ત્રી હીરજી હર્ષજી રાવળ પુરો પાડે છે. એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય પમાડનારૂં તો એ છે કે રા. મણિલાલ જેઓ એક વખતના પોતાના પ્રેસના સ્વ. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવનને સારી રીતે ઓળખતા હોવા છતાં અને ભાષાંતરકારના નામ વિનાની પુરૂષોત્તમ માસ માહાત્મ્યની કથા પોતાના હકુમતમાં

'ગુજરાતી" પ્રેસ હતું ત્યારે છપાવતા હતા છતાં શાસ્ત્રી હીરજી હર્ષજી રાવળની વાત સાચી શા માટે માની હશે, તેનું કારણ તો અમને ઘણા વિચાર કરવા છતાં પણ સમજાતું નથી. આમ એક સુવિદ્વાન પ્રતિષ્ઠિત શાસ્ત્રીના અવસાન બાદ, તેઓ પોતાના ઉપર કરાયલા આક્ષેપોનો ઉત્તર આપી શકે નહિ તેવી સ્થિતિમાં છે તે વખતે મરનાર શાસ્ત્રીના દોષો શોધવાનું શાસ્ત્રી હીરજીને કેમ સુઝયું હશે તે તો ભગવાન જાણે !

ભાષાંતરનું કાર્ય અસલ મૌલિક લખાણ કરવા કરતાં કેટલેક અંશે મુશ્કેલ છે, અને લો. મા. પ. વા. તિલક જેવા સંસ્કૃત અને મરાઠી ભાષા ઉપર સારી પ્રભુતાવાળા લેખકે પણ તેમના ગીતા રહસ્યના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે સંસ્કૃત ભાષાના પદોમાં રહેલો સંપૂર્ણ ભાવ મરાઠીમાં લાવવો કેટલીકવાર મુશ્કેલ છે, તેમાં ગીતાનો ખાસ. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી અમે એમ નથી કહેવા માંગતા કે અમારૂં કરેલું ભાષાંતર કેવળ નિર્દોષ હશે. પણ શાસ્ત્રી હીરજીના કરેલા ભાષાંતરમાં કેટલાક દોષો છે તેના બે ત્રણ નમુના અત્ર આપ્યા છે. જે દોષોનું આરોપણ તેઓ બીજા ઉપર કરે છે તે દોષથી પોતે મુક્ત નથી. દાખલા તરીકે મુગ્ધાની કથાના ૪ થા અધ્યાયના ૭ મા શ્લોકમાં સોના રૂપા વગેરે કુંભોની જે વાત લખી છે તે મૂળ શ્લોકમાં ક્યાં છે ? તેજ પ્રમાણે તેજ અધ્યાયના ૨૦ મા શ્લોકમાં આ પ્રમાણે ચરણ છે. मारते यवदानं च करोति ब्राह्मणाय च ઇ. તેનો સાદો અર્થ એવો છે કે 'આ ભારતમાં (એટલે ભરતખંડ નામના દેશમાં) જે બ્રાહ્મણને જવનું દાન કરે છે તે વાયુ લોકમાં મન્વંતર પર્યંત વાસ કરે છે.' વૈયાકરણોપાધ્યાય શાસ્ત્રી હીરજી તેનું ભાષાંતર નીચે પ્રમાણે આપે છે "તેમ જ પુસ્તકોનું દાન કરવાથી તે વાયુલોકોમાં વસે છે." (૨૦) આ અર્થ શાસ્ત્રીજીએ ક્યાંથી કાઢયો !! मारते એટલે "ભરતખંડ"માં એવો અર્થ થાય, તેનો શાસ્ત્રીજીએ "પુસ્તક" એવો અર્થ ક્યાંથી કર્યો !! મજકુર ૪થા અધ્યાયના ૨૨મા શ્લોકમાં બીજું ચરણ આ પ્રમાણે છે. ताम्रपात्रस्य दानेन फलं

शतगुणं भवेत् ॥. તેનું સરળ ભાષાંતર આ પ્રમાણે થાય છે. "તાંબાના પાત્રનું દાન કરે તો તેનું સોગણું ફળ મળે." શાસ્ત્રી હીરજી ઉપલા ચરણનું ભાષાંતર આપે છે કે તામ્રપાત્રનાં દાનો કરવાથા મુખ્યાજીપણું મેળવી ભગવાનની સેવા થાય છે!! (૨૨) એ જ અધ્યાયના ૪૧ મા શ્લોકનું ભાષાંતર તો કેવળ ખોટું છે. તેનો અર્થ શો થાય છે તે આ પુસ્તકમાં ૨૧મા પાના ઉપર આપેલો છે. શાસ્ત્રી હીરજી તેનું ભાષાંતરં આ પ્રમાણે કરે છે. "હવે આયુષ્ય તથા લક્ષ્મી તથા પરાક્રમને આપવાવાળું જે મૌન તેને મનુષ્યોએ વ્રતમાં પણ ધારણ કરવું." મૂળ શ્લોકમા જે અર્થ નથા તે શાસ્ત્રીજીએ કરી બતાવ્યો છે; અને ૪૨ મા શ્લોકનું ભાષાંતર કર્યું જ નથી. આવા દોષો પાનેપાને ભરેલા છે. આનું કારણ અમને એમ લાગે છે કે શાસ્ત્રીએ મૂળશંકરની પ્રતમાંથી આવી ગંભીર ભૂલો સહિત ભાષાંતર એમનું એમ શબ્દેશબ્દ સ્વીકારી લીધું હશે. આ તો કાચના ઘરમાં બેસી પથ્થરો મારવા જેવું થયું છે. શાસ્ત્રી હીરજીના દોષ અમારે ન છુટકે દર્શાવવા પડે છે તે માટે અમે દિલગીર છીએ, પણ પરલોકવાસી શાસ્ત્રીજી પ્રાણજીવનના આત્મસંતોષાર્થે અમને આવી કડવી પણ ફરજ બજાવવી પડે છે. આ લખાણ માટે વાંચનાર મહાશયની પણ ક્ષમા માંગી આ પવિત્ર કથા વાંચવાની ભલામણ કરી અમે વિરમીએ છીએ.

મુંબઇ, જેઠ યોગિની
એકાદશી, ૧૯૮૪.

પ્રકાશક

વિષયાનુક્રમણિકા

(શ્રીપુરુષોત્તમમાસ માહાત્મ્ય-અંતર્ગત) ૧૪૨૩૨

મુગ્ધાની કથા

મંગળાચરણ

श्रीगणेशाय नमः । श्रीराधापुरुषोत्तमाभ्यां नमः । श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

નૈમિષારણ્યમાં શૌનકાદિ ઋષિ અને સૂત પુરાણીક

[એક સમયે નૈમિષારણ્યમાં શૌનક વિગેરે ઋષિઓ ભેગા થઈ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હવે મહા દુષ્ટ કલિકાળ પ્રાપ્ત થવાનો છે, ને તેમાં પણ આ ઘોર કલિયુગના મનુષ્યો નિર્ધન (અલ્પ ધનવાળા), અલ્પ આયુષ્યવાળા, અને આળસુ (અલ્પ ઉદ્યમ કરનારા) થશે, માટે તેઓનું કલ્યાણ થાય તથા પરમેશ્વરના ધામની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? એ વિષેની ચિંતાનું નિરાકરણ કરવા માટે તેઓમાં અગ્રગણ્ય, જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ અને સુશીલ મુનિ શૌનક ત્યાં આગળ અનાયાસ તીર્થાટન કરી પધારેલા શાંત અને બોલનારામાં શ્રેષ્ઠ સૂત પુરાણીને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા.]

श्रीगणेशाय नमः । श्रीराधापुरुषोत्तमाभ्यां नमः ॥

शौनक उवाच ।

सूत सूत महाभाग वद नो वदतां वर । संदेहं त्वां प्रपृच्छामस्तन्नश्छेत्तुमिहार्हसि ॥१॥
एवं कुर्वंति ये लोका उद्यापनविधिं शुभम् । तेषां मोक्षसमावाप्तिरन्येषां न भवेत्तथा ॥२॥
निर्धनानां नराणां वै कथं मुक्तिः क्रिया मता । नास्ति तेषां धनं मुख्यमुद्यापनविधिः कथम् ॥३॥
क्रियते तैः कया रीत्या गोलोके वसतिः कथम् । तेषां नास्ति यदोपायः किं कृतं हरिणा तदा ॥४॥
एतत्संदेहबहुलं छिंधि त्वं सूतनंदन ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૧ લો–મુગ્ધાનું વૃત્તાંત

શૌનકનો પ્રશ્ન

શૌનક ઋષિ બોલ્યાઃ–હે સૂત! હે સૂત! હે મહાભાગ! આપ વ્યાખ્યાનકારોમાં ઉત્તમ છો, એટલા માટે તમને એક શંકા અમો પૂછીએ છીએ, તેનું સમાધાન કરવાને તમો યોગ્ય છો.[૧] આપે અધિકમાસ અથવા પુરુષોત્તમમાસના માહાત્મ્યની જે સુંદર કથા સંભળાવી તેમાં કહ્યા પ્રમાણે જે મનુષ્યો ઉત્તમ ઉદ્યાપન વિધિ કરે છે તેઓની જ મુક્તિ થાય છે એમ કહ્યું તો શું બીજાઓની મુક્તિ થતી નથી?[૨] ધનરહિત મનુષ્યોને મોક્ષ કેમ મળે અને તેઓ નિર્ધન હોવાથી ઉદ્યાપનવિધિ કયા પ્રકારે કરી શકે.[૩] તે મનુષ્યો કયા પ્રકારે ઉદ્યાપનવિધિ કરવાથી ગોલોકમાં વાસ કરી શકે? તેઓને માટે શું બીજો ઉપાય હરિએ બતાવ્યો નથી?[૪] હે સૂતનંદન! આ અમારી શંકાનું બરાબર સમાધાન કરો.[૫] ॥ ૧ ॥

सूत उवाच ।

साधु पृष्टं हि ऋषयो एतत्प्रश्नोत्तरं शृणु । न प्रायोजनमत्रैव निर्धनानां विशेषतः ॥ ६ ॥
धनस्य संचयोऽप्यत्र श्रद्धायाः कारणं मतम्। निर्धनैस्तु सदा कार्यं कर्म श्रद्धासमन्वितम्॥७॥
चेतःकृतं समग्रं स्यादीश्वरस्य प्रसादतः। विना श्रद्धाकृतं चेत्स्याद्धनिकैस्तच्च निष्फलम्॥८॥
तस्माद्यथा भवेत् श्रद्धा फलं तादृङ्मतं किल । यावद्व्रतं सदा कार्या श्रद्धाभक्तिर्विचक्षणैः॥९॥
धनं चेदधिकं येषां न्यूना श्रद्धा च निष्फलम् ।तस्मात्सर्वैः प्रकर्तव्यं श्रद्धया सफलं भवेत्॥१०॥
तस्माद्व्रतानुकूला च श्रद्धा कार्या विचक्षणैः। अत्रैव कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनम्॥११॥

સૂત કહે છે:–હે ઋષિઓ! તમે આ પ્રશ્ન ઘણો સારો પૂછયો; તેનો જવાબ સાંભળો. આ ઉદ્યાપનમાં વ્રત કરનારાઓને બહુ ધનની આવશ્યકતા નથી.[६] અને આ વ્રતમાં ધન પુષ્કળ હોય તો પણ શ્રદ્ધાની ખાસ જરૂર છે. નિર્ધન માણસે આ વ્રત હમેશાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કરવું.[૭] ઈશ્વરની કૃપાથી પ્રસન્ન ચિત્તવડે આ વ્રત પૂર્ણ કર્યું હોય તો સારૂં ફળ આપે છે અને શ્રીમંતોએ શ્રદ્ધા વિના આ વ્રત કર્યું હોય તો તે ફળ આપતું નથી.[૮] એટલા માટે જેવી શ્રદ્ધા હોય તેવું ફળ ખરેખર તેઓ મેળવે છે. સુજ્ઞ મનુષ્યોએ આ વ્રત શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી કરવું.[૯] જેમની પાસે વધારે ધન હોય પણ શ્રદ્ધા ઓછી હોય તો તેમનું વ્રત, ફળ આપતું નથી, એટલા માટે સર્વેએ શ્રદ્ધાથી આ વ્રત કરવું કે જેથી ફળ આપે.[૧૦] એટલા માટે ડાહ્યા માણસોએ વ્રતને અનુકૂળ શ્રદ્ધા રાખવી. અહીં એક પુરાતન ઇતિહાસની કથા કહી સંભળાવું છું.[૧૧]

व्यासेनोक्तं कृपालेशाज्ज्ञात्वा मां दृढभावुकम् । एकस्मिन्दिवसे पृष्टः संदेहोऽस्मिन्मया गुरौ १२
मामुवाचेतिहासं वै हरिणोक्तं रमाग्रतः । वैकुंठे रमया पृष्टः संदेहो ह्ययमेव च ॥ १३ ॥
हरिस्तामितिहासेन बोधयामास तच्छृणु । अवंतीनगरे रम्ये ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ १४ ॥
नाम्ना विष्णुप्रियो ह्यासीत्सर्वकर्मविशारदः । शांतो हरिव्रते मुख्यः षट्कर्मनिरतः शुचिः १५
तस्य पुत्रद्वयं जातं नाम्ना देवलमाधवौ । बुद्धिमंतौ च कुलिनौ विष्णुभक्तिरतौ सदा ॥१६॥
कदाचित्कालयोगेन तत्तातो निधनं गतः । ततश्चिंतातुरौ तौ च जातौ देवलमाधवौ ॥१७॥
देवलस्य च पत्नी या रूपलावण्यसंयुता । गर्वाधिरूढा चैवासीन्नाम्ना रूपवती यतः ॥१८॥

દૃઢ ભાવવાળો મને જાણીને મારા ઉપર કૃપા કરીને વ્યાસે એક સમયે મને આ પ્રમાણે કહ્યું. એક દિવસે ગુરુ વ્યાસને મેં આવો જ પ્રશ્ન પૂછયો.[१२] તે ઉપરથી ભગવાન હરિએ લક્ષ્મીને જે ઇતિહાસ કહ્યો હતો તે વ્યાસે મને કહ્યો. આ પ્રશ્ન લક્ષ્મીએ વૈકુંઠમાં હરિને પૂછયો હતો.[१३] શ્રીહરિએ લક્ષ્મીને ઇતિહાસથી જે બોધ આપ્યો તે તમે સાંભળો.

વિષ્ણુપ્રિયનું કુટુંબ

ઘણા પૂર્વકાળે રમ્ય અવંતી નગરમાં વેદ પારંગત એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો.[१४] તે બ્રાહ્મણ સર્વ કર્મમાં કુશળ, હરિની સેવા કરવામાં શાંત, ષટ્કર્મમાં* નિપુણ હતો અને તેનું પવિત્ર વિષ્ણુપ્રિય એવું નામ હતું.[१५] તેને બુદ્ધિમાન્, કુલીન, અને વિષ્ણુભક્તિમાં પ્રીતિવાળા દેવલ અને માધવ નામના બે પુત્રો હતા.[१६] એક વખતે કાળવશાત તેમના પિતા વિષ્ણુપ્રિય મરણ પામ્યા. ત્યાર બાદ દેવલ અને માધવ ઘણા ચિંતાતુર થયા.[१७] દેવલની સ્ત્રી રૂપ અને લાવણ્યથી યુક્ત અને અભિમાની હતી

* ૧ અધ્યાપન, ૨ અધ્યયન, ૩ યજન, ૪ યાજન, ૫ દાન આપવું અને ૬ દાન લેવું.

सा ज्येष्ठा ज्येष्ठपत्नी च गृहे मुख्याधिकारिणी।आसीन्माधवपत्नी च नाम्ना मुग्धा च मूढधीः १९
गृहे किंचिन्न जानाति गृहकार्यं विशेषतः । लोकास्तामाहुरखिला ग्रंथिलेति च सर्वशः॥२०॥
तयोरेवं तदा भ्रात्रोर्गृहेषु वर्तमानयोः । कालो गतः कियत् पश्चाद्दारिद्र्यं चाभवद्गृहे ॥ २१ ॥
देशांतरगतौ तौ च द्रव्योपार्जनलालसौ । नारीद्वयं गृहे मुक्त्वा द्विजौ देवलमाधवौ ॥२२ ॥

माधव उवाच ।

देवरो माधवः प्रोक्तो भ्रातृपत्नीमुवाच ह । ज्येष्ठभ्राता पितातुल्यस्तत्पत्नी मातृरूपिणी ॥२३॥
मातस्त्वं गृहमुख्यासि गुणमुख्या विशेषतः। भगिनीवत्त्वया रक्ष्या मूर्खा पत्नी ममेति च २४

અને તેનું નામ રૂપવતી હતું.[१८] તે જયેષ્ઠ ભ્રાતાની સ્ત્રી હતી અને તેથી તે ગૃહકાર્યમાં મુખ્ય અધિકાર ભોગવતી હતી. અને મૂઢ બુદ્ધિવાળી માધવની સ્ત્રીનું નામ મુગ્ધા હતું.[१९] અને તે ઘરના કામકાજમાં કંઈ પણ જાણતી નહતી, જેથી બધા લોકો તેને સર્વ રીતે ગાંડી (ભોળી) કહેતા હતા.[२०] આ પ્રમાણે ઘરમાં રહેતા રહેતા તે બન્ને ભાઇઓને કેટલોક સમય ગયા પછી તેઓના ઘરમાં દારિદ્ર્ય આવ્યું.[२१] ત્યારબાદ દ્રવ્ય મેળવવાની ઇચ્છાવાળા તે દ્વિજ દેવલ અને માધવ પોતપોતાની સ્ત્રીને ઘરમાં મૂકી પરદેશ ગયા.[२२]

નાનો ભાઇ માધવ પોતાના મોટા ભાઇની પત્ની રૂપવતીને કહેવા લાગ્યો કે, "મોટા ભાઈ પિતા સમાન છે અને તેની પત્ની માતા સમાન છે.[२३] એટલા માટે હે માતા ! તમે ઘરમાં મોટાં છો અને મુખ્યત્વે કરીને ગુણવાળાં છો, માટે તમારે મારી મૂર્ખ સ્ત્રીને બહેન પ્રમાણે સંભાળવી.[२४] કારણ કે તે ઘરનું કામકાજ જાણતી નથી અને જ્ઞાતિનો વ્યવહાર પણ સમજતી નથી. એટલા માટે

गृहकार्यं न जानाति ज्ञातिकार्यं तथैव च । त्वया संभावनीया च भगिनीपुत्रिका यथा ॥२५॥
गच्छाम्यहं च विश्वास्य त्वयि देवि शुभेक्षणे ॥ २६ ॥

सूत उवाच ।

इत्युक्त्वा च गतौ तौ च भ्रातरौ द्रव्यलालसौ । ग्रामान्तरे च तौ प्राप्तौ दूरमर्थेप्सया गतौ २७
ततो रूपवती या सा मुग्धामित्थमुवाच ह । रे मुग्धे मम गेहात्त्वं दूरं गच्छ च दुर्भगे ॥२८॥
त्वद्भाग्याच्च मम स्वामी दारिद्र्यं प्राप्तवान् दृढम् । दुर्भगा त्वं न जानासि गृहकार्यं न किंचन२९
ज्ञातिकार्यं विशेषेण वक्तुं जानासि नैव च । धिक्त्वां मूढां मूढबुद्धिं पापिणीं पापकर्मिणीम् ३०॥

તમારે તેને બહેન અને દીકરી પ્રમાણે સંભાળવી.[૨૫] માટે હે સારા નેત્રવાળી દેવી ! હું તમારામાં વિશ્વાસ રાખી તમને સોંપીને જાઉ છું."[૨૬]

સૂત કહે છે:—એ પ્રમાણે કહીને દ્રવ્યની ઇચ્છાવાળા બન્ને ભાઇઓ દૂર દેશાવર ધન મેળવવાને માટે ગયા.[૨૭]

જેઠાણી દેરાણીનો કજીઓ

ત્યાર બાદ રૂપવતી તે મુગ્ધાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી; "હે મુગ્ધે ! હે ખરાબ ભાગ્યવાળી ! તું મારા ઘરમાંથી દૂર થા.[૨૮] તારા દુર્ભાગ્યથી મારા સ્વામીને દૃઢ દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થઈ. દુર્ભાગ્યવાળી તું ઘરનું કામકાજ કંઇ પણ જાણતી નથી.[૨૯] તેમ જ જ્ઞાતિનું કાર્ય, તેમ જ શું બોલવું તેની પણ તને ખબર નથી ॥ ૩ ॥ માટે મૂઢ, મૂઢબુદ્ધિવાળી પાપિણી, પાપકર્મ કરવાવાળી તને ધિક્કાર છે."[૩૦] એ પ્રમાણે કહીને તેને માર મારીને ઘરની બહાર કાઢી મૂકી, સ્વેચ્છાચરણની ઇચ્છાવાળી રૂપવતીએ તે સાધ્વી મુગ્ધાને

રૂપવતી બોલી, "હે મુગ્ધે, તું મારા ઘરમાંથી દૂર થા..."

एवमुक्त्वा ताडयित्वा गृहान्निष्कासिता तया। व्यभिचारेच्छया नार्या सा साध्वी ताडिता भृशम्
भग्ना दंतास्तया तस्या अत्यंतं ताडिता ध्रुवम्। सा मातृरहिता नारी मग्ना वै शोकसागरे ॥३२॥
त्यक्त्वा गृहं रुरोदार्ता दुःखितानन्यमानसा। अहो दुःखं महादुःखमीश्वरेण निपातितम्॥३३॥
किं करोमि क्व गच्छामि शरणं किं भवेन्मम। इत्थं विलपति बाला दुःखभारयुता सती ॥३४॥
लोकैराश्वासिता सर्वैर्वासिता तद्गृहांतिके। तत्रस्था सा हि सर्वेषां गृहकार्यं करोति च ॥३५॥
उदरस्यापि भरणं करोति तत्र दुःखिता। रूपवत्या गृहे गत्वा तत्कार्यं च करोत्यपि ॥३६॥
तत्सखीभिश्च दुष्टाभिस्तर्जितापि पुनः पुनः। कौटिल्यं नैव जानाति न च जानाति दुष्टतम् ३७
केवलं शमतां धृत्वा धिया तत्सेवने रता। एवं गतः कियत्कालस्तयोर्नार्योर्यथातथम् ॥३८॥

ધણી મારી.[31] ખરેખર તેણીના બહુ મારવાથી તેના દાંત ભાંગી ગયા. માતારહિત તે સ્ત્રી શોકસાગરમાં ડુબી ગઇ.[32] દુઃખી એવી તે ઘર બહાર નીકળી દુઃખિત મને કરી રોવા લાગી કે, 'અરે! ઇશ્વરે મારાપર મહાદુઃખ નાખ્યું.[33] હવે મારે શું કરવું? ક્યાં જવું? મારૂં શરણ કોણ?' એ રીતે શોક કરતી તે બાલા દુઃખના ભારથી દબાઇ ગઇ,[34] સર્વ મનુષ્યોએ તેને ધીરજ આપી અને સમીપમાં બીજા ગૃહમાં રાખી. ત્યાં રહીને તે સર્વ લોકોનું કામકાજ કરવા લાગી.[35] ત્યાં આગળ દુઃખી એવી તે પેટનું ભરણ પોષણ કરવા લાગી અને રૂપવતીના ઘરનું કામકાજ પણ કરવા લાગી.[36] રૂપવતીની દુર્જન સખીઓથી પુનઃ પુનઃ તિરસ્કાર પામેલી તે બિચારી કપટને જાણતી ન હતી, તેમ જ દુર્જનતાને જાણતી ન હતી.[37] કેવળ ધીરજ રાખીને બુદ્ધિવડે રૂપવતીની સેવામાં પ્રીતિ રાખતી. એ રીતે રહેતાં બન્ને સ્ત્રીઓનો ઘણો સમય વ્યતીત થયો.[38] એ પ્રમાણે કેટલોક સમય જતાં

अधिमासश्च संप्राप्तो यश्च मान्यो हरेरपि। तस्मिन्मासे तदा प्राप्ते लोकाः स्नानार्थमुद्यताः॥३९॥
सा च रूपवती स्नाने समुद्युक्ता सखीजनैः। स्नानोद्युक्तां च तां दृष्ट्वा गृहे स्थापितदेवताम् ॥४०॥
दीपसेवां परां पश्यन् मुग्धा विस्मयमागता। मुग्धा तां चैव पप्रच्छ किमिदं क्रियते त्वया॥४१॥
ब्रूहि मामपि मद्योग्यं चेद्व्रतं च करोम्यहम् ॥ ४२ ॥

रूपवती उवाच ।

मद्गृहे सखिनां मध्ये मुख्यास्ति भामिनी सदा। सारासारविचारज्ञा सर्वथा कार्यसाधिनी ४३
केवलं त्वं च मद्गेहे पिशाची पापिनी ध्रुवम्। न जानासि व्रतं पूजामुदरादन्यदेव हि ॥ ४४ ॥
इति पृष्टा च सा क्रुद्धा तिरस्कारमचीकरत्। रे मुग्धे तव नैवेदं योग्यं श्रीहरिसेवनम् ॥४५॥

હરિને પ્રિય એવો અધિક માસ આવ્યો. તે માસમાં સ્નાન દાનાદિ ધાર્મિક ક્રિયા કરવાને માટે મનુષ્યો તત્પર થયા.[૩૯] તે રૂપવતી પણ પોતાની સખીઓની સાથે સ્નાન કરવા તૈયાર થઇ. સ્નાન કરવા તૈયાર થયેલી તેને જોઇને અને ઘેર દેવનું સ્થાપન કરેલું જોઇને તથા ઉત્તમ દીવાની પૂજા વિગેરે જોઇ મુગ્ધા આશ્ચર્ય પામી અને તે રૂપવતીને પૂછવા લાગી; "તમો આ શું કરો છો? [૪૦-૪૧] મારા લાયક તે વ્રત હોય તો તે મને કહો. હું પણ તે કરીશ."[૪૨]

રૂપવતી કહે છેઃ—"મારા ઘરમાં સખીઓમાં મુખ્ય સારાસારને જાણવાવાળી અને સર્વ રીતે કામકાજને જાણવાવાળી ભામિની નામની એક સખી રહે છે.[૪૩] પરંતુ તું જ એક મારા ઘરમાં કેવળ પિશાચિણી અને પાપિણી છે કે જે વ્રત અને પૂજાને જાણતી નથી, પણ માત્ર ઉદર પોષણ કરી જાણે છે."[૪૪] આમ બોલી ક્રોધે ભરાયલી રૂપવતીએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને કહ્યું:—"હે મુગ્ધે! આ હરિસેવાનું વ્રત કરવાને તું યોગ્ય નથી!"[૪૫] એ રીતે તિરસ્કાર પામેલી મુગ્ધા શોકના ભારથી વિહ્વળ થઇ, રડતી

एवं तिरस्कृता सा च शोकभारसमाकुला । रुदती च जगामाशु निंदती स्वकलेवरम् ॥४६॥
मार्गमध्ये च गच्छन्तीं शोकाम्बुपूरिताक्षिणीम् । ददर्श भामिनी नाम्ना मुख्या रूपवती सखी

भामिनी उवाच ।

हे मुग्धे तव दुःखं किं कथं रोदसि भीरुवत् । वृत्तान्तं तव मे ब्रूहि शक्तिश्चेद्धारयाम्यहम् ४८॥

मुग्धा उवाच ।

गता तव सखीगेहं दृष्टं चैव व्रतं मया । समारब्धुं ततः पृष्टा किमिदं चेति सा तदा ॥ ४९ ॥
तिरस्कारं बहुतरं मिथ्या मे सा चकार ह । अतोहं बहुशप्तास्मि जीवितं त्यक्तुमुद्यता ॥५०॥
यदि योग्या व्रते नास्मि जीवाम्यहं कथं तदा । मूर्खाया मम का हानिर्मरणे सखि मे वद५१
इत्युक्ता भामिनी सा च ईषद्धास्यसमन्विता । उवाच वचनं चेदं चेष्टागर्वाच्च पापिनी ॥५२॥

રડતી પોતાના દેહને નીંદતી જલદી પોતાને ઘેર જવા લાગી.[૪૬] માર્ગમાં જતાં જતાં અશ્રુથી પૂર્ણ નેત્ર છે એવી તે મુગ્ધાને રૂપવતીની ભામિની નામની મુખ્ય સખીએ જોઈ.[૪૭]

ભામિની પૂછે છેઃ-"હે મુગ્ધે! તુંને શું દુઃખ છે અને બીકણની માફક શા માટે રડે છે? તારૂં જે વૃત્તાંત હોય તે મને કહે અને મારાથી બનશે તો હું ઉપાય કરીશ."[૪૮]

મુગ્ધા કહે છેઃ-"હું તારી સખી રૂપવતીને ઘેર ગઈ હતી, ત્યાં મેં તેને વ્રત કરતી જોઈ ત્યારે મેં તેને પૂછ્યું કે, આ વ્રત શાનું છે?[૪૯] ત્યારે તેણે મારો બહુ તિરસ્કાર કર્યો તેથી હું દુઃખી જીવન ત્યજવાને તત્પર થઈ છું.[૫૦] જો વ્રત કરવાને હું યોગ્ય નથી તો મારૂં જીવતર શા કામનું? કારણ કે હું મૂર્ખી, મારા મરણથી શી હાનિ થવાની છે? તે હે સખી! તું મને કહે."[૫૧] એ પ્રમાણે સાંભળી પાપિણી ભામિની સહજ હાસ્ય કરીને આ પ્રમાણે ગર્વથી ચેષ્ટા કરીને કહેવા લાગી.[૫૨]

भामिनी उवाच ।

अहो दृष्टं हि धाष्टर्यं ते यत्प्राणान् त्यक्तुमुद्यता । स्वल्पाच्च कारणान्मुग्धे नैतद्योग्यं हि धीमताम्
अहं व्रतोपदेशं ते करोमि शृणु सुंदरि । मया चैव समारब्धं हितार्थं तव च ब्रुवे ॥ ५४ ॥
अयं मासो मलाख्यः स्यादत्र पूज्यो हरिः स्वयम् । स्नानं चैव तथा दानं कर्तव्यं निखिलैर्जनैः ५५
परं त्विदं रहस्यं वै तन्न जानाति कश्चन । अहं चैकाऽपि जानामि गुरुवाक्यप्रसादतः ॥५६॥
कश्चिद्योगी मम गृहे पूर्वं प्राप्तो यदृच्छया । स सेवितो मयाऽत्यर्थं प्रसन्नश्चाऽभवत्तदा ॥५७॥
तेन प्रसन्नभूतेन रहस्यं मे प्रकाशितम् । तदहं कथयिष्यामि दयया त्वयि मानिनि ॥ ५८ ॥
न कस्मैचित्समाख्येयं गुह्याद् गुह्यतरं त्विदम् । एतद्व्रतं तवैवाऽद्य दुर्भाग्यस्यैव नाशनम् ॥५९

ખોટો વ્રતોપદેશ

ભામિની કહે છેઃ–"હે મુગ્ધે ! તારૂં પ્રાણ તજવાનું સાહસ મેં જોયું છે, પરંતુ આવા નજીવા કારણ માટે તારા જેવી શાણીએ આમ કરવું યોગ્ય નથી.[53] હે સુંદરી ! હું તુંને વ્રતોપદેશ કરું છું તે તું સાંભળ. મેં પણ તે વ્રતનો આરંભ કર્યો છે તે તારા હિતને માટે કહું છું તે સાંભળ.[54] આ મહિનાને મલમાસ કહ્યો છે અને તેમાં હરિની સેવાનું માહાત્મ્ય છે, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ તેમાં સ્નાન તથા દાન કરવું.[55] પરંતુ આમાં એક ગુહ્ય રહસ્ય છે તે કોઈ પણ જાણતું નથી. કેવળ હું ગુરુકૃપાથી તે જાણું છું [56] કોઈ યોગી અનાયાસે પૂર્વે મારે ઘેર આવ્યો અને મેં તેની સેવા કરી, તેથી મારાપર તે બહુ પ્રસન્ન થયો.[57] તેના પ્રસન્ન થવાથી તેણે એ રહસ્ય કહ્યું, તે રહસ્ય હે માનિનિ ! તારાપર દયા આવવાથી હું તુંને કહું છું.[58] આ અતિ ગુહ્ય રહસ્ય વારે કોઈને પણ કહેવું નહિ. આ વ્રત તારા દુર્ભાગ્યનો જરૂર નાશ કરશે.[59] આ વ્રત પ્રસિદ્ધ અને ગુહ્ય એમ બે પ્રકારે થાય છે. મનુષ્ય પ્રસિદ્ધ વ્રતને જાણે છે

द्विविधं व्रतमेतत् स्यात् प्रसिद्धं गुह्यमप्युत । लोकः प्रसिद्धं जानाति गुह्यं नैव च कश्चन ॥ ६० ॥
गुह्येन च कृतेनैव हरिस्तुष्यति तत्क्षणात् । प्रसिद्धे च कृते तस्मिन् फलं जन्मांतरे भवेत् ॥ ६१ ॥
प्रसिद्धे च व्रते चास्यं विधिः सर्वैर्निगद्यते । स्नानं स्याद्विमले तीर्थे दानं च संपुटादिकम् ॥ ६२ ॥
दीपश्चैकांतिके स्थाप्यः श्रीराधापुरुषोत्तमः । भोजने च हविष्याशी तथा दंपतिर्भोजनम् ॥ ६३ ॥
इत्यादिकं प्रसिद्धं च सर्वैर्यत् क्रियते व्रतम् । अप्रसिद्धमथो वच्मि गुह्यं मे ऋषिभाषितम् ॥ ६४ ॥
गुप्तं स्नानं सदा कार्यं मासपर्यंतमेव हि । दृष्टं केनचिदेवेह व्रतस्य खंडनं भवेत् ॥ ६५ ॥
तस्मात् गुप्तं प्रकर्तव्यं स्नानं तन्मलसंयुते । जले मलिम्लुचप्रीत्यै चैतन्मे गुह्यभाषितम् ॥ ६६ ॥
यथायथा जले तु स्यान्मलो दुर्गंधिकस्तथा । तथातथा हरिः शीघ्रं तुष्येदित्येष निर्णयः ॥ ६७ ॥

પણ ગુહ્ય વ્રતને કોઇ જાણતું નથી.[૬૦] ગુહ્ય વ્રત કરવાથી હરિ તત્કાળ પ્રસન્ન થાય છે અને પ્રસિદ્ધ વ્રતનું ફળ બીજા જન્મમાં મળે છે.[૬૧] પ્રસિદ્ધ વ્રતનો વિધિ–નિર્મળ જળમાં સ્નાન, સંપુટાદિકનું દાન સર્વ લોકો જાણે છે.[૬૨] શ્રીરાધા પુરુષોત્તમનું અને એકાંતમાં દીવાનું સ્થાપન કરવું અને હવિષ્યાન્નનું ભોજન કરવું તથા સત્પાત્ર બ્રાહ્મણ પતિપત્નીને જમાડવાં.[૬૩] એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ વ્રત સર્વ મનુષ્યો કરે છે અને ઋષિએ મને કહેલો ગુહ્ય વ્રતનો વિધિ મારી પાસેથી તું સાંભળ.[૬૪] તેમાં હમેશાં એક માસ પર્યંત ગુપ્ત રીતે સ્નાન કરવું અને સ્નાન કરતાં કોઇ જુએ તો વ્રતનો ભંગ થયો મનાય છે.[૬૫] એટલા માટે મલવાળા જળમાં મલ માસની પ્રીતિ માટે ગુપ્ત મલસ્નાન કરવું, એ ગુપ્ત રહસ્ય હું તને કહું છું.[૬૬] જેમ જેમ જળમાં દુર્ગંધ વધારે હોય તેમ તેમ હરિ શીઘ્ર પ્રસન્ન થાય છે, એવો નિર્ણય છે.[૬૭] ભોજનમાં કડવા તથા તીખા પદાર્થો લેવા અને પૂજા પીપળાની કરવી તથા તેના પાનના પડિયામાં

भोजनं तिक्तकटुकं नान्यत् किंचिन्मतं किल। पूजनं पिप्पलस्याऽपि दानं पत्रपुटस्य च ॥६८॥

एतद्व्रतं संप्रति मे प्रदिष्टं दया यतो मे त्वयि चाऽऽविरासीत् ।
अनेन चीर्णेन च शीघ्रमेव हरिः प्रसन्नो भवतीति सत्यम् ॥ ६९ ॥
करोम्यहं चैतदपि स्वयं व्रतं, तुभ्यं समाख्यातमपि कृपावशात् ।
त्वं वै कुरुष्व व्रतमेतदेव हरिः प्रसन्नस्तव संभविष्यति ॥ ७० ॥

इति श्रीपुरुषोत्तममाहात्म्यांतर्गतमुग्धोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

દાન આપવું, આ સિવાય બીજો મત નથી.[૬૮] આ વ્રત તારાપર દયા આવવાથી મેં તને કહ્યું અને તે વ્રતના પ્રભાવે કરી હરિ સત્વર પ્રસન્ન થશે તે તારે સત્ય જાણવું.[૬૯] દયા જાણી તને સારી રીતે કહેલું આ વ્રત હું પણ કરૂં છું. અને તું પણ તે વ્રત કર કે જેથી તારાપર હરિ પ્રસન્ન થશે!"[૭૦]

ઇતિ શ્રીપુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે મુગ્ધોપાખ્યાનમાં અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

सूत उवाच । द्वितीयोऽध्यायः ॥

एवमुक्त्वा तथेत्याह मुग्धा सा विप्रलम्भिता। कौटिल्याज्ञा हि सा बाला गृहे गत्वा तथाऽकरोत्
कुटिला भामिनी साऽपि रूपवत्या गृहं गता । वृत्तान्तं कथयामास मार्गे जातं तया सह ॥
रूपवत्यादिकाः सख्यः श्रुत्वा वृत्तान्तमद्भुतम् ॥ २ ॥
गर्हयामास चाऽत्यंतं तां बुद्धिरहितां सतीम्। मुग्धा साऽथ गृहं गत्वा हर्षवेगयुता सती॥३॥
व्रतस्यारंभणं चक्रे यथोक्तं दुष्टया तया । पश्चाद्रात्रौ समुत्थाय शौचाभाववती सती ॥ ४ ॥
स्नानार्थं सा जगामाऽथ चैकांते मुक्तचिह्नका । सा गत्वा च गृहाद्दूरं कस्यचिद्गृहसन्निधौ॥५॥

અધ્યાય ૨ જો-ભામિનીનો કુટિલ ભાવ

પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી મુગ્ધાએ કરેલું ખોટું વ્રત

સૂત કહેવા લાગ્યા:–આ પ્રમાણે કહેવાથી છેતરાયલી પેલી મુગ્ધાએ કહ્યું: 'બહુ સારૂં, હું તે પ્રમાણે કરીશ.' કુટિલપણાને ન જાણનારી (ભોળી) બાળા ઘેર જઇને તે પ્રમાણે કરવા લાગી.[૧]

આ તરફ કુટિલ ભામિની પણ રૂપવતીને ઘેર ગઈ અને રસ્તામાં જે પ્રમાણે મુગ્ધા સાથે જે વાત થઈ હતી તે રૂપવતીને કહી સંભળાવી. રૂપવતીની બીજી સખીઓ પણ આ અદ્ભુત વૃત્તાંત સાંભળી,[૨] પેલી બુદ્ધિ રહિત મુગ્ધાની અત્યંત નિન્દા કરવા લાગી. બીજી તરફ હર્ષના વેગથી મુગ્ધા ઉતાવળી ઉતાવળી ઘેર ગઈ.[૩] અને પેલી દુષ્ટ ભામિનીના કહ્યા પ્રમાણે વ્રતનો આરંભ કર્યો. પાછલી રાત્રિએ ઉઠીને, શૌચકર્મ કરી,[૪] એકાંતમાં વસ્ત્રઆદિ મુકી સ્નાન કરવા અર્થે બહાર નીકળી, તે પોતાના ઘરથી થોડે દૂર કોઇના ઘર આગળ આવી લાગી.[૫]

दृष्ट्वा खातं हि दुर्गंधं स्नानं चक्रे शनैःशनैः । अज्ञाता केनचित्स्नानं कृत्वा श्रीकृष्णमानसा६
जगाम पिप्पलोपस्थं स्मरंती भामिनीवचः । तत्र गत्वा यथाबुद्धि पूजयामास तं मुदा ॥७॥
पुरुषोत्तमः प्रसन्नोऽस्तु व्रतेनाऽनेन मे हरिः । एवमुक्त्वा गृहं गत्वा पुनः स्नानं चकार सा८
कूपोदकेन मलिनं शरीरं शोधयिष्यति । आहारश्च तथा चक्रे कटुस्तिक्तस्तथाऽम्लकः ॥९॥
एवं व्रतं समारब्धं तया श्रद्धासमन्वितम् । एवं सा कुर्वंती बाला भामिनीवाक्यनोदिता॥१०
विहिताऽविहितं किंचिन्न जानाति स्म सर्वथा । इत्थं प्रवर्तमानायास्तस्याः श्रीपुरुषोत्तमः११
मासः संपूर्णतां प्राप्तो मुग्धा हर्षान्विताऽभवत् । अथांतिमेऽह्नि सा बाला भामिनीगेहमागमत्

દુર્ગંધથી ભરેલું એક ખાબોચીયું (ખાડો) જોઈ તેણે તેમાં ધીમે ધીમે સ્નાન કરવા માંડયું. તે ભોળી મુગ્ધા કૃષ્ણનું મનમાં ચિંતન કરતી,[6] સ્નાન કરી, ભામિનીનાં વચનો સંભારી સમીપમાં રહેલા પિપળાના ઝાડ આગળ ગઈ. ત્યાં આગળ જઈ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર તે પિપળાની આનંદથી પૂજા કરવા માંડી.[7] "હે પુરૂષોત્તમ! મારા આ વ્રતથી આપ પ્રસન્ન થાઓ." એ પ્રમાણે કહી પોતાને ઘેર જઈ પાછું સ્નાન કર્યું.[8] કુવાના પાણીથી મલીન થયેલું શરીર તે ધોતી હતી; કડવું, તીખું તથા ખાટું ભોજન તે કરતી હતી.[9] આ પ્રમાણે ભામિનીના કહેવા પ્રમાણે તે ભોળી બાળાએ વ્રતનો સમારંભ શ્રદ્ધાથી કર્યો.[10] આ વ્રતમાં શું યોગ્ય છે અને અયોગ્ય છે તે વિષે તે કાંઈ પણ જાણતી નહતી. આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં તો તેનો શ્રીપુરુષોત્તમ[11] માસ સંપૂર્ણ થવા આવ્યો ત્યારે મુગ્ધા હર્ષથી ઘેલી થવા લાગી. હવે માસના છેલ્લા દિને મુગ્ધા ભામિનીને ઘેર ગઈ.[12]

तया पृष्टं कथं मुग्धे व्रतं ते पूर्णतां गतम् । ते यथार्थं च मे ब्रूहि भामिन्यग्रे निवदितम्॥१३॥
तथापि दुष्टा कौटिल्या चेदमेव वचोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥

भामिनी उवाच ।

साधु मुग्धे व्रतं चैतत् त्वया सर्वं समापितम् । ममाऽपि विघ्नबाहुल्यात्पूर्णतां न गतं व्रतम्१५
तवेश्वरकृपालेशात्पूर्णमेवाऽभवद्व्रतम् । अथोद्यापनमस्य त्वं कर्तुमर्हसि सुंदरि ॥ १६ ॥
एवमुक्ता च सा प्राह कौटिल्याज्ञा च तां प्रति । कथमुद्यापनं कार्यं सखि मे ब्रूहि विस्तरात्॥१७॥

भामिनी उवाच ।

उद्यापनविधिस्त्वेवं रूपवत्या गृहे यथा॥विशेषोऽस्मिन् व्रते यः स्यात् तन्निबोधाद्य सुंदरि॥१८॥

ઉદ્યાપન કરવાને દેવની આજ્ઞાની જરૂર

ભામિનીએ પૂછ્યું:–"હે મુગ્ધે! તેં જે પ્રમાણે વ્રત પૂર્ણ કર્યું, તેનું સર્વ વૃત્તાંત મને કહે." મુગ્ધાએ ભામિની આગળ જે પ્રમાણે પોતે વ્રત કર્યું હતું તે નિવેદન કર્યું.[૧૩] ત્યારે તે દુષ્ટ અને કુટિલ ભામિની આ પ્રમાણે બોલી:–[૧૪] ભામિનીએ કહ્યું; "હે મુગ્ધે! ઠીક થયું કે તેં તો સર્વ વ્રત સમાપ્ત કર્યું. પણ મારૂં વ્રત તો બહુ અડચણો આવવાથી પૂર્ણ થયું નહિં.[૧૫] ઈશ્વરની કૃપાથી તારૂં વ્રત પૂર્ણ થયું છે, માટે હે સુંદરી! હવે તું વ્રતોદ્યાપન કરવાને લાયક થઈ છે."[૧૬] આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે કુટિલતાને ન જાણનારી મુગ્ધાએ તેને પૂછ્યું કે: "હે સખિ! ઉદ્યાપન કેમ કરવું તે મને વિસ્તારથી કહે."[૧૭]

ભામિનીએ કહ્યું:–"રૂપવતીને ઘેર તો આ પ્રમાણે ઉદ્યાપન વિધિ થઇ, પણ હે સુંદરી! તે વ્રતની વિશેષ વિધિ આ પ્રમાણે છે તે તું સાંભળ.[૧૮] પહેલાં તો તારે પિપળાના વૃક્ષ સમીપમાં જઇ

आदौ पिप्पलवृक्षस्य समीपे स्थायिता त्वया। यत्र पूजा कृता पूर्वं नान्यत्रेति हि निर्णयः॥१९॥
प्रष्टव्योऽसौ त्वया देवः पिप्पलः पुरुषोत्तमः। देवदेव जगन्नाथ पूर्णं चेद्व्रतमद्य मे ॥२०॥
उद्यापनविधौ देव त्वमाज्ञां देहि मे प्रभो। यद्युत्तरं हरिर्दद्यात् सफलस्ते परिश्रमः ॥ २१ ॥
अन्यथा तव मिथ्या सः श्रमश्चेति मतिर्मम। दत्तायां हरिणाऽऽज्ञायां वक्तव्योऽसौ हरिस्त्वया२२
श्वः समं देवदेवेश देव्या राधिकया प्रभो। मत्पूजा संग्रहार्थाय स्वागंतव्यं गृहे मम ॥ २३ ॥
एवमुक्त्वा गृहं गत्वा वाच्या रूपवती त्वया। पाकादिकं हि साहित्यं सा सर्वं कारयिष्यति॥२४
ततः संभोजनीयास्ते विप्रा वै हरिणा सह। संपुटानि च देयानि तेभ्यः पर्णोद्भवानि च ॥२५॥

ઉભાં રહેવું અને ત્યાં જ પૂર્વે કરી હતી તે જ પ્રમાણે પૂજા કરવી. બીજી જગ્યાએ કરવી નહિ એવો નિર્ણય છે.[१९] પિપળાના રૂપમાં રહેલા શ્રીપુરુષોત્તમ દેવને તારે પૂછવું કે, "હે દેવના દેવ, જગતના નાથ, મારૂં આ વ્રત જો આજે પૂર્ણ થયું હોય,[२०] તો હે પ્રભો! હે દેવ! મને ઉદ્યાપન વિધિ કરવાની આજ્ઞા આપો." જો હરિએ તને ઉત્તર આપ્યો તો જાણજે કે તારો પરિશ્રમ સફળ થયો છે.[२१] જો તેમ ન થાય તો, માનવું કે, તારો શ્રમ મિથ્યા થયો છે.

જો હરિ તને આજ્ઞા આપે તો હરિને તારે કહેવું કે:[२२] "હે પ્રભો! હે દેવના દેવ! આવતી કાલે તમારે દેવી રાધિકા સાથે મારે ઘેર મારી પૂજા સ્વીકારવા પધારવું.[२३] આ પ્રમાણે શ્રીહરિને કહી, ઘેર જઈ, રૂપવતીને કહેવું. અને રસોઇ વિગેરે સાહિત્ય તે સર્વ તારે માટે કરશે.[२४] ત્યાર પછી શ્રીહરિ સાથે
२ બ્રાહ્મણોને પણ જમાડવા અને તે સર્વને પાંદડાનાં સંપુટનાં દાન આપવાં.[२५] આ પ્રમાણે કરવાથી તારા

एवं कृते हरिस्ते स्यात्प्रसन्नश्चेति साऽवदत्। तच्छ्रुत्वा भामिनीवाक्यं जानाति तथ्यमवे तत् २६
ततो गत्वा गृहं मुग्धा हर्षनिर्भरमानसा। जगाम पिप्पलोपस्थं पुनस्तद्वाक्यवंचिता ॥ २७ ॥
तत्र गत्वाऽथ संपूज्य ह्युवाच वचनं हितम् ॥ २८ ॥

मुग्धा उवाच ।

देवदेव जगन्नाथ पूर्णं चेद्व्रतमद्य मे । उद्यापनविधौ देव त्वमाज्ञां देहि मे प्रभो ॥ २९ ॥
पुनः पुनरिदं वाक्यं मुग्धा च तस्य सन्निधौ। बहुधोक्तेऽपि च तया वचने पिप्पलो यदा ॥३०॥
नोवाच किंचिद्वचनं तदा मुग्धाऽतिदुःखिता ।विचारे तु परा ह्यासीत्कोऽपराधोऽस्ति मे यतः३१
कृतं व्रतं च मे पूर्णं न च तत्पूर्णतां गतम्। अहो मिथ्या श्रमो जातो न प्रसन्नो हरिर्यतः ३२

ઉપર શ્રીહરિ પ્રસન્ન થશે," એમ ભામિનીએ કહ્યું. આ પ્રમાણે ભામિનીનાં વચનો સાંભળી તે તેને સત્ય માનવા લાગી.[૨૬] ઘેર જઈ હર્ષથી ભરેલાં મનવાળી અને તેના વાકયોથી ઠગાયલી મુગ્ધા ફરી પાછી તે પિપળા સમીપ ગઈ.[૨૭] ત્યાં આગળ જઇ યથાવિધિ તેનું પૂજન કરી હિત વચન બોલવા લાગી.[૨૮]

મુગ્ધા બોલી:–"હે દેવના દેવ ! જગતના નાથ ! જો આ મારૂં વ્રત પૂર્ણ થયું હોય તો, હે પ્રભો ! મને તમો ઉદ્યાપન વિધિ કરવાની રજા આપો!"[૨૯] આ વાકયો તેની સમીપમાં વારંવાર મુગ્ધા બોલવા લાગી. અને તે પીપળાને બહુવાર કહ્યું.[૩૦] જયારે તે પીપળો કાંઇ પણ વચન બોલ્યો નહિ ત્યારે મુગ્ધા અત્યંત દુઃખ પામવા લાગી અને વિચાર કરવા લાગી કે 'શું આમાં મારો કોઇ અપરાધ તો થતો નથી ને ?[૩૧] શું આ મારૂં કરેલું વ્રત પરિપૂર્ણ થયું નથી ? અરે, મારો શ્રમ મિથ્યા થયો છે. કારણ કે તેથી હરિ પ્રસન્ન થયા નહિ.[૩૨] દુષ્ટ, દુર્ભાગિણી, પાપિણી, પાપનિષ્ઠાવાળી મને ધિક્કાર હો. માઇં કરેલું બધું વ્રત

[illegible] બોલી: "હે દેવ,...મને ઉદ્યાપનવિધિ કરવાની રજા આપો..."

धिङ्मां दुष्टां च दुर्भाग्यां पापिणीं पापनिश्चयाम् ।मत्कृतं च व्रतं सर्वं हरिर्गृह्णाति नैव च॥३३॥
सविधानं यथोक्तं च व्रतं चैव कृतं मया । तथापि न प्रसन्नोऽभूत् हरिर्मे भाग्यनिश्चयात् ३४
अतो मया जीवितव्यं नातः परमिति ध्रुवम् । मरणं च वरं मन्ये न च मे जीवितं वरम्॥३५॥
एवं तदा विनिश्चित्य मरणाय कृतोद्यमा । तदा तु हरिणेत्थं च मानसे सुविचारितम्॥३६॥
अहो मूढापि नारीयं मम भावैकमानसा । दुष्टया प्रेरिताऽप्येवं मद्भावं न जहाति च ॥३७।
भामिनीवचनेऽप्येवं कुटिलापि च सर्वथा । न जहाति च विश्वासमतो धन्या मनस्विनी३८॥
मया प्रसन्नता कार्या यतोऽस्या भावभाविता। मनो मयि निबद्धं च किंन्यूनं मयि मानसे३९

હરિ સ્વીકારતા નથી.[૩૩] મેં વિધિપુરઃસર વ્રત કર્યું તો પણ મારા દુર્ભાગ્યના જોરથી હરિ પ્રસન્ન થયા નહિં.[૩૪] તેથી ખરેખર મારા જીવતરનું કાંઈ પ્રયોજન નથી જ. મારે માટે તો મરણ જ સારૂં છે, માટે મારે જીવવું સારૂં નથી.'[૩૫]

હરિનું પ્રસન્ન થવું

આ પ્રમાણે જ્યારે તે મરવાનો નિશ્ચય કરી, આપઘાત કરવા તત્પર થઇ ત્યારે પરમ કૃપાળુ એવા શ્રીહરિએ મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો કે,[૩૬] 'અરે, આ નારી મૂઢ છે, તો પણ મારા વિષે અનન્ય ભાવવાળી છે. જો કે, દુષ્ટાએ તેને પ્રેરેલી છે તો પણ મારા ઉપરના ભાવને છોડતી નથી.[૩૭] જો કે ભામિનીનાં વચન કુટિલતાથી ભરેલાં છે તો પણ તેનાપરથી તે વિશ્વાસ છોડતી નથી માટે આ મનસ્વિની નારીને ધન્ય છે ![૩૮] મારે તેણીના ભાવને લઇને પણ તેને પ્રસન્ન કરવી જોઇએ, તેણીએ મારામાં તેનું મન પરોવેલું છે. હવે મારી ભક્તિ માટે બાકી શું રહે છે ?[૩૯] જેઓનું મન મારામાં બદ્ધ થયું છે, તેઓમાં

येषां मयि मनो बद्धं न तेषां न्यूनमेव हि। एषां भावो न च मयि व्यर्थं तत्कर्म बह्वपि ॥४०॥
यद्यहं नोत्तरं दद्यां पिप्पलादपि किंचन । तदेयं सर्वथा मुग्धा मरिष्यति न संशयः ॥४१॥
अस्यां च म्रियमाणायां नोत्तरं च ददाम्यहम् । क्व मे सर्वगतत्वं च क्व मे भक्तप्रियाभिधा ४२

इत्थं विचार्य हरिणा खलु सा तदानीं, मुग्धा स्वदेहसुतिरस्करणैकभावा ।
मुग्धेऽभ्यधायि खलु पिप्पलरूपिणा वै, पूर्णं व्रतं तव यथा न तथाऽन्यदीयम् ॥ ४३ ॥
गृहं गच्छ प्रिये शीघ्रं कुरु चोद्यापनं शुभम् । अहमप्यागमिष्यामि श्वस्ते गेहे न संशयः ॥४४॥
एवमेव त्वया वाच्यं कयाचित्प्रष्टमानया । दूरदेशान्मम भ्राता मद्गेहमागमिष्यति ॥ ४५ ॥
अतो मयापि गंतव्यं सह तेन पितुर्गृहम् । अतो मे बहुलो हर्ष इति वाच्यं जनान्प्रति ॥४६॥

કાંઇ ન્યૂન રહેતું નથી. જેઓનો ભાવ મારામાં નથી, તેઓનું સર્વ કરેલુ કર્મ પણ વ્યર્થ છે.[૪૦] જો હું આ પિપળામાંથી કશો પણ જવાબ નહિ આપું તો આ મુગ્ધા જરૂર મરણ પામશે તેમાં સંશય નથી.[૪૧] જો હું પિપળામાથી જવાબ નહિ આપું તો આ મુગ્ધા સર્વથા મરણ પામશે તો મારા સર્વગતપણાનું શું? અને મારું "ભક્તપ્રિય" એવા નામનું સાર્થકપણું પણ શું?"[૪૨]

આમ શ્રીહરિએ વિચાર કર્યો તે વખતે પેલી મુગ્ધા પોતાના શરીરનો અત્યંત તિરસ્કાર કરવા લાગી; તેટલામાં તો પીપળારૂપે રહેલા હરિએ મુગ્ધાને સંબોધીને કહ્યું કે, "આ તારું વ્રત કે જેવું બીજા કોઇએ કર્યું નથી તે પૂર્ણ થયું છે.[૪૩] હે પ્રિયે! ઘેર જલદી જા અને સારી રીતે ઉદ્યાપન વિધિ કર. હું પણ આવતી કાલે તારે ઘેર આવીશ, તે વિષે તું સહેજ પણ શંકા રાખીશ નહિ.[૪૪] જો તને કોઇ પૂછે તો તારે એમ જ કહેવું કે, 'દૂર દેશાવરથી મારો ભાઇ આવવાનો છે.[૪૫] મારે પણ તેના સાથે પિતાને ઘેરે જવાનું છે, અને તેથી મને બહુ હર્ષ થાય છે' એ પ્રમાણે તારે જે લોક પૂછે તેને કહેવું.[૪૬]

इत्थमुक्ते हरौ तस्मिन्विरते सा तदाऽबला । गृहं गत्वा हर्षयुक्ता चकारोद्यापने स्पृहाम्॥४७॥
पुनश्च भामिनीगेहं जगाम त्वरिता हि सा । उद्यापनविधिं प्रष्टुं हर्षनिर्भरमानसा ॥ ४८ ॥
पप्रच्छ च विधिं सर्वमुद्यापनसमुद्भवम् । सखि कार्यं कथं ब्रूहि विधिमुद्यापनस्य च ॥४९॥
एवमुक्ता भामिनी सा कुटिला पुनरब्रवीत् । पिप्पलं मंत्रयस्वादौ पश्चाद्वक्ष्ये विधिं तव॥५०॥
एवमुक्ताऽथ सा प्राह मुग्धा निष्कपटं तदा । यज्जातं तत्र वृत्तांतं तथ्यं मेने न सा युतम्॥५१॥
मुग्धोक्तं वचनं श्रुत्वा विस्मिता भामिनी तदा। विचारे तु परा ह्यासीदनया किं प्रभाषितम्५२
केनचिच्चैव धूर्तेन वचस्यस्याः श्रुते सति । भविष्यत्युक्तमेवेति निर्णयो मे न संशयः ।५३॥

આ પ્રમાણે શ્રીહરિ જ્યારે કહીને વિરામ્યા ત્યારે તે અબળા હરખાતી હરખાતી ઘેર જઇ ઉદ્યાપન વિધિ કરવાને માટે ઉત્સુક થઇ.[૪૭] ફરી પાછી તે જલદીથી ભામિનીને ઘેર ગઇ અને હર્ષિત મનવાળી તેણીએ તેને ઉદ્યાપનનો વિધિ કેમ કરવો તે પૂછ્યું.[૪૮] ઉદ્યાપન કરવામાં જે વિધિ હોય છે તે સર્વ વિધિ તેણે પૂછ્યો; 'હે સખી, ઉદ્યાપનનો વિધિ કેવા પ્રકારે કરવો, તે મને કહે.'[૪૯]

આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે પેલી કુટિલ ભામિની ફરીથી કહેવા લાગીઃ—'પ્રથમ તો તું પિપળાને મંત્રે કરી બોલાવ, પછી હું તને વિધિ કહીશ,'[૫૦] જ્યારે આમ કહ્યું ત્યારે મુગ્ધાએ નિષ્કપટપણે પિપળા પાસે જે પ્રમાણે બન્યું હતું તે બધું વૃત્તાંત તેને સત્યપણે કહ્યું, પણ તે ભામિનીને ખરૂં લાગ્યું નહિ.[૫૧]

મુગ્ધાનાં આ વચન સાંભળીને ભામિની તો વિસ્મય જ પામી ગઇ, અને વિચાર કરવા લાગી કે, "આ મુગ્ધાએ શું કહ્યું ?[૫૨] કોઈ એક ધુતારાએ વચન સાંભળીને આ મુગ્ધાને 'આ તારૂં વ્રત બરોબર થયું છે' એમજ કહ્યું હશે એમ મને તો ભાસે છે."[૫૩]

विचार्यमाणया चेत्थं भामिन्या दुष्टया तया । मुग्धा शृणु त्वं मे मुग्धे मुग्धे मद्वाक्यमादरात् ५४
रूपवत्या गृहं गत्वा वक्तव्या सा त्वया पुनः । निमंत्रयस्व विप्रास्त्वमष्टोत्तरशतं ध्रुवम्॥५५॥
निमंत्रितेषु विप्रेषु तथा प्रातर्हरिस्त्वया । पिप्पलः पूजनीयो वै गृहमागत्य वै ततः ॥५६॥
मोदकश्चैकः कर्तव्यः सपादप्रस्थमानतः । गुडादिभिश्च संयुक्तः स्थाप्यो निर्मलभाजने ५७॥
आगतेषु च सर्वेषु संस्थितेषु द्विजेषु च । पुरुषोत्तमस्तव भ्राता यदा यास्यति मानिनि॥५८॥
तदा वाच्यस्त्वया भद्रे सर्वान्संभोजयस्व च । अष्टोत्तरशतं विप्रान् भोजयेत्पुरुषोत्तमः ॥५९॥
एतावता मोदकेन तदा पूर्णं व्रतं तव । नान्यथेति न कस्यापि समाख्येयमिदं त्वया ॥६०॥

ઉદ્યાપન વિધિ

આ પ્રમાણે દુષ્ટ ભામિનીએ જ્યારે વિચાર કરવા માંડ્યો ત્યારે તેણે મુગ્ધાને કહ્યું કે, "હે મુગ્ધા! જે હું કહું છું તે તું ધ્યાન પૂર્વક આદર સહિત સાંભળ.[૫૪] રૂપવતીને ઘેર જઈને તારે પુનઃ તેને કહેવું કે 'ખરેખર એકસો ને આઠ બ્રાહ્મણોને તું નિમંત્રણ કર.'[૫૫] વિપ્રોને નિમંત્રણ કર્યાં પછી સવારે હરિ તથા પિપળાને તારે પૂજવા અને પછી ઘેર આવીને,[૫૬] સવા શેરનો, ઘી તથા ગોળ વિગેરે મિશ્ર કરીને એક જ લાડવો બનાવવો અને તે એક નિર્મળ વાસણમાં મૂકી રાખવો.[૫૭] જ્યારે નિમંત્રણ આપેલા સર્વ બ્રાહ્મણો પધારે, અને જ્યારે, હે માનિની, તારા ભાઈ પુરુષોત્તમ આવે,[૫૮] ત્યારે તારે તેને કહેવું કે 'હે ભદ્રે, આ સર્વ વિપ્રોને ભોજન કરાવો' એટલે તે પુરુષોત્તમ એકસો ને આઠ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવશે.[૫૯] આ આટલા એક લાડુથી જ તારું વ્રત પૂર્ણ થશે. બીજા કશાની કાંઈ જરૂર નથી. આ મારું કહેવું તારે બીજા કોઈને પણ કહેવું નહિ."[૬૦]

एवमुक्ता तया मुग्धा दुष्टभावमजानती । प्रेरयामास विप्राणां निमंत्रणविधौ तदा ॥ ६१ ॥
तया रूपवती सत्या प्रेरिता तन्निमंत्रणे । तर्जयामास तां मुग्धावृत्तांतं चाप्यजानती ॥ ६२ ॥

रूपवती उवाच ।

रे मूढे त्वं कथं विप्रान् भोजयिष्यसि तद्वद । त्वद्गेहे भोजन नास्ति तव चोदरपूरणे ॥ ६३ ॥
अतोऽहं न गमिष्यामि विप्राणां च निमंत्रणे । गच्छ गृहं हि निर्लज्जे यथारुचि तथा कुरु ॥ ६४ ॥
एवं निर्भर्त्सिता बाला दुःखिता स्वगृहं गता । विप्रान्निमंत्रयामास स्वयमेव तदाखिलान् ॥ ६५ ॥
निमंत्रितेषु विप्रेषु रूपवत्या श्रुतं हि तत् । सापि विप्रांस्तदा द्वेषान्निमंत्रणमथाकरोत् ॥ ६६ ॥
तद्गेहे च तदाप्यासीदुद्यापनविधिर्यत, । तया निमंत्रिताःपूर्वं ततश्चान्ये निमंत्रिताः ॥ ६७ ॥

આ પ્રમાણે તેના દુષ્ટ ભાવથી અજાણ મુગ્ધાને બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવાને ભામિનીએ પ્રેરી.[૬૧] જ્યારે તે સતી મુગ્ધાએ રૂપવતીને બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવાને કહ્યું ત્યારે મુગ્ધાના વૃત્તાંતથી અજાણ તે રૂપવતીએ મુગ્ધાનો તિરસ્કાર કર્યો.[૬૨]

રૂપવતી બોલી:-"રે મૂઢ, તું બ્રાહ્મણને કેવી રીતે ભોજન કરાવીશ તે કહે. તારે ઘેર તો તારા પેટના પૂરતું પણ ભોજનનું ઠેકાણું નથી.[૬૩] માટે બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવા માટે હું તો કંઇ જતી નથી. હે નિર્લજ, તું તારે ઘેર જા અને "તુંને ફાવે તેમ કર."[૬૪] આ પ્રમાણે તિરસ્કારાયલી તે બાળા દુ:ખી થતી પોતાને ઘેર ગઇ. પછી સર્વ વિપ્રોને પોતે જ ભોજન માટે નિમંત્રણ આપી આવી.[૬૫] રૂપવતીએ જ્યારે સાંભળ્યું કે મુગ્ધાએ તો બ્રાહ્મણોને ભોજન માટે નિમંત્રણ આપી દીધું છે ત્યારે તેણે પણ મુગ્ધાપરના દ્વેષથી બ્રાહ્મણોને પોતાને ત્યાં ભોજન માટેનાં નોતરાં દીધાં[૬૬] કારણ કે તેને ઘેર ઉદ્યાપન વિધિ કરવાની હતી, તેથી તેણીએ પણ મુગ્ધાએ નિમંત્રણ કરેલા સિવાયના બીજા વિપ્રોને નિમંત્રણ આપ્યું.[૬૭]

द्वाभ्यां निमंत्रितेष्वेव विप्रेषु च ततःपरम् । दिवसश्च समायातो यतश्चोद्यापनं तदा ॥ ६८ ॥
रूपवत्या कृतः सर्वो ह्युद्यापनविधिः स्फुटम् । पूजा कृता विशेषेण महागर्वयुताऽभवत् ॥६९॥
ततस्तद्दिवसे प्राप्ते पाकः षड्विधिकस्तदा । यावता एक एवेति न तृप्तिं लभते तथा ॥ ७० ॥
चिंतयामास श्रीकृष्णं हर्षनिर्भरमानसा । रूपवत्या गृहे चैवं संपूर्णः पाक एव हि ॥ ७१ ॥
येन विप्रशतं तृप्तिं यायात्तावान्कृतस्तया । किं करोमि क्व गच्छामि विचार्य मनसि स्थिता७२

इति श्रीपुरुषोत्तममाहात्म्यांतर्गतमुग्धोपाख्याने भामिनीकौटिल्यभावो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

બન્નેએ વિપ્રોને નિમંત્રણ આપ્યા પછી ઉદ્યાપન વિધિનો મુકરર કરેલો દિવસ આવી પુગ્યો.६८ રૂપવતીએ તો ઉદ્યાપન કરવાની સર્વ વિધિ વિગતવાર બરોબર કરી અને ખાસ કરીને પૂજા વિધિ પણ ઘણા ગર્વથી કરી.६९ જ્યારે તે મુકરર કરેલો દિવસ આવી લાગ્યો ત્યારે એક રસથી તૃપ્તિ નહિ થાય એમ જાણી ૭ રસ (ખટરસ)ની વિધિથી રસોઇ તૈયાર કરી.७० હર્ષથી ભરેલા મનવાળી મુગ્ધા મનમાં ચિંતા કરવા લાગી કે, “રૂપવતીને ઘેર તો રસોઇ બરોબર પૂર્ણ થઈ છે.७१ અને સો બ્રાહ્મણો બરોબર તૃપ્ત થાય તેવી તેણે ગોઠવણ કરી છે. પણ હું શું કરું? ક્યાં જાઉં?” એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરવા લાગી.७२

ઇતિ શ્રીપુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે મુગ્ધા ઉપાખ્યાનમાં ભામિનીનો કુટિલ ભાવ નામનો
અધ્યાય બીજો સમાપ્ત

———:०:———

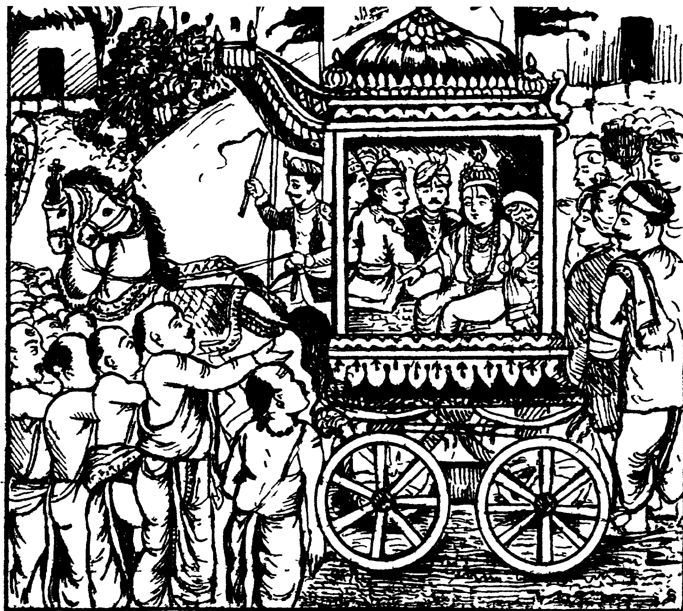
सूत उवाच। तृतीयोऽध्यायः।

एवं सिद्धेऽथ वृतान्ते मध्याह्नसमयोऽभवत्। विप्राः सर्वे समायाता भोजनार्थं द्वयोर्गृहे ॥ १ ॥
रूपवत्या गृहे विप्राः शतमामंत्रिताश्च ये। पाकं दृष्ट्वा च ते सिद्धं प्रसन्नमनसोऽभवन् ॥ २ ॥
मुग्धागृहे च ये विप्राः शतमष्टोत्तराः स्थिताः। अदृष्ट्वा पाकंसचारं सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ ३ ॥
अन्योन्यं प्रोचिरे विप्रा वृत्तान्तं भूमिदेवताः। अहो मूर्खा वयं सर्वे मुग्धावाक्यात्समागताः ॥४॥
इयं च दुर्बला मूर्खा किमस्मान्भोजयिष्यति। गच्छामः स्वगृहान्सैव मिथ्या किं स्थीयतां द्विजाः
धन्या रूपवती नारी धन्यास्तन्मंत्रिता द्विजाः। अतः परं न विश्रंभो मूर्खाया वचसि कदा ॥६॥

અધ્યાય ૩ જો—ભાવભૂખ્યા ભગવાનની પ્રસન્નતા

ભક્તાધીન ભગવાન

સૂત બોલ્યાઃ—પછી આ પ્રમાણે વૃતાંત બન્યું. જ્યારે મધ્યાહ્નનો સમય થયો ત્યારે સર્વે બ્રાહ્મણો તે બન્નેના ઘેર જમવા ભેગા મળ્યા.[1] જે સો બ્રાહ્મણોને રૂપવતીએ પોતાને ઘેર જમવાને નોતર્યાં હતા તેઓ રસોઇ સારી રીતે થયેલી જોઇને પ્રસન્ન થયા.[2] આ તરફ મુગ્ધાને ઘેર જે એકસો ને આઠ બ્રાહ્મણો ભેગા થયા હતા તેઓ સર્વે રસોઇની કંઇપણ હિલચાલ ન જોવાથી ઘણા વિસ્મય પામ્યા.[3] ભૂદેવ—બ્રાહ્મણો અંદર અંદર એક બીજાને વાત કરવા લાગ્યા કે "અરે, આપણે સર્વે મુગ્ધાના બોલવામાં વિશ્વાસ રાખી અહિં આવી ખરેખર મૂર્ખા જ બન્યા છીએ.[4] આ દુબળી, મૂર્ખી મુગ્ધા આપણને શું જમાડવાની છે ? ચાલો, આપણે પોતપોતાના ઘેર ચાલ્યા જઇએ. અહિં અમસ્તા શા માટે થોભીએ ?[5] રૂપવતી નારીને ધન્ય છે. તેણે નોતરેલા બ્રાહ્મણોને પણ ધન્ય છે. હવે પછી આ મૂર્ખીના વચનમાં અમો કદી વિશ્વાસ મૂકીશું નહિ."[6]

પુરૂષોત્તમ હરિ ત્યાં આવી પુગ્યા.

एवं संभाष्यमाणेषु द्विजेषु च परस्परम् । आजगाम कृपानाथो हरिः श्रीपुरुषोत्तमः ॥७॥
रथस्थो विप्रवेशश्च भक्तैः कतिपयैर्वृतः । विप्रवेशो माधवस्य गृहं कुत्रेति वै पठन् ॥ ८ ॥
ते दृष्ट्वा दूरतो विप्रा आसनादुत्थिता निजात् । ददुश्चैवासनं तस्मै तद्रूपेणैव मोहिताः॥९॥
पप्रच्छुस्ते भवान्को वै कथमागमनं तव । एवं पृष्टो हरिः सर्वं वृत्तान्तं समवर्णयत् ॥ १० ॥
वयमुत्तरदेशीया माधवस्यैव शालकाः । देशांतरगतोऽयं वै माधवो भगिनीं मम ॥ ११ ॥
मुक्त्वा ग्रामे ततोऽस्या वै दुःखं श्रुत्वा समागताः । गृहीत्वैनां गमिष्यामो यथागतमिति स्फुटम्
एवमुक्त्वा गृहं गत्वा मुग्धा पृष्टा मुरारिणा । विप्रान्भोजय रे मुग्धे व्रतं ते सफलं कुरु ॥ १३ ॥

આ પ્રમાણે જ્યારે બ્રાહ્મણો પરસ્પર સંભાષણ કરી રહ્યા હતા તેટલામાં કૃપાળુ શ્રીપુરુષોત્તમ, હરિ ત્યાં આવી પુગ્યા.[૭] કેટલાક ભક્તોથી વિંટાયલા અને રથમાં વિપ્રના વેશમાં બેઠેલા શ્રીપુરુષોત્તમ 'માધવનું ઘર ક્યાં છે?' એ પ્રમાણે બોલતા દેખાવા લાગ્યા.[૮] તેમને દૂરથી આવતા જોઈને બ્રાહ્મણોએ પોતપોતાના આસનપરથી ઉઠીને માન આપ્યું. તેના રૂપથી મોહિત થયેલા વિપ્રોએ તેને આસન પણ આપ્યું.[૯] જ્યારે તે બ્રાહ્મણોએ તેને પૂછયું કે, 'આપ કોણ છો? આપનું આગમન શા અર્થે થયું છે?' ત્યારે આ પ્રમાણે સાંભળીને શ્રીહરિએ સર્વ વૃત્તાંત વર્ણવી કહ્યો.[૧૦] 'અમે ઉત્તર દેશમાં રહેવાવાળા છીએ અને માધવના જ સાળા થઈએ છીએ. આ મારી બેહનને અહિં ગામમાં મૂકીને માધવ દેશાંતર ગયો છે,[૧૧] તેથી આ બેહનનું દુઃખ સાંભળીને અમે અહિં આવ્યા છીએ. આને અહિંથી અમો લઈને, જે પ્રમાણે અમે આવ્યા હતા તે પ્રમાણે, જવાના છીએ એ સ્પષ્ટ છે.'[૧૨] ॥१४॥

આ પ્રમાણે કહી, ઘેર જઈ મુગ્ધાને મુરારિએ પૂછયું;–'રે મુગ્ધા! બ્રાહ્મણોને જમાડ, અને તું તારું વ્રત સફળ કર.[૧૩] હું શ્રીપુરુષોત્તમ નામનો તારો ભાઈ આવ્યો છું. આ વિપ્રોના

अहं भ्राता समायातो नाम्ना श्रीपुरुषोत्तमः । भोजयस्वैषु चैवाहं प्रसन्नःस्यामिति स्फुटम्
अतः संभोजनीयास्ते शीघ्रं मुग्धे द्विजा मुदा । एवमुक्ता ततःप्राह मुग्धा श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ १५ ॥
परिवेष्या इमे विप्राः स्नात्वा सर्वे समागताः । न मे स्वकीयः कोऽप्यन्यो यो विप्रांश्च समर्चयेत्
एवमुक्तो हरिः सर्वानुवाच द्विजपुंगवान् । स्नातव्यं तु द्विजैः सर्वैर्भोजनार्थं समागतैः ॥ १७ ॥
एवमुक्त्वा स्वयं देवः स्नात्वा पाकस्य सन्निधौ । गत्वा ददर्श तं पाकमेकभोज्यमिति स्फुटम् ॥ १८ ॥
दृष्ट्वा विस्मयमापन्नो मुग्धा भावं हि वर्णयन् । न कस्यापि समाख्यातं वृत्तान्तं तत्कृपालुना ॥ १९ ॥

જમવાથી હું પ્રસન્ન થાઉં એ તો દેખીતું જ છે.[१४] માટે, હે મુગ્ધા! આ દ્વિજોને આનંદથી શીઘ્ર જમાડવા જોઈએ."

આ પ્રમાણે કહેવાથી મુગ્ધાએ શ્રીપુરુષોત્તમને કહ્યું:[१५] "આ સર્વે વિપ્રો સ્નાન કરીને અહિં આવ્યા છે માટે તમો તેમને પીરસો. મારો પોતાનો તમારા સિવાય કોઈ એવો બીજો સગો અહિં હાજર નથી કે જે આ સર્વ દ્વિજોની પૂજાઆદિ કરે.'[१६]

આ પ્રમાણે કહેવાથી શ્રીહરિ સર્વે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને કહેવા લાગ્યા 'ભોજન માટે અહિં સર્વે ભેગા થયેલા બ્રાહ્મણોએ સ્નાનઆદિ કર્મ કરવું જોઈએ તે કરી લો.'[१७] આ પ્રમાણે બોલી દેવ પોતે સ્નાન કરી રસોઈની સમીપ ગયા તો ત્યાં તેમણે ફક્ત ભોજન માટે એકજ લાડવો હતો તે સ્પષ્ટપણે જોયો.[१८] વિસ્મય પામેલા શ્રીપુરુષોત્તમ આ વસ્તુસ્થિતિ જોઈ, મુગ્ધાના કેવળ ભાવ (આસ્થા–લાગણી)નાં વખાણ મનમાં કરવા લાગ્યા, તે કૃપાળુએ આ હકિકત કોઈને પણ કહી સંભળાવી નહિં.[१९]

આશ્ચર્યકારક ઘટના

શ્રીભગવાને એક પત્રાવળીના પાંદડાના સો કટકા કર્યા, ત્યારે ખરેખર તેની સુવર્ણની થાળીઓ

હરિએ એક લાડવો ભાંગ્યો કે તરત જ તેના સો કટકા થઈ ગયા.

पत्रावलयश्च पत्राणि तेषां खंडाः कृताः शतम् । तावन्त्यश्चैव संजाताः पात्रसौवर्णिकाः किल ॥ २० ॥
ताः स्थापिता हि हरिणा प्रत्येकं हि द्विजाग्रतः । आसनान्यपि तावंति मृदुसौवर्णिकानि च ॥२१॥
तेषु स्थापितविप्रेषु विस्मितेषु विशेषतः । मोदकस्य विभागान् स द्विपंचाशच्चकार ह ॥ २२ ॥
तावन्ति चैव जातानि पक्वान्नानि न संशयः । ते च भक्ता हरेर्ये वै द्विजरूपैः समागताः ॥ २३ ॥
परिवेषणं तदा चक्रुर्विष्णोराज्ञाप्रपालकाः । अनूपमोऽभवत् स्वादो हरिणाऽसौ कृतो यतः ॥ २४ ॥
शालयश्च तथा शाकान्यनेकानि च तत्र वै । जातं चैव महास्वादु भुक्त्वा तु विस्मिता द्विजाः ॥ २५ ॥
अहो अनुपमः स्वादश्चाहो अनुपमं त्विदम् । भुज्यतेऽस्माभिरित्थं हि वार्तां चक्रुः परस्परम् ॥ २६

તરત જ બની ગઇ.[20] હરિએ તે સોનાની થાળીઓ પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ સન્મુખ એક એક ગોઠવી દીધી' સારાં સોનાનાં આસનો પણ તરત જ ત્યાં ગોઠવાઇ ગયાં.[21] વિપ્રો ત્યાં બેસી ગયા ત્યારે વિશેષ આશ્ચર્ય પામ્યા; કારણ કે હરિએ જ્યારે તે એક લાડવાને ભાંગ્યો કે, તરત જ તેના સો ભાગમાં કટકા થઈ ગયા.[22] ખરેખર, તેટલામાં જ જાતજાતનાં પકવાનો પણ થઇ ગયાં. બ્રાહ્મણરૂપે જેઓ આવ્યા હતા તે સર્વે હરિના જ ભકતો હતા.[23] વિષ્ણુની આજ્ઞા પાળવાવાળા તેઓ સર્વે પીરસવા મંડી ગયા. આ રસોઇ હરિએ બનાવેલી હોવાથી તે રસોઇમાં સ્વાદ પણ અનુપમ થયો.[24] ભાત અને શાક પણ અનેક પ્રકારનાં થયાં. મહા સ્વાદવાળી રસોઇ જમીને બ્રાહ્મણો પણ વિસ્મય પામી ગયા.[25] "અહો હો ! સ્વાદ તો કાંઇ અનુપમ જ છે અને આપણે સર્વેએ જે ભોજન કર્યું તે પણ અનુપમ છે," એ પ્રમાણે પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા.[26] "આ કોણ હશે ?" એટલું પણ પૂછવાને આપણામાંથી કોઇ સમર્થ દેખાતો નથી. તેની માયાથી મોહિત થયલા સર્વે 'ઘણું સારું થયું છે, ઘણું સારું થયું છે' એમ જ

कोऽयं भविष्यतीत्येवं प्रष्टुं कोऽपि न वै क्षमः। तन्मायामोहिताः सर्वे साधुसाध्विति वादिनः
एवं तृप्ता द्विजाः सर्वे मुग्धागेहे न संशयः। संपुटानि प्रदत्तानि तेभ्यश्च हरितुष्टये ॥ २८ ॥
प्रसन्नाश्च द्विजाः सर्वे वर्णयंतश्च तां पुनः। जग्मुर्गेहं यथा स्वंस्वं विस्मिताः परिचर्यया ॥ २९ ॥
अथ रूपवतीगेहे यज्जातं तन्निशामय। स्थितेषु भोजनार्थं वै द्विजेषु तत्क्षणादभूत् ॥ ३० ॥
पाकस्य चांतर्धानं हि दृष्ट्वा शोकाकुलाऽभवत्। ताः सख्यः किमहो जातमिति सर्वाश्च विस्मिताः
नूनं मुग्धापरीहासाद्धरिः क्रुद्धो न संशयः। इति मतिं समापन्नास्ताः सख्यश्च स्थिता भुवि
ब्राह्मणा विमुखा जग्मुर्निन्दंतस्तां हि पापिणीम्। अथ मुग्धां हरिः प्राह स्वयं भुक्त्वाऽथ तां पुनः

બોલી રહ્યા હતા.[27] આ પ્રમાણે મુગ્ધાને ઘેર બધા દ્વિજો તૃપ્તિ પામ્યા તેમાં કાંઈ સંશય નથી હરિ સંતોષ પામે તેટલા માટે તે સર્વેને સંપુટોનાં દાન પણ આપ્યાં.[28] પ્રસન્ન થયેલા તે દ્વિજો, તે મુગ્ધાનાં ફરી ફરી વખાણ કરતા કરતા, આ પ્રકારની પરિચર્યાથી વિસ્મય પામેલા, પોતપોતાને ઘેર ગયા.[29]

હવે રૂપવતીને ઘેર જે બન્યું તે સાંભળો, ભોજન માટે સર્વે દ્વિજો બેઠા ત્યારે ત્યાં તત્ક્ષણ એક ચમત્કાર થયો.[30] રસોઈને જ્યારે લોપ થઈ ગયેલી જોઈ ત્યારે તેની સખીઓ શોકથી આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગઈ અને સર્વે વિસ્મય પામી કે 'અરે, આ તે શું થઈ ગયું?[31] ખરેખર મુગ્ધાની મશ્કરી કરવાથી જ હરિ ક્રોધે ભરાયા છે એમાં સંશય નથી.' એ પ્રમાણે જ્યારે તેમની બુદ્ધિએ જાણ્યું ત્યારે તે સર્વે સખીઓ ધરણીપર ઢળી ગઈ.[32] બ્રાહ્મણો બધા વિમુખ થઈ ગયા અને તે પાપિણી રૂપવતીની નિંદા પણ કરવા લાગી ગયા.

॥१६॥

આ તરફ હરિ પોતે ભોજન કરીને તે મુગ્ધાને ફરી કહેવા લાગ્યા:[33]–'હે મુગ્ધા, મારું બાકી

मच्छेषं भुक्ष्व रे मुग्धे तदा पूर्णं व्रतं तव । एवमुक्ताऽथ हरिणा शेषं मुग्धा बुभोज ह ॥ ३४ ॥
भुक्ते तदन्नमात्रे तु ज्ञानं मुग्धाऽलभत्क्षणात् । करामलकवद्विश्वं प्रकाशं चाभवत्क्षणात् ॥ ३५ ॥
ततस्तुष्टाव सा मुग्धा तं देवं हि रमापतिम् ॥ ३६ ॥

मुग्धा उवाच ।

नमामि ते पदाम्बुजं महौघपंकच्छेदकम् । शुभप्रदं रमायुतं सुभक्तिमुक्तिदायकम् ॥ ३७ ॥
चतुर्भुजं रमापतिं नमामि भक्तवत्सलम् । कृपालयं गुणालयं सदैव विश्वनायकम् ॥ ३८ ॥
एवं स्तुते हरिः सद्यः प्रत्यक्षश्चाभवत् क्षणात् । द्विभुजो मुरलीहस्तो वनमालाविभूषितः ॥ ३९ ॥

રહેલું ભોજન તું જમી લે એટલે તારું વ્રત પૂર્ણ થશે.' આ પ્રમાણે જ્યારે હરિએ કહ્યું ત્યારે મુગ્ધાએ શેષ રહેલાં અન્નનું ભોજન કર્યું.[૩૪] તે અન્ન માત્રના ખાવાથી જ તે મુગ્ધાને વરત જ દિવ્ય જ્ઞાન થયું, આ સર્વ વિશ્વ તેને 'હાથમાં રાખેલાં આમળાં' (हस्तामलकवत्)જેવું પ્રકાશમાન થઈ ગયું.[૩૫]

શ્રી પુરુષોત્તમનું સ્તવન

ત્યારબાદ પેલી મુગ્ધા તે રમાના પતિદેવનું સ્તવન કરવા લાગી.[૩૬] મુગ્ધા બોલી: "મોટા પાપને નાશ કરવાવાળા, સારૂં કરવાવાળા, રાધાની સાથવાળા, સારી ભક્તિવડે મોક્ષ આપવાવાળા હું આપનાં ચરણ કમળને નમસ્કાર કરૂં છું.[૩૭] ચાર ભુજાવાળા, રમાના નાથ, ભક્તવત્સલ, કૃપાના સાગર, ગુણના ભંડાર અને સર્વકાલ વિશ્વના નાયકને હું નમસ્કાર કરૂં છું."[૩૮]

3 આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી કે હરિ પોતે પ્રત્યક્ષ રૂપ લઈને હાજર થયા. તે વેળાએ હરિ બે ભુજા, હાથમાં મુરલી અને કંઠમાં વનમાળાથી શોભી રહ્યા હતા.[૩૯]

હરિ બોલ્યા: હે મુગ્ધે, વરદાન માગ.

हरिरुवाच।

वरं वृणीष्व रे मुग्धे गोलोकं वस सुंदरि। त्वया चाराधितो भक्त्या प्रसन्नोऽहं न संशयः ॥ ४० ॥

त्वत्स्नानखातो भविता नाम्ना मुग्धासरः किल। अस्मिन्स्नास्यंति ये लोकास्तेषां मोक्षो न दुर्लभः।

एवमुक्त्वा हरिर्मुग्धां गृहीत्वा च जगाम ह। गोलोकं रूपवत्येह निंदया नरकं गता ॥ ४२ ॥

एवं हि कारणं त्वत्र भावस्यैव न संशयः। मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ॥ ४३ ॥

इति श्रीपुरुषोत्तममाहात्म्यांतर्गतमुग्धोपाख्याने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

હરિ બોલ્યા:–"હે મુગ્ધા, વર માગ. હે સુંદરી, ગોલોકમાં વાસ કર. તારી ભક્તિપૂર્ણ આરાધનાથી હું પ્રસન્ન થયો છું તેમાં સંશય નથી.[૪૦] તેં જે ખાડામાં સ્નાન કર્યું હતું તે ખાડો 'મુગ્ધા સરોવર'ના નામથી પ્રખ્યાત થશે. જે લોકો આમાં સ્નાન કરશે તેમને મુક્તિ મળવી દુર્લભ નથી."[૪૧]

આ પ્રમાણે કહી, હરિ મુગ્ધાને લઈને ગો લોકમાં ગયા. રૂપવતી પરનિંદા કરવાથી નરકમાં ગઈ.[૪૨] આમ થવાનું કારણ માત્ર આ વ્રતમાં ભાવ(શ્રદ્ધા)નુંજ મુખ્ય સ્થાન છે, એમાં સંશય નથી. ગીતામાં પણ જણાવ્યું છે તેમ મનુષ્યનું મન જ બંધન અને મોક્ષનું ખરું કારણ છે.[૪૩]

શ્રીપુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે મુગ્ધા ઉપાખ્યાનમાં ભાવભૂખ્યા ભગવાનની પ્રસન્નતા એ નામનો અધ્યાય ૩ જો સમાપ્ત

——:०:——

ષડાનન અને સ્મરહર મહાદેવ.

॥१८॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥

स्कंद उवाच ।

देवदेव महादेव भक्तानामभयप्रद । दानानि कानि देयानि मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ १ ॥
एतस्य व्रतकर्तॄणां किं पुण्यं तु भवेदिह । तत्सर्वं वद हे तात कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ २ ॥

અધ્યાય ૪ થો–દાન માહાત્મ્ય

(આ સતી મુખ્વાનું સુંદર આખ્યાન સર્વજ્ઞ સુતપુરાણિકના મુખેથી શૌનકાદિ ઋષિઓ શ્રવણ કરી, પ્રસન્ન ચિત્તે ફરી પૂછવા લાગ્યાઃ—'મહારાજ, આ પુરુષોત્તમ માસમાં ઉત્તમોત્તમ દાનનું માહાત્મ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલું હોય તે અને તે દાન કરવાથી થતી શુભગતિ અને તેનાં ફળ અમને શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા થઇ છે તો તે કૃપા કરીને અમને કહો.'

આવી રીતના શૌનકાદિ ઋષિઓના પ્રશ્નો શ્રવણ કરીને પુરાણિઓમાં ઉત્તમ સૂત મુનિ કહેવા લાગ્યાઃ—'હે શૌનકાદિક ઋષિઓ, પૂર્વે એવો પ્રશ્ન ષડાનન (છ મુખવાળા) એવા કાર્તિક સ્વામીએ અનંગહર મહાદેવને પૂછયો હતો, તે તમોને કહું છું તે શ્રવણ કરો.)

સ્કંદ પૂછવા લાગ્યાઃ હે દેવના દેવ, ભકતોને ભયથી મુકત કરનાર મહાદેવ ! શ્રી પુરુષોત્તમ મહિનામાં કયા પ્રકારનાં દાન આપવા લાયક ગણાય છે?[1] આ વ્રત કરનારાઓને કયું પુણ્ય થાય છે ! હે તાત, મારાપર કૃપા કરી મને તે સર્વ કહો.[2]

महादेव उवाच

 साधु पृष्टं त्वया तात लोकानां हितकाम्यया । आदौ वदामि देयानि दानानि तव सुव्रत ॥ ३ ॥

यस्मिन्दाने च दत्ते वै यत्पुण्यं जायते नृणाम् । यस्य लोकस्य संप्राप्तिं तच्छृणुष्व षडानन ॥ ४ ॥

मलमासे च विप्राय ह्यन्नदानं करोति यः । अन्नप्रमाणवर्षं च शक्रलोके महीयते ॥ ५ ॥

अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति । नात्र पात्रपरीक्षा स्यान्न कालो नियमः क्वचित् ॥६॥

अस्मिन्मलिम्लुचे मासे घटास्त्रिंशन्मितास्तथा । देया विप्राय भक्त्या च सप्तधान्यैश्च पूरिताः ॥७॥

अशक्तश्चेत्तदा पुत्र सप्त पंच मितास्तथा । दद्याद्विप्राय भक्त्या च परे दिवसपंचके ॥ ८ ॥

દાનના પ્રકારો

માહાદેવ બોલ્યાઃ હે પુત્ર, તેં લોકોના હિત કરવાવાળો આ ઘણો સારો પ્રશ્ન પુછયો. હે સુવ્રત કરનાર, પ્રથમ હું તને દેવાં લાયક દાનો કહું છું.[3] આ માસમાં દાન કરવાથી જે જે પુણ્ય થાય છે તે અને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે, હે ષડાનન (૭ મુખવાળા), તું સાંભળ.[4] મલ માસમાં જે અન્નનું દાન બ્રાહ્મણોને જે કરે છે તે ઈંદ્ર લોકમાં, અન્નનું પ્રમાણ હોય તેટલાં વર્ષ રહે છે.[5] અન્નના દાન જેવું બીજું એકકે ઉત્તમ દાન છે નહિ અને થશે પણ નહિં. આ દાન કરતી વખતે પાત્ર પરીક્ષા કરવાની નથી તેમજ કાળનો પણ કોઇ નિયમ નથી.[6] આ શ્રીપુરુષોત્તમને પ્રિય મલ માસમાં સાત પ્રકારના ધાન્યથી ભરી, ભકિતથી બ્રાહ્મણને ત્રિશ (સોનાના રૂપાના અથવા તાંબાના અને તે ન મળે તો)
માટીના કુંભો પણ આપવા.[7] હે પુત્ર, જો આટલું આપવાને અશકિત હોય તો સાત અથવા પાંચ પણ ભકિતથી બ્રાહ્મણને પાંચ દિવસોએ કુંભ આપવા.[8] આ પ્રમાણેનું દાન જે મનુષ્ય કરે છે તેને સાગર અને

ससागरवनोपेतां धरां दद्याच्च यो नरः । तावत्पुण्यमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ९ ॥
देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा ददाति चासनं यदि । महीयते वह्निलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम्॥ १० ॥
यो ददाति च विप्राय दिव्यां धेनुं पयस्विनीम् । तल्लोममानवर्षं च विष्णुलोके महीयते ॥११॥
चतुर्गुणं हरिदिने तीर्थे शतगुणं फलम् । दानं नारायणक्षेत्रे फलं कोटिगुणं भवेत् ॥ १२ ॥
यश्चोभयमुखीदानं करोति ब्राह्मणाय च । तल्लोममानवर्षं च वैकुंठे च महीयते ॥ १३ ॥
यो ददाति च विप्राय शालिग्रामं सवस्त्रकम् । महीयते स वैकुंठे यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ १४ ॥
यो ददाति ब्राह्मणाय छत्रं च सुमनोहरम् । वर्षाणामयुतं सोऽपि मोदते वरुणालये ॥ १५ ॥

વનવાળી પૃથ્વીનું દાન કર્યું હોય અને તેને જેટલું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય તેટલું પુણ્ય તેને મળે છે. આમાં શંકા કરવાનું કામ નથી;[૯]

જો દેવને (મંદિરમાં) અથવા બ્રાહ્મણોને આસનનું દાન કરે છે તો તે અગ્નિ લોકમાં દશ હજાર વર્ષ પર્યંત ચોક્કસ નિવાસ કરે છે.[૧૦] જો દુધ આપવાવાળી સુંદર ગાય બ્રાહ્મણને દાન કરે છે તો તે ગાયની જેટલી રુવાંટી હોય છે તેટલાં વર્ષ વિષ્ણુ લોકમાં વાસ કરે છે.[૧૧] હરિને પ્રિય દિવસોમાં કરેલાં દાનનું ફળ ચાર ગણું મળે છે, તીર્થમાં સોગણું ફળ મળે છે. નારાયણ ક્ષેત્રમાં દાન કરવાથી કરોડ ગણું ફળ મળે છે.[૧૨] જે વત્સવાળી ગાયનું દાન બ્રાહ્મણને કરે છે તે તેની રુંવાટીની જેટલી સંખ્યા હોય તેટલાં વર્ષ વૈકુંઠમાં વાસ કરે છે.[૧૩] જે વસ્ત્ર સહિત શાલિગ્રામની મૂર્તિનું દાન બ્રાહ્મણને આપે છે તે જ્યાં સૂધી ચંદ્ર અને સૂર્ય તપે છે ત્યાં સૂધી વૈકુંઠ લોકમાં વાસ કરે છે.[૧૪] બ્રાહ્મણને જે સુમનોહર છત્રનું દાન કરે છે તે પણ વરુણ લોકમાં દશ હજાર વર્ષ પર્યંત આનંદમાં રહે છે.[૧૫] આ ભારતમાં બ્રાહ્મણને જે

विप्राय पादुकायुग्मं यो ददाति च भारते । महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं स हि ॥ १६ ॥
यो ददाति ब्रह्मणाय दिव्यां शय्यां मनोहराम् । महीयते च गोलोके यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥१७॥
यो ददाति प्रदीपं च देवाय ब्राह्मणाय च । यावन्मन्वन्तरं सोपि वह्निलोके च पुत्रक ॥ १८ ॥
करोति गजदानं च यो हि विप्राय भारते । यावदिंद्रो नरस्तावदिंद्रस्यार्द्धधने वसेत् ॥ १९ ॥
भारते यवदानं च करोति ब्राह्मणाय च । महीयते वायुलोके यावन्मन्वंतरं तथा ॥ २० ॥
तिलदानं ब्राह्मणाय यः करोति च भारते । तिलप्रमाणवर्षं च मोदते विष्णुमंदिरे ॥ २१ ॥
ततः स्वयोनीं संप्राप्य चिरंजीवी भवेत्सुखी । ताम्रपात्रस्थदानेन फलं शतगुणं भवेत् ॥ २२ ॥
नानाद्रव्यसमायुक्तं नानाद्रव्यसमन्वितम् । ददाति यश्च विप्राय गृहं समृद्धिसंयुतम् ॥ २३ ॥

પાદુકાની જોડીનું દાન કરે છે તે પણ વાયુ લોકમાં દશ હજાર વર્ષ પર્યન્ત વાસ કરે છે.[૧૬] બ્રાહ્મણને સુંદર મનોહર શય્યાનું જે દાન કરે છે, તે જ્યાં સુધી ચન્દ્ર દિવાકર છે ત્યાં સુધી ગોલોકમાં વાસ કરે છે,[૧૭] દેવને અથવા તો બ્રાહ્મણને પ્રકટાવેલા દીવાનું દાન કરે છે, હે પુત્ર, તે પણ વન્હિ લોકમાં મન્વંતર સુધી નિવાસ કરે છે.[૧૮] ભારત વર્ષમાં બ્રાહ્મણને જે હાથીનું દાન કરે છે તે મનુષ્ય, જ્યાં સુધી ઇન્દ્ર રહે ત્યાં સુધી ઇન્દ્રના નંદનવનના અર્ધા વનમાં સુખ ભોગવે છે.[૧૯] આ ભારતમાં બ્રાહ્મણને જે જવનું દાન કરે છે તે વાયુ લોકમાં મન્વંતર પર્યન્ત વાસ કરે છે.[૨૦] ભારતમાં બ્રાહ્મણને જે તલનું દાન કરે છે તે વિષ્ણુના મંદિરમાં તલની સંખ્યાના પ્રમાણમાં સુખ ભોગવે છે.[૨૧] પછી સ્વયોનિમાં આવી તે ચિરંજીવ સુખ ભોગવે ॥૨૦॥
છે. તાંબાના વાસણમાં વસ્તુ મુકીને દાન કરે છે તો તેનું સો ગણું ફળ તેને મળે છે.[૨૨] બ્રાહ્મણને જે મનુષ્ય જુદી જુદી ધાતુનાં વાસણો દાનમાં આપે છે તો તેનું ઘર સમૃદ્ધિવાળું થાય છે.[૨૩] અને તે

कुबेरलोके वसति स च मन्वंतरं शतम् । ततः स्वयोनिं संप्राप्य महांश्च धनवान्भवेत् ॥ २४ ॥
पुरुषोत्तमे तु वसनं यो ददाति द्विजातये । वस्त्रतंतुप्रमाणेन विष्णुलोके महीयते ॥ २५ ॥
तुलसीपत्रलक्षं च हरये यो निवेदयेत् । विमानवरमारुह्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २६ ॥
घृतप्रदीपं हरये मलमासे दादति च । सर्वपापविशुद्धात्मा मोदते हरिमंदिरे ॥ २७ ॥
भोजयेद्यो हि मिष्टान्नं ब्राह्मणेभ्यश्च भारते । विप्रलोमप्रमाणाब्दं विष्णुलोके महीयते ॥ २८ ॥
नाम्नां कोटिर्हरेर्यो हि क्षेत्रे नारायणं जपेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तो जीवन्मुक्तो भवेद् ध्रुवम् २९ ॥
न भवेत्तत्पुनर्जन्म वैकुंठे स महीयते । लभेद्विष्णोश्च सारूप्यं न तस्य पतनं भवेत् ॥ ३०॥

એકસો વર્ષ અને એક મન્વંતર પર્યન્ત કુબેર લોકમાં વસે છે. પછી તે પાછો પોતાની યોનિમાં આવી મોટો ધનવાળો થાય છે.[24]

શ્રીપુરુષોત્તમ માસમાં વસ્ત્ર–કપડાંનું બ્રાહ્મણને જે દાન કરે છે તો તે તૈયાર કપડાંના જેટલા તંતુ હોય તેટલાં વર્ષ વિષ્ણુ લોકમાં વાસ કરે છે.[25] હરિને જે એક લક્ષ (લાખ) તુળસીદળ ચઢાવે છે તે ઉત્તમ વિમાનમાં આરૂઢ થઇને વિષ્ણુ લોકમાં જાય છે.[26] અધિક માસમાં હરિની મૂર્તિ સન્મુખ જે ઘીનો દીવો પ્રકટાવી રાખે છે તે સર્વ પાપથી વિશુદ્ધ થઇને હરિના મંદિરમાં સુખ ભોગવે છે.[27] ભરતખંડમાં બ્રાહ્મણોને જે મિષ્ટાન્નનું ભોજન કરાવે છે તે બ્રાહ્મણને રુંવાટી જેટલી હોય તેટલાં વર્ષો વિષ્ણુ લોકમાં વાસ કરે છે.[28] હરિના ક્ષેત્રમાં ને નારાયણના નામના જપ એક કોટિ જે જપે છે તો તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઇ જીવન્મુક્તિ ચોક્કસ પામે છે.[29] તેને પુનર્જન્મ લેવો પડતો નથી; તે વૈકુંઠમાં નિત્ય વાસ કરે છે. અને વિષ્ણુની સારૂપ્ય નામની મુક્તિ તેને મળે છે અને તેનું કદિપણ પતન થતું નથી[30]

तांबूलदानाद्भवति सौभाग्यं वांछितं नृणाम् । पत्रे तु केशवः प्रीतः पूगे ईशः सहोमया ॥ ३१ ॥
चूर्णेनैवानलः प्रीतः खदिरेण तु मन्मथः । दानेन देवा वशगा मनुष्या इतरे जनाः ॥ ३२ ॥
दाने कीर्तिर्भवेल्लोके इह वाऽत्र परत्र च । दानेन वांछितावाप्तिर्दानात्पुत्रप्रपौत्रकाः ॥ ३३ ॥
तस्माद्दानं सदा देयं मलमासे विशेषतः । वैधृतिश्च व्यतीपातो राका चैव कुहूस्तथा ॥ ३४ ॥
द्वादशी च परश्रेष्ठा पंचपर्वाण्यनुक्रमात् । पर्वपर्वसु यद्दानमनंतफलदं भवेत् ॥ ३५ ॥
उपवासेन यत्पुण्यं तत्पुण्यं मौनभोजने । मौनेन सर्वपापेभ्यो नरो मुच्येदसंशयम् ॥ ३६ ॥

હરિ પ્રિત્યર્થે તાંબુલનું દાન કરવાથી મનુષ્યોના વાંછિત સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. તાંબુલનાં પત્રોથી કેશવ પ્રસન્ન થાય છે અને સોપારીથી ઉમા સહિત મહેશ ખુશી થાય છે.[૩૧] ચુનાથી વહ્નિદેવ અને કાથાથી મન્મથદેવ પ્રસન્ન થાય છે. દાનથી દેવો વશ થાય છે, તો આ ભૂલોકના ઇતર મનુષ્યો પણ પ્રસન્ન થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ![૩૨] દાન કરવાથી આ લોકમાં તેમ જ અહિંતહિં બધે જ કીર્તિ થાય છે. દાન કરવાથી ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. દાનથી પુત્ર, પ્રપૌત્રો પણ મળે છે.[૩૩] તેથી કરીને સદા મલ માસમાં તો મુખ્યત્વે કરીને[૧] વૈધૃત,[૨] વ્યતીપાત,[૩] પૂનેમ[૪] અમાસ અને [૫]દ્વાદશી એ પાંચ શ્રેષ્ઠ પર્વને દિવસે તો જરૂર દાન કરવું. આ દરેક પર્વોમાં જે દાન કરે છે તેને અનન્ત ફળ (પુણ્ય) મળે છે.[૩૪–૩૫]

જેટલું પુણ્ય ઉપવાસ કરવાથી મળે છે, તેટલું પુણ્ય મૌનપણે ભોજન કરવાથી મળે છે. મૌન સેવવાથી નિઃસંશય મનુષ્ય સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે.[૩૬] મૌનથી સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. મૌન સેવવાથી સારા રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. મૌનથી કીર્તિમાં સારો વધારો થાય છે માટે સર્વેએ

मौनाद्भवति सौभाग्यं मौनाद्रूपं प्रजायते । मौनात्प्रवर्धते कीर्तिस्तस्मात् मौनं समाचरेत् ॥ ३७ ॥
मौनात् कलहहानिः स्यान्मौनादायुः प्रवर्धते । मौनाच्च प्राप्यते सौख्यं तस्मान्मौनं समाचरेत् ॥
त्रिषु मौनं सदा कार्यं स्नाने होमे च भोजने । मौनेन यत्फलं देवो त्रिषु स्थानेषु तच्छृणु ॥ ३९ ॥
स्नाने च प्राप्यते तेजो जुह्वतो श्रियमुत्तमाम् । भुंजानो लभते चायुस्तस्मान्मौनं समाचरेत् ॥ ४०
व्रतेषु त्यज्यते मौनं पुरुषस्याऽल्पमेधसः । आयुस्तेजःश्रियातीतस्तस्मान्मौनं समाचरेत् ॥ ४१ ॥
स्नाने चैव हरस्तेजो जुह्वतोऽग्निः श्रियं हरेत् । भुंजानो मृत्युरायुष्यं तस्मात मौनं समाचरेत् ॥४२॥
दुर्लभं मानुषं देहं वरं प्राप्य च भारते । न किंचिद्दानपुण्ये च करोति मलमासके ॥ ४३ ॥

મૌન સેવવું.[૩૭] મૌનથી કંકાસ કલહનો નાશ થાય છે. મૌનથી આયુષ્યમાં સારો વધારો થાય છે. મૌનથી સુખી થવાનાં સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા માટે પણ મૌનનું સેવન કરવું.[૩૮] સ્નાન, હોમ અને ભોજન એ ત્રણ કાર્ય કરતી વખતે મૌન હંમેશ રહેવું. આ ત્રણે સ્થાનમાં મૌનથી જે ફળ મળે છે તે હે સ્કંદ, સાંભળ.[૩૯] મૌન સેવવાથી સ્નાન વેળાએ તેજની, હોમ કરતી વેળાએ ઉત્તમ લક્ષ્મીની અને ભોજન વેળાએ આયુષ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે પણ મૌનનું સેવન કરવું.[૪૦] અલ્પ બુદ્ધિવાળો પુરુષ વ્રતમાં મૌન વ્રતને તજી દે છે તો તે પુરુષનું આયુ:, તેજ અને શ્રી જતાં રહે છે. માટે મૌનનું સેવન સારી રીતે કરવું.[૪૧] કારણ કે સ્નાન વેળાએ (મૌન તજવાથી) તેજ જતું રહે છે, હોમ વેળાએ (મૌન તજવાથી) હોમાગ્નિ શ્રી હરી જાય છે, અને ભોજન વેળાએ (મૌન તજવાથી) મૃત્યુ આયુષ્યને લઈ જાય છે, માટે મૌન વ્રત બરોબર પાળવું જોઇએ.[૪૨] ભરતખંડમાં સુંદર મનુષ્યનો દેહ મળવો દુર્લભ છે, માટે આ મલમાસમાં જે અલ્પ દાન પુણ્ય કોઇ કરતો ન હોય તો[૪૩] તેના જીવિતને અને જન્મને

धिक् तस्य जीवितं जन्म धिक्कुलं धिग्बहुज्ञताम् । यतोस्मिन् दुर्लभे मासे न कृतं किंचिदेव हि ॥४४॥

मलिम्लुचं प्राप्य न शीततोयैः स्नानं करोत्येव मुदायुतो यः ।

कथं भवेत्तस्य मनोरथादि स्वर्गश्च मोक्षश्च धनागमश्च ॥ ४५ ॥

इति श्रीमुग्धोपाख्यानांतर्गतदानमाहात्म्ये चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

ધિક્કાર છે; તેના બહુ જ્ઞાનને પણ ધિક્કાર છે; કારણ કે આવા દુર્લભ મલમાસમાં તેણે કિંચિત્ પણ દાન કર્મ કર્યું નહિ.[૪૪] શ્રીપુરુષોત્તમને પ્રિય આ મલમાસ આવ્યો હોય ત્યારે જેઓએ શીત જળથી સ્નાન ન કર્યું હોય પણ ખુશી થઇ ફર્યા કર્યું હોય તો તેને મનોરથો, સ્વર્ગ મોક્ષ તથા ધનની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી જ થાય?[૪૫]

આ આખ્યાન સ્કંદના પૂછવાથી પ્રત્યક્ષ સ્મરહર મહાદેવે દાન વગેરેનો મહિમા લોકના હિતાર્થે પોતાના પુત્ર કાર્તિક સ્વામીને કહી સંભળાવ્યો. તે જ પ્રમાણે નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમાં સૂતપુરાણીએ શૌનકાદિ ઋષિઓને સંભળાવી સર્વનાં ચિત્ત પ્રસન્ન કર્યાં.

શ્રીપુરુષોત્તમ માસ માહાત્મ્ય વિષે મુગ્ધા ઉપાખ્યાનમાં દાન માહાત્મ્ય વિષે ચતુર્થો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધિક માસના શુકલપક્ષની પદ્મિની એકાદશી વ્રત તથા કથા

युधिष्ठिर उवाच । व्रत

मलिम्लुचस्य मासस्य का वा एकादशी भवेत् । किं नाम को विधिस्तस्याः कथयस्व जनार्दन ॥१॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मलमासस्य या पुण्या प्रोक्ता नाम्ना च पद्मिनी । सोपोषिता प्रयत्नेन पद्मनाभपुरं नयेत् ॥२॥

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! મલમાસ—પુરુષોત્તમ માસની એકાદશીનું શું નામ છે ? ને તેનો કેવો પ્રકાર છે ? તે કહો.[1]

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—અધિક—પુરુષોત્તમ માસની એકાદશીનું નામ પદ્મિની છે અને તે પુણ્યકારક છે. સાવધાન રહી તેનું વ્રત કરવાથી વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થાય છે.[2] પદ્મિની એકાદશી મહાપુણ્યકારક

मलमासे महापुण्या कीर्तिता कल्मषापहा । तस्याः फलं कथयितुं न शक्तश्चतुराननः ॥ ३ ॥
नारदाय पुरा प्रोक्तं विधिना व्रतमुत्तमम् । पद्मिन्याः पापराशिघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥४॥
श्रुत्वा वाक्यं मुरारेस्तु प्रोवाचातिमुदान्वितः । युधिष्ठिरो जगन्नाथं विधिं पप्रच्छ धर्मवित् ॥५॥
श्रुत्वा राज्ञस्तु वचनं प्रीत्युत्फुल्लांबुजेक्षणः । शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि मुनीनामप्यगोचरम् ॥ ६ ॥
दशमीदिवसे प्राप्ते व्रतारंभो विधीयते । कांस्यं माषं मसूरांश्च चणकाः कोद्रवास्तथा ॥ ७ ॥
शाकं मधुपरान्नं च दशम्यां दश वर्जयेत् । हविष्यान्नं च भुंजीत अक्षारलवणं तथा ॥ ८ ॥
भूमिशायी ब्रह्मचारी भवेच्च दशमीदिने । एकादशीदिने प्राप्ते प्रातरुत्थाय सादरम् ॥ ९ ॥
विधाय च मलोत्सर्गं न कुर्याद्दंतधावनम् । कृत्वा द्वादश गंडूषान् शुचिर्भूत्वा समाहितः॥१०॥

અને પાપનો નાશ કરનારી છે. તેનું વ્રત કરવાથી કેટલું પુણ્ય થાય છે, તે બ્રહ્મા પણ કહી શકે તેમ નથી.[3] મોટાં મોટાં પાપનો નાશ કરનાર અને ભોગ તથા મોક્ષને આપનાર એવું અતિ ઉત્તમ પદ્મિની એકાદશીનું વ્રત, પૂર્વે બ્રહ્માએ નારદને કહેલું છે.[4] એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણને એ વ્રતનો પ્રકાર પૂછ્યો;[5] ત્યારે યુધિષ્ઠિરનું વચન સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે, હે રાજન્! જે પ્રકાર મુનિઓ પણ નથી જાણતા, તેવો ઉત્તમ પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો.[6] દશમીને દિવસે વ્રતનો આરંભ કરવો. કાંસાનું પાત્ર, માંસ, મસુર, ચણા, કોદ્રા, શાક, મધ અને પરાન્ન એ આઠ વસ્તુનો દશમીને દિવસે ત્યાગ કરવો. દશમીને દિવસે હવિષ્યાન્ન જમવું, લવણ કે કોઈ ખારી ચીજ ખાવી નહીં.[7-8] જમીનપર સૂવું અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું, એકાદશીને દિવસે આદરથી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી, શુદ્ધ થઈ, બાર કોગળા કરી મોઢું શુદ્ધ કરવું, પણ દાતણ કરવું નહીં.[9-10] સૂર્યોદય થાય

सूर्योदये शुभे तीर्थे स्नानार्थे प्रव्रजेत्सुधीः । गोमयं मृत्तिकां गृह्य तिलान्दर्भाञ्शुचिस्तथा॥११॥
चूर्णैरामलकीभूतैर्विधिना स्नानमाचरेत् । उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ १२ ॥
मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमंत्रिता । त्वं मे कुरु पवित्रांगं लग्ना नेत्र शिरोरुहे ॥ १३ ॥
हरिपूजनयोग्यं मां मृत्तिके कुरु ते नमः । सर्वौषधिसमुत्पन्नं गवोदरमधिष्ठितम् ॥ १४ ॥
पवित्रकरणं भूमेर्मां पावयतु गोमयम् । ब्रह्मष्ठीवनसंभूता धात्री भुवनपावनी ॥ १५ ॥
संस्पृष्टा पावयांगं मे निर्मलं कुरु ते नमः । देवदेव जगन्नाथ शंखचक्रगदाधर ॥ १६ ॥
देहि विष्णो ममानुज्ञां तव तीर्थावगाहने । वारुणांश्च जपेन्मंत्रान्स्नानं कुर्याद्विधानतः ॥ १७ ॥

ત્યારે છાણ, માટી, તિલ ને દર્ભ લઇ સ્નાનમાટે નદી વગેરે જલાશય ઉપર જવું.[11] ત્યાં આમળાંનાં ચૂર્ણવડે વિધિથી સ્નાન કરવું.

'હે મૃત્તિકે! સો હાથવાળા નારાયણ કે જેણે વરાહરૂપ ધારણ કર્યું હતું, તેણે તમારો ઉદ્ધાર કર્યો છે. તમે બ્રહ્મદત્ત છો, કશ્યપ ઋષિએ અભિમંત્રિત છો, હું તમને નમસ્કાર કરું છું માટે મને પવિત્ર કરો, જેથી હું વિષ્ણુપૂજનમાં અધિકારી થાઉં,' એ મંત્ર ભણી માટીથી સ્નાન કરવું.[12-13] 'સઘળી ઓષધિથી ઉત્પન્ન થયેલું, ગાયના ઉદરમાં રહેલું ને પૃથ્વીને પણ પવિત્ર કરનારું એવું ગોમય મને પવિત્ર કરો,' એમ ભણી ગોમયથી સ્નાન કરવું.[14] 'હે આમળિ! તું બ્રહ્માના થુંકમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છો, ભુવનને પવિત્ર કરનારી છો, હું તને નમસ્કાર કરું છું માટે સ્પર્શથી જ મને પવિત્ર કર,' એમ બોલી આમળાંથી સ્નાન કરવું.[15] 'હે દેવના દેવ! હે શંખ, ચક્ર ગદાને ધારણ કરનાર! મને આ જળમાં સ્નાન કરવા માટે આજ્ઞા આપો.'[16] એ મંત્ર તથા બીજા પણ વરુણના મંત્રોવડે વિધિથી સ્નાન કરવું. હરકોઇ જલાશયમાં સ્નાન કરતી વખતે ગંગા વગેરે તીર્થોનું સ્મરણ કરવું.[17]

 गंगादितीर्थं संस्मृत्य यत्र कुत्र जलाशये । पश्चात्संमार्जयेद्गात्रं विधिना नृपसत्तम ॥ १८ ॥
॥२४॥ मुखे पृष्ठे च हृदये बाह्वोः शिरसि चाप्यधः । परिधाय सुखं वासः शुक्लं शुचि ह्यखंडितम्॥१९॥
ततः कुर्याद्धरेः पूजां महापापं विनश्यति । संध्यामुपास्य विधिना तर्पयित्वा पितॄन्सुरान्॥२०॥
हरेर्मंदिरमागम्य पूजयेत्कमलापतिम् । स्वर्णमाषकृतं देवं राधिकासहितं हरिम् ॥
पार्वत्या सहितं देवं पूजयेद्विधिपूर्वकम् ॥ २१ ॥
कुंभोपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रेऽथ मृन्मये । दिव्यवस्त्रसमायुक्ते दिव्यगंधानुवासिते ॥ २२ ॥
तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रं रौप्यं हिरण्मयम् । तस्मिन्संस्थापयेद्देवं विधिना पूजयेत्ततः ॥ २३ ॥
संस्थाप्य सलिलैः श्रेष्ठैर्गन्धधूपाधिवासितैः । चन्दनागरुकर्पूरैः पूजयेद्देवमीश्वरम् ॥ २४ ॥

હે શ્રેષ્ઠ રાજા! સ્નાન કર્યા પછી શરીર લુંછી નાંખવું. ફાટેલું ન હોય, ને ધોળું હોય એવું પવિત્ર નવું વસ્ત્ર પહેરવું.[18] સંધ્યા કરવી, વિધિથી પિતૃતર્પણ કરવું ને દેવતર્પણ કરવું. પછી વિષ્ણુ મંદિરમાં આવી તેની પૂજા કરવી[19] એક માષા સોનાની કરેલી શ્રીકૃષ્ણ તથા રાધિકાની મૂર્તિ, તેમ જ શંકર તથા પાર્વતીની મૂર્તિની પૂજા કરવી.[20] ધાન્ય ઉપર સુંદર વસ્ત્રથી વીંટેલા અને સુંદર ચંદનથી સુગંધીવાળા ત્રાંબાના વા માટીના ઘડાની સ્થાપના કરવી,[21] તેની ઉપર ત્રાંબાનું રૂપાનું અથવા સોનાનું પાત્ર રાખવું. તેમાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરી વિધિથી તેની પૂજા કરવી.[22] સુગંધિ નિર્મળ જળથી તેને સ્નાન કરાવવું, ચંદન ચડાવવું, અગરુનો ધૂપ કરવો, કપૂરથી આરતી ઉતારવી. ॥ ૨૪ ॥ કસ્તુરી ને કેસર ચડાવવું, તે ઋતુમાં થયલાં પુષ્પો ચડાવવાં, ધોળાં કમળ ચડાવવાં, નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય ધરવાં, ધૂપ કરવો, દીવા કરવા ને આરતી ઉતારવી. એવી રીતે વિષ્ણુ તથા શિવની પૂજા

नानाकुसुमकस्तूरीकुंकुमेन सितांबुजैः । तत्कालजातैः कुसुमैः पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ २५ ॥
नैवेद्यैर्विविधैः शक्त्या तथा नीराजनादिभिः । धूपैर्दीपैः सकर्पूरैः पूजयेत्केशवं शिवम् ॥ २६ ॥
नृत्यगीते तदग्रे तु कुर्याद्भक्तिपुरस्सरम् । नालपेत्पतितान्पापांस्तस्मिन्नहनि न स्पृशेत् ॥ २७ ॥
नानृतं हि वदेद्वाक्यं सत्यपूतं वचो वदेत् । रजस्वलां न स्पृशेत न निंदेद्ब्राह्मणं गुरुम् ॥ २८ ॥
पुराणं पुरतो विष्णोः शृणुयात्सह वैष्णवैः । निर्जला सा प्रकर्तव्या या च शुक्ले मलिम्लुचे ॥२९॥
जलपानेन वा कुर्याद्दुग्धाहारेण नान्यथा । रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवादित्रसंयुतम् ॥ ३० ॥
प्रथमे प्रहरे पूजा नारिकेलार्घमुत्तमम् । द्वितीये श्रीफलैश्चैव तृतीये बीजपूरकैः ॥ ३१ ॥
चतुर्थे पूजयेत्पूगैर्नारिंगैश्च विशेषतः । प्रथमे प्रहरे पुण्यमग्निष्टोमस्य जायते ॥ ३२ ॥

કરવી.[२३–२४] તેની પાસે ભક્તિથી નૃત્ય કરવું ને ગીત ગાવાં. તે દિવસે પતિત કે પાપીનો સ્પર્શ કરવો નહીં ને તેની સાથે બોલવું પણ નહીં. અસત્ય બોલવું નહીં, પણ સાચું બોલવું. રજસ્વલાનો સ્પર્શ કરવો નહીં, બ્રાહ્મણ કે ગુરુની નિંદા કરવી નહીં.[२५–२८] વિષ્ણુની પાસે બેસી વૈષ્ણવોની સાથે પુરાણ સાંભળવું. અધિક માસના શુક્લપક્ષની એકાદશી નિર્જલા કરવી.[२९] તેમ ન બને તો જલપાન કરીને રહેવું. તેમ પણ ન બને તો દૂધ પીવું, રાતે જાગરણ કરવું, ગીત ગાવાં ને નૃત્ય કરવું.[३०] પહેલા પહોરમાં વિષ્ણુની પૂજા કરવી અને નાળીએરનો અર્ઘ્ય આપવો. બીજા પહોરમાં
४ બીલીનો અર્ઘ્ય આપવો, ત્રીજા પહોરમાં બીજોરાંનો અર્ઘ્ય આપયો.[३१] ચોથા પહોરમાં સોપારી તથા નારંગીનો અર્ઘ્ય આપવો. જે માણસ આ એકાદશીની રાતે જાગરણ કરે છે, તેમે

द्वितीये वाजपेयस्य तृतीये हयमेधजम् । चतुर्थे राजसूयस्य जाग्रतो जायते फलम् ॥ ३३ ॥
नातः परतरं पुण्यं नातः परतरा मखाः । नातः परतरा विद्या नातः परतरं तपः ॥ ३४ ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि क्षेत्राण्यायतनानि च । तत्स्नातानि च दृष्टानि येनाकारि हरेर्व्रतम् ॥३५॥
एवं जागरणं कुर्याद्यावत्सूर्योदयो भवेत् । सूर्योदये शुभे तीर्थे गत्वा स्नानं समाचरेत् ॥३६॥
स्नात्वैवागत्य भावेन पूजयेद्देवमीश्वरम् । पूर्वोदितेन विधिना भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ ३७॥
कुंभादिकं च यत्सर्वं प्रतिमां केशवस्य च । पूजयित्वा विधानेन ब्राह्मणाय समर्पयेत् ॥ ३८ ॥
एवंविधं व्रतं यो वै कुरुते भुवि मानवः । सफलं जायते तस्य व्रतं मुक्तिफलप्रदम् ॥ ३९ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघ । मलिम्लुचस्य मासस्य शुक्लाया विधिमुत्तमम्॥४०॥

પહેલા પહોરમાં અગ્નિષ્ટોમનું ફળ થાય છે,[32] બીજા પહોરમાં વાજપેયનું ફળ થાય છે, ત્રીજા પહોરમાં અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય છે અને ચોથા પહોરમાં રાજસૂય યજ્ઞનું ફળ થાય છે.[33] આથી ઉત્તમ કોઇ પુણ્ય નથી, આથી ઉત્તમ કોઇ યજ્ઞ નથી, આથી ઉત્તમ કોઇ વિદ્યા નથી, ને આથી ઉત્તમ કોઇ તપ નથી.[34] જે માણસ આ એકાદશીને દિવસે વ્રત કરે છે, તેને પૃથ્વીમાં જેટલાં તીર્થો અને દેવમંદિરો છે તેમાં સ્નાન તથા દર્શન કરવાનું ફળ થાય છે.[35] એવી રીતે સૂર્યોદય સુધી જાગરણ કરવું. સૂર્યોદય થાય ત્યારે જલાશયમાં જઇ સ્નાન કરવું.[36] પછી ઘેર આવી બન્ને દેવોની પૂજા કરવી. ને પ્રથમ કહેલા પ્રકારથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને જમાડવા.[37] પછી બ્રાહ્મણની પૂજા કરીને વિષ્ણુની તથા શંકરની મૂર્તિ અને ઘડા વગેરે સઘળું તેને આપવું.[38] એવી રીતે પૃથ્વીપર જે માણસ વ્રત કરે છે, તેનો જન્મ સફળ થાય છે ને મોક્ષ મળે છે.[39] હે રાજન્! તમે જે અધિક માસની શુક્લ એકાદશીની વિધિ કેમ કરવી એમ પૂછયું હતું તે સઘળું મેં કહી સંભળાવ્યું.[40]

व्रतानि तेन चीर्णानि सर्वाणि नृपनंदन । पद्मिन्या प्रीतियुक्तो यः कुरुते व्रतमुत्तमम् ॥४१॥
कृष्णाद्या मलमासस्य विधिस्तस्यापि तादृशः । परमा सा तु विज्ञेया सर्वपापक्षयंकरी ॥ ४२ ॥
अत्र ते कथयिष्यामि कथामेकां मनोरमाम् । नारदाय पुलस्त्येन विस्तरेण निवेदिताम् ॥४३॥
कार्तवीर्येण कारायां निक्षिप्तं वीक्ष्य रावणम् । विमोचितः पुलस्त्येन याचयित्वा महीपतिम् ॥४४॥
तदाश्चर्यं तदा श्रुत्वा नारदो दिव्यदर्शनः । पप्रच्छ च यथाभक्त्या पुलस्त्यं मुनिपुंगवम्॥४५॥

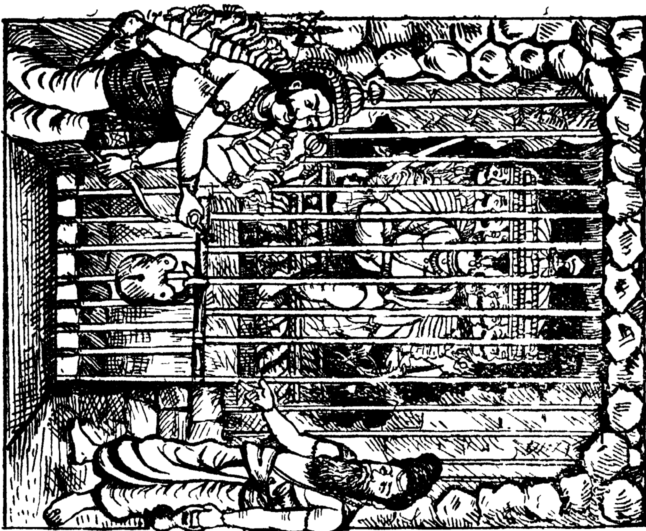
જે માણસ પ્રીતિથી પદ્મિની એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તેને સઘળાં વ્રતનું ફળ થાય છે.[૪૧] શ્રીપુરુષોત્તમ માસની કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશી, જેનું નામ પરમા છે તથા જે સર્વ પાપોનો ક્ષય કરવાવાળી છે તેની પણ વિધિ પુરુષોત્તમ માસની શુક્લ પક્ષની એકાદશી જેવી છે.[૪૨]

અથ કથા

હે યુધિષ્ઠિર! આ વિષયમાં નારદને પુલસ્ત્ય ઋષિએ કહેલી એવી એક મનોહર કથા કહું છું તે સાંભળો.[૪૩] સહસ્રાર્જુને કેદમાં નાખેલા રાવણને જોઇ પુલસ્ત્ય ઋષિએ તેની પાસે યાચના કરીને રાવણને છોડાવ્યો.[૪૪] આ આશ્ચર્યકારક વાત સાંભળી દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા નારદે પુલસ્ત્ય ઋષિને ભક્તિથી પૂછ્યું હતું.[૪૫]

સહસ્રાર્જુને કેદમાં નાંખેલા રાવણને જોઈ પુલસ્ત્ય ઋષિએ સહસ્રાર્જુનની
પાસે યાચના કરીને રાવણને છોડાવ્યો.

दशाननेन विजिताः सर्वे देवाः सवासवाः । कार्तवीर्येण विजितः कथं रणविशारदः ॥ ४६ ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा पुलस्त्यो मुनिरब्रवीत् । शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि कार्तवीर्यसमुद्भवम् ॥४७॥
पुरा त्रेतायुगे राजन्माहिष्मत्यां बृहत्तरः । हैहयानां कुले जातः कृतवीर्यो महीपतिः ॥ ४८ ॥
सहस्रं प्रमदास्तस्य नृपस्य प्राणवल्लभाः । न तासां तनयं कंचिल्लेभे राज्यधुरन्धरम् ॥ ४९ ॥
यजन्देवान्पितॄन्सिद्धान्प्राचिकित्सान्बृहत्तरान् । तेषां वाक्याद्व्रतं कुर्वन्न लब्धस्तनयस्तदा॥५०॥
सुतं विना तदा राज्यं न सुखाय महीपतेः । क्षुधितस्य यथा भोगा न भवंति सुखप्रदाः॥५१॥
विचार्य चित्ते नृपतिस्तपस्तप्तुं मनो दधे । तपसैव सदा सिद्धिर्जायते मनसेप्सिता ॥ ५२ ॥
इत्युक्त्वा सहभार्यश्च चीरवासा जटाधरः । तपस्तप्तुं गृहं न्यस्य स विचार्य सुमंत्रिणे ॥ ५३ ॥

નારદજી પૂછે છે–હે મુનિરાજ ! રાવણે ઇંદ્રસહિત સર્વ દેવોને પણ જિતી લીધા હતા, તો યુદ્ધમાં પ્રવીણ એવા એ રાવણને કાર્તવીર્ય કેમ જિતી શક્યો ?[४६] એવાં નારદનાં વચન સાંભળી પુલસ્ત્ય ઋષિ બોલ્યા.

પુલસ્ત્ય કહે છે–હે પુત્ર ! નારદ ! કાર્તવીર્યની ઉત્પત્તિ કહું છું તે સાંભળો.[४७] પૂર્વે ત્રેતાયુગમાં કૃતવીર્ય નામે માહિષ્મતી નગરીનો મોટો રાજા હતો. તે હૈહયના કુલમાં ઉત્પન્ન થયો હતો ને મહા પરાક્રમી હતો.[४८] તે રાજાને પ્રાણ જેવી પ્રિય હજાર સ્ત્રીઓ હતી. તેમાંથી કોઇને પણ પુત્ર થયો ન હતો, જે રાજ્યનો કારભાર ચલાવે.[४९] એ રાજાએ પુત્ર માટે કેટલાક યજ્ઞ ને અનેક વ્રત કર્યાં. દેવ, પિતૃ, સિદ્ધ ને મહાત્માઓની પૂજા કરી. તેમ જ જે કોઈ કાંઈ કહે તે સઘળું કર્યું, તથાપિ તેને પુત્ર થયો નહીં,[५०] તેથી જેમ ભૂખ્યા માણસને વૈભવ સારો લાગતો નથી, તેમ જ પુત્ર વગરના એ રાજાને રાજ્ય વગેરે સારાં લાગતાં નહીં.[५१] તે પછી, તપ કરવાથી મનમાં ધારેલાં કામ અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે, એમ મનમાં વિચાર કરી તપ કરવાનો નિશ્ચય કરી ધર્માત્મા કૃતવીર્ય રાજા વલ્કલ પહેરી, જટા

निर्गतं नृपतिं वीक्ष्य पद्मिनी प्रमदोत्तमा । हरिश्चंद्रस्य तनया इक्ष्वाकुकुलसंभवा ॥ ५४ ॥
पतिव्रता प्रियं दृष्ट्वा तपस्तप्तुं कृतोद्यमम् । भूषणानि परित्यज्य चीरमेकं समाश्रयत् ॥ ५५ ॥
जगाम पतिना सार्द्धं पर्वते गंधमादने । गत्वा तत्र तपस्तेपे वर्षाणामयुतं नृपः ॥ ५६ ॥
न लेभे तनयं राज्ये ध्यायन्देवं गदाधरम् । अस्थिस्नायुमयं कांतं दृष्ट्वा सा प्रमदोत्तमा ॥५७॥
अनुसूयां महासाध्वीं पप्रच्छ विनयान्विता । भर्तुः प्रतपतः साध्वि वर्षाणामयुतं गतम् ॥ ५८ ॥
तथापि न प्रसन्नोऽभूत्केशवः कष्टनाशनः । व्रतं मम महाभागे कथयस्व यथातथम् ॥ ५९ ॥
येन प्रसन्नो भगवान्मम भक्त्या प्रजायते । येन मे जायते पुत्रश्चक्रवर्ती बृहत्तरः ॥ ६० ॥
श्रुत्वा तस्यास्तु वचनं पतिव्रतपरायणा । यं प्रव्रजंतं नृपतिं स्वयं प्रव्राजदीक्षितम् ॥ ६१ ॥

ધરી, રાજ્યનો કારભાર પ્રધાનને સોંપી તપ કરવા ગયો.[૫૨-૫૩] રાજા તપ કરવા જાય છે આ વાત જાણીને તેની સાથે હરિશ્ચન્દ્ર રાજાની પુત્રી પદ્મિની, જે રાજાની પટ્ટરાણી હતી તે પણ સઘળા અલંકાર વગેરેનો ત્યાગ કરી એક વલ્કલ પહેરી ગંધમાદન પર્વત ઉપર ગઇ, ત્યાં રાજાએ નારાયણનું ધ્યાન કરી દશ હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું,[૫૪-૫૬] ગદાધર દેવનું ધ્યાન કર્યું પણ પુત્ર થયો નહીં. પદ્મિનીએ પતિને અતિ દુર્બલ થઇ ગયેલો જોયો,[૫૭] તે પછી પદ્મિનીએ વિનયથી મહાપતિવ્રતા અનસૂયાને પૂછ્યું કે, હે સાધ્વિ ! મારા પતિને તપ કરતાં કરતાં દશ હજાર વર્ષ નીકળી ગયાં,[૫૮] તથાપિ નારાયણ, જે દુઃખનો નાશ કરે છે તે પ્રસન્ન થયા નહીં. માટે હે મહાભાગે ! જેથી નારાયણ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાય ને જેથી મને મોટો ચક્રવર્તી પુત્ર થાય એવું ઉત્તમ વ્રત કહો.[૫૯-૬૦] એવાં તેનાં વચન સાંભળી, પતિવ્રતામાં પરાયણ એવાં અનસૂયાએ પ્રસન્ન થઇને, વૈરાગ્ય પામેલા રાજાની પાછળ જનારી કમળ સરખાં નેત્રવાળી

तदा प्रोवाच संहृष्टा पद्मिनीं पद्मलोचनाम् । स्नात्वा मलिम्लुचे शुभ्रु मासद्वादशसंमतम् ॥६२॥
त्रिंशद्दिनैश्च भवति मासः पूर्णः शुभानने । तन्मध्ये द्वादशीयुग्मं पद्मिनी परमा तथा ॥ ६३ ॥
उपोष्य तत्प्रकर्तव्यं विधिना जागरैः समम्। शीघ्रं प्रसन्नो भगवान् भविष्यति सुतप्रदः ॥६४॥
इत्युक्त्वाऽकथयत्सर्वं मया पूर्वोदितं नृप। विधिं व्रतस्य विधिवत्प्रसन्ना कर्दमांगजा ॥६५॥
श्रुत्वा व्रतविधिं सर्वं यथोक्तमनसूयया । चक्रे चार्वंगी तत्सर्वं पुत्रप्राप्तिममीप्सती ॥ ६६ ॥
एकादश्यां निराहारा सदा जाता च निर्जला । जागरेण युता रात्रौ गीतनृत्यसमन्विता ॥६७॥
पूर्णे व्रते च वै शीघ्रं प्रसन्नः केशवः स्वयम् । बभाषे गरुडारूढो वरं वरय शोभने ॥ ६८ ॥

પદ્મિનીને કહ્યું કે, હે સુંદર ભ્રુકુટિવાળી ! અધિક માસ જે બારે માસથી ઉત્તમ છે ને બત્રીશ માસ થઈ ગયા પછી આવે છે, તે અધિક માસમાં બે એકાદશી આવે છે. તેમાં એકનું નામ પદ્મિની તથા બીજીનું નામ પરમા છે.[६२–६३] પહેલી એકાદશી જે પદ્મિની છે તે દિવસે વિધિથી ઉપવાસ કરી જાગરણ કરવાથી વિષ્ણુ ભગવાન્ જલદી પ્રસન્ન થશે અને પુત્ર આપશે.[६४] રાજા યુધિષ્ઠિરને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે રાજા ! એટલું કહી મેં પૂર્વે જે પ્રકાર કહ્યો છે, તે સઘળો પ્રકાર પ્રસન્નતાથી અનસૂયાએ તેને કહી સંભળાવ્યો.[६५]

એવી રીતે અનસૂયાએ કહેલો વ્રતવિધિ સાંભળી, પુત્રની ઇચ્છાવાળી રાણીએ વિધિથી તે વ્રત કર્યું.[६६] તે એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહી, જળ પણ પીધું નહીં, રાત્રે જાગરણ કર્યું, ગીત ગાયાં ને નૃત્ય કર્યું.[६७]

એ પ્રમાણે વ્રત પૂરું થયું ત્યારે વિષ્ણુ પોતે ગરુડ ઉપર બેસીને આવ્યા ને કહ્યું: 'હે શોભને ! વર

श्रुत्वा वाक्यं जगद्धातुः स्तुत्वा प्रीत्या शुचिस्मिता। ययाचेऽथ वरं ब्रूहि मम भर्तुर्बृहत्तरम्॥६९॥
पद्मिन्यास्तद्वचः श्रुत्वा कृष्णः प्रीतः प्रियंवदाम्। त्वयाहं तोषितो भद्रे प्रत्युवाच जनार्दनः ॥७०
मलिम्लुचश्च मासोऽसौ नान्यो मे प्रीतिदायकः। तन्मध्यैकादशी रम्या मम प्रीतिविवर्धना॥७१
सा त्वयोपोषिता सुभ्रु यथोक्तविधिना शुभे । तेन त्वया प्रसन्नोऽहं कृतोस्मि सुभगानने॥७२॥
तव भर्तुः प्रदास्यामि वरं यन्मनसेप्सितम्। इत्युक्त्वा नृपतिं प्राह विष्णुर्विश्वार्तिनाशनः॥७३॥
वरं वरय राजेंद्र यत्ते मनसि कांक्षितम्। संतोषितोऽहं प्रियया तव सिद्धिचिकीर्षया ॥ ७४ ॥
श्रुत्वा तद्वचनं विष्णोः प्रसन्नो नृपसत्तमः । वव्रे सुतं महाबाहुं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ ७५ ॥
न देवैर्मानुषैर्नागैर्दैत्यदानवराक्षसैः । जेतुं शक्यो जगन्नाथ विना त्वां मधुसूदन ॥ ७६ ॥

માગ.'[૬૮] એવું નારાયણનું વચન સાંભળી, પદ્મિની હર્ષથી બોલી કે, 'હે મહારાજ! મારા પતિ જે માગે તે વર આપો' એ હું વર માગું છું.[૬૯] એવાં પદ્મિનીનાં વચન સાંભળી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા કે, 'હે શુભે! હે સુભ્રુ! તેં મને પ્રસન્ન કર્યો છે.[૭૦] જેવો અધિક માસ મને પ્રિય છે તેવો બીજો કોઇ નથી. તેની એકાદશી મને અત્યંત પ્રિય છે.[૭૧] એ દિવસે તેં વિધિથી ઉપવાસ કર્યો તેથી હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું,[૭૨] માટે તારા પતિના મનમાં જે મનોરથ હશે તે હું પૂર્ણ કરીશ.' એટલું કહી વિષ્ણુ જે જગતની પીડાનો નાશ કરનાર છે તેણે રાજાને કહ્યું કે,[૭૩] 'હે રાજેંદ્ર! તારું શુભ કરવા માટે તારી સ્ત્રીએ મને પ્રસન્ન કર્યો છે, માટે તારા મનમાં જે હોય તે માગી લે.'[૭૪] એવાં ॥૨૮॥
વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી કહ્યું કે, 'હે વિષ્ણો! જેને સર્વ લોકો નમસ્કાર કરે ને જેને આપ વિના બીજા, દેવ, નાગ, દૈત્ય, દાનવ, કે રાક્ષસ કોઇ પણ જિતી

इत्युक्तो बाढमित्युक्त्वा तत्रैवांतरधीयत । नृपोपि सुप्रसन्नात्मा हृष्टः पुष्टः प्रियायुतः ॥ ७७ ॥
समायातस्वपुरं रम्यं नरनारीमनोरमम् । स पद्मिन्यां सुतं लेभे कार्तवीर्यं महाबलम् ॥७८॥
न तेन सदृशः कश्चित्रिलोकेषु च मानवः । तस्मात्पराजितः संख्ये रावणो दशकंधरः ॥७९॥
न तं जेतुं समर्थोस्ति त्रिषु लोकेषु कश्चन । विना नारायणं देवं चक्रपाणिं गदाधरम् ॥ ८० ॥
न त्वया विस्मयः कार्यो रावणस्य पराजये । मलिम्लुचप्रसादेन पद्मिन्याश्चाप्युपोषणात् ॥८१॥

શકે નહીં, એવો મહાભાગ્યશાળી પુત્ર આપો,'[૭૫–૭૬] એવું વરદાન માગ્યું. ત્યારે 'તથાસ્તુ' કહી વિષ્ણુ અંતર્હિત થઈ ગયા. પછી એ રાજા પોતાની પ્રિયાની સાથે, પ્રસન્ન અને હૃષ્ટપુષ્ટ થઈને સ્ત્રી તથા પુરુષોથી સુંદર એવા પોતાના નગરમાં આવ્યો. પછી પદ્મિનીને કાર્તવીર્ય નામનો મહાબલવાન્ પુત્ર થયો.[૭૭–૭૮] ત્રણે લોકમાં એ કાર્તવીર્ય જેવો કોઈ પણ હતો નહીં. એ રાજાએ યુદ્ધમાં દશ માથાવાળા રાવણને હરાવ્યો.[૭૯] એ રાજાને હરાવે તેવો ચક્ર ને ગદાને ધારણ કરનાર નારાયણ સિવાય ત્રણ લોકમાં બીજો કોઈ પણ સમર્થ હતો નહીં.[૮૦] અધિક માસની

दत्तो देवाधिदेवेन कार्तवीर्यो महाबलः । इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रः प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ८२ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ।मालिम्लुचस्य मासस्य शुक्लायाः संभवो महान् ॥८३॥
ये करिष्यंति मनुजास्ते यास्यंति हरेः पदम् । त्वमेवं कुरु राजेंद्र यदि चेष्टमभीप्ससि ॥ ८४ ॥
केशवस्य वचः श्रुत्वा धर्मराजोऽतिहर्षितः । चक्रे व्रतं विधानेन बंधुभिः परिवारितः ॥८५॥

सूत उवाच ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं पुरा द्विज।पुण्यं पवित्रं परमं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८६ ॥

એકાદશીના ઉપવાસના પ્રભાવથી નારાયણે એ મહાબલવાન્ કાર્તવીર્યને આપ્યો હતો, તેનાથી રાવણનો પરાજય થયો તેમાં કાંઈ તમારે આશ્ચર્ય કરવા જેવું નથી. એટલું કહી પુલસ્ત્ય ઋષિ પ્રસન્ન ચિત્તથી ત્યાંથી પોતાને આશ્રમે ગયા.[૮૧–૮૨]

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે–હે નિર્દોષ યુધિષ્ઠિર! તમે જે અધિક માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશીનું માહાત્મ્ય પૂછ્યું હતું, તે સઘળું મેં તમને કહી સંભળાવ્યું.[૮૩] જે માણસો એ ઉત્તમ વ્રત કરશે તેને વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થશે. હે રાજન્! જો મનમાં ધારેલાં કામ સિદ્ધ કરવા ધારતા હો તો તમે એ વ્રત કરો.[૮૪] ॥૨૯॥
એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિરે ભાઈઓની સાથે વિધિથી તે વ્રત કર્યું.[૮૫]

સૂત કહે છે–હે શૌનક! તમે જે અતિ ઉત્તમ ને પવિત્ર વ્રત પૂછ્યું હતું તે મેં કહી સંભ-

एवंविधं येऽपि व्रतं मनुष्या भक्त्या करिष्यंति मलिम्लुचस्य ।
उपोषिता यैस्तु सुखप्रदात्री या शुक्लपक्षे भुवि तेपि धन्याः ॥ ८७ ॥
श्रोष्यंति ये तस्य विधिं समग्रं तेप्यंशभाजा मनुजाः प्रशस्ताः ।
ये वै पठिष्यंति कथां समग्रां ते वै गमिष्यंति हरेर्निवासम् ॥ ८८ ॥

इत्यधिकशुक्लैकादशीकथा समाप्ता ॥

જાણ્યું. હવે બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ?[८६] એવી રીતે જે માણસો અધિક માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશી, જે અતિ સુખ આપનારી છે તેનું વ્રત ભક્તિથી કરે છે તે માણસો પૃથ્વીમાં અતિ ધન્ય કહેવાય છે.[८७] જે માણસો આ એકાદશીનો પ્રકાર સાંભળે છે, તેને પણ પુણ્યમાંથી ભાગ મળે છે; તેમ જ જે માણસો આ કથાનો સમગ્ર પાઠ કરે છે તેનો વૈકુંઠમાં વાસ થાય છે.[८८]

એવી રીતે અધિક માસના શુક્લ(શુદ)પક્ષની એકાદશીનું માહાત્મ્ય અને કથા સંપૂર્ણ.

અધિક માસના શુકલપક્ષની પદ્મિની એકાદશી વ્રત તથા
કથા વિષે અધ્યાય ૫ મો સમાપ્ત

अथाधिककृष्णैकादशीकथा ।

युधिष्ठिर उवाच ।

मलिम्लुचस्य मासस्य कृष्णा का कथ्यते विभो । किं नाम को विधिस्तस्याः कथयस्व जगत्पते॥१॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

परमेति समाख्याता पवित्रा पापहारिका । भुक्तिमुक्तिप्रदा नृणां स्त्रीणां चापि युधिष्ठिर ॥२॥

पूर्वोक्तविधिना कार्या कृष्णापि भुवि मानवैः । संपूज्य परया भक्त्या नाम्ना देवं नरोत्तम ॥३॥

अत्र ते कथयिष्यामि कथामेतां मनोरमाम् । कांपिल्यनगरे जातां मुनीनामग्रतः श्रुताम् ॥४॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો-અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની પરમા એકાદશીની વ્રત-કથા

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે જગત્પતે! હે શ્રીકૃષ્ણ! અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશીનું નામ, તેનો પ્રકાર ને તેની કથા કહો.[1]

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર! અધિક માસના કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીનું નામ પરમા છે, તે પવિત્ર, પાપ હરનારી અને સ્ત્રી તથા પુરુષને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારી છે.[2] આ એકાદશીને દિવસે પણ પહ્મિની એકાદશીમાં કહેલા પ્રકારથી ઉપવાસ કરવો ને વિષ્ણુનું પૂજન કરવું.[3] આ વિષયમાં એક મનોહર કથા કાંપિલ્ય નગરમાં મુનિઓની પાસે કહેવાયલી છે, તે કહું છું તે સાંભળો.[4]

आसीद्‌द्विजवरः कश्चित्सुमेधा नाम धार्मिकः । तस्य पत्नी पवित्राख्या पातिव्रत्यपरायणा ॥५॥
कर्मणा केनचिद्‌द्विप्रो धनधान्यविवर्जितः । न क्वापि लभते भिक्षां याचन्नपि नरान्बहून् ॥६॥
न भोज्यं लभते तादृङ् न वस्त्रं नैव मंडनम् । रूपयौवनमाधुर्या नारी शुश्रूषते पतिम् ॥ ७ ॥
अतिथिं भोजयित्वा सा क्षुधितापि स्वयं गृहे । तिष्ठत्येव विशालाक्षी ह्यम्लानमुखपंकजा ॥ ८ ॥
न भर्तारं कचिच्चैव नास्त्यन्नमिति भाषते । विलोक्य भार्यां सुदतीं कर्शतीं स्वकलेवरम् ॥ ९ ॥
विचार्य ब्राह्मणश्चित्ते भार्यायाः प्रेमबंधनम् । निंदन्भाग्यं स्वकं खिन्नः प्रोचे वाक्यं प्रियंवदाम् १०
कांते करोमि किं कार्यं न मया लभ्यते धनम् । याचयामि नरान् भव्यान्न यच्छंति च मे धनम् ११

સુમેધા અને પવિત્રાની કુટુંબ કથા

સુમેધા નામનો કોઈ એક ધર્મિષ્ઠ બ્રાહ્મણ હતો. તેને પવિત્રા નામની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી.[૫] કોઈ કમનસીબને લીધે એ બ્રાહ્મણુને નિર્ધનતાને લીધે ખાવાના પણ વાંધા હતા. ઘણાં માણસોની પાસે માગવાથી પણ અલંકાર, કપડાં કે પેટ પૂરતું ખાવાને પણ મળતું નહતું. તેની સ્ત્રી ખૂબસુરત ને જુવાન હતી. તે પોતાના પતિની સેવા કરતી અને પોતે ભૂખી રહીને પણ ઘેર આવેલા સાધુ–સંતને ભાવથી જમાડતી હતી–તેને થોડો પણ અભાવ આવતો નહીં.[૬–૮] તેમજ 'ઘરમાં અનાજ નથી' એમ કોઈ દિવસે પણ પતિને કહેતી નહતી. હવે દુઃખમાં ને દુઃખમાં દુબળી થયેલી પોતાની પ્રિયાને જોઈ તથા તેણીનો અપૂર્વ પ્રેમ જોઈ, પેલો બ્રાહ્મણ મનમાં વિચાર કરી, પોતાનાં દુર્ભાગ્યની નિંદા કરતો કરતો દુઃખથી પ્રિયાને કહેવા લાગ્યો કે,[૯–૧૦] 'હે પ્રિયે! મારે હવે ધનમાટે શો ઉપાય કરવો ? મોટા મોટા

किं करोमि क्क गच्छामि तन्मे कथय शोभने। विना धनेन सुश्रोणि गृहकार्यं न सिद्ध्यति ॥१२॥
देह्याज्ञां परदेशाय गच्छामि धनलब्धये। यस्मिन् देशे च यत्प्राप्यं भोग्यं तत्रैव लभ्यते ॥१३॥
उद्यमेन विना सिद्धिः कर्मणां नोपलभ्यते । तस्माद्बुधाः प्रशंसंति सर्वथैव शुभोद्यमम् ॥१४॥
श्रुत्वा कांतस्य वचनं साश्रुनेत्रा विचक्षणा। प्रोवाच प्रांजलिर्भूत्वा विनयानतकंधरा ॥ १५ ॥
त्वत्तो नास्ति सुविज्ञाता त्वयाऽज्ञप्ता ब्रवीम्यहम्। हितैषिणो नरा ब्रूयुः शश्वत्साधु ह्यसाध्वपि १६
पूर्वदत्तं हि लभ्येत यत्र कुत्र महीतले। विना दानं न लभ्येत मेरौ कनकपर्वते ॥ १७ ॥
पूर्वदत्ता हि या विद्या पूर्वदत्तं हि यद्धनम्। पूर्वदत्ता हि या भूमिरिह जन्मनि लभ्यते ॥१८॥

ધનવાનોની પાસે માગું છું પણ તેઓ ધન આપતા નથી.[11] હે કલ્યાણિ! તું કહે કે, ધન માટે શું કરૂં? ક્યાં જાઉં? કારણ કે ધન વિના ઘરવ્યવહાર ચાલતો નથી.[12] હવે જો તું કહે તો ધન મેળવવામાટે પરદેશ જાઉં. જે દેશમાં જેટલું મળવાનું હોય તે દેશમાં તેટલું જ મળે છે.[13] કર્મની સિદ્ધિ ઉદ્યમ વિના થતી નથી, એટલા જ માટે પંડિતો ઉદ્યમને અત્યંત વખાણે છે.'[14] એવાં પતિનાં વચન સાંભળી જેનાં નેત્રમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં, ને જે ચતુર હતી એવી તે પતિવ્રતા, હાથ જોડી વિનયથી બોલી કે,[15] 'હે નાથ! આપ જેવો બીજો કોઇ સમજુ નથી, તથાપિ આપની આજ્ઞાથી હું કહું છું. કારણ કે હિતેચ્છુ મનુષ્યે સારું અથવા નરસું જે સૂઝતું હોય તે કહી દેવું જોઇએ.[16] પૃથ્વી ઉપર હરકોઇ જગોએ હોય, પણ પૂર્વજન્મમાં જે દાન કર્યું હોય તો જ મળે છે. જો પૂર્વ જન્મમાં દાન ન કર્યું હોય તો મેરુ પર્વત, જે આખો સોનાનો છે તે ઉપર જવાથી પણ કંઇ મળતું નથી.[17] પૂર્વજન્મમાં દીધેલી વિદ્યા, પૂર્વજન્મમાં

यद्धात्रा लिखितं माले तत्तथैव हि लभ्यते । विना दत्तेन किं क्कापि लभ्यते नैव किंचन ॥१९॥
पूर्वजन्मनि विप्रेंद्र न मया न त्वया क्कचित् । सत्पात्राणां करे दत्तं स्वल्पं भूर्यदि यद्धनम् ॥२०॥
इह देशे परे वापि दत्तं सर्वत्र लभ्यते । अन्नमात्रं तु विश्वेशो विना दत्तेन यच्छति ॥ २१ ॥
तस्मादत्रैव विप्राग्र्य स्थातव्यं भवता मया । भवद्विना न तिष्ठामि क्षणमात्रं महामुने ॥ २२ ॥
न माता न पिता भ्राता न श्वश्रूः श्वशुरो जनः । न सत्कुर्वंति केपि स्त्रीं स्वजनाश्च परे कुतः ॥२३॥
भर्त्रा वियुक्तां निंदंति दुर्भगेति वदंति च । तस्मादत्र स्थिरो भूत्वा विहरस्व यथासुखम् ॥२४॥
भवतो भाग्ययोगेन प्राप्तिश्चात्र भविष्यति । श्रुत्वा तस्यास्तु वचनं स्थितस्तत्र विचक्षणः ॥ २५ ॥

દીધેલું ધન ને પૂર્વજન્મમાં દીધેલી પૃથ્વી આ જન્મમાં મળે છે.[१८] નસીબમાં વિધાતાએ જે લખ્યું હોય તે જ મળે છે. દાન વિના કોઈને કાંઈ પણ મળતું નથી.[१९] હે નાથ! પૂર્વે મેં અથવા તમે કોઈ સત્પાત્ર બ્રાહ્મણને થોડું ઘણું પણ ધન આપ્યું નથી, જેથી આપણને કયાંથી મળે?[२०] આંહી બેસી રહીશું અથવા પરદેશમાં જઈશું પણ પૂર્વજન્મમાં જે દીધેલું હશે તે જ મળવાનું છે. દાન ન દીધું હોય તો પણ અન્ન તો વિષ્ણુ ભગવાન્ આપે છે જ;[२१] એટલા માટે હે સ્વામિન્! તમારે આંહી જ મારી સાથે રહેવું, હે મહામુને! હું આપ વિના ક્ષણવાર પણ રહી શકું તેમ નથી.[२२] હે નાથ! પતિ વગરની સ્ત્રીને માતા, પિતા, ભાઈ, સાસુ અને સસરા વગેરે પોતાનાં માણસો પણ માન આપતાં નથી, ને 'આ દુર્ભાગણી છે,' એમ કહી નિંદે છે; ત્યારે પરાયાં માણસો કેમ માન આપે! ને નિંદા ન કરે! માટે આપ સ્થિર થઈ અહીં જ આનંદમાં રહો.[२३-२४] જો ભાગ્યમાં હશે તો અહીં બેઠાં પણ મળશે.' એવાં પ્રિયાનાં વચન સાંભળી, એ બ્રાહ્મણ ત્યાં જ રહ્યો.[२५]

तावत्तत्र समायातः कौंडिन्यो मुनिसत्तमः। दृष्ट्वा समागतं हृष्टः सुमेधा द्विजसत्तमः ॥ २६ ॥
सभार्यः सहसोत्थाय ननाम शिरसा सकृत्। धन्योस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितं मम ॥२७
यद्दृष्टोऽसि महद्भाग्यादित्युक्त्वाच मुनीश्वरम्।दत्त्वा सुविष्टरं तस्मै पूजयामास तं द्विजम् ॥२८॥
भोजयित्वा विधानेन पप्रच्छ प्रमदोत्तमा। विद्वन् केन प्रकारेण दारिद्र्यस्य क्षयो भवेत् ॥२९॥
विना दत्तं कथं लभ्येद्धनं विद्यां कुटुंबिनीं। मां मे भर्ता परित्यज्य गंतुकामोद्य वर्त्तते ॥ ३० ॥
अन्यदेशे परॉंल्लोकान् याचितुं परपत्तने। संप्रार्थ्य तु मया विद्वन् हेतुवाक्यैर्महत्तरैः ॥ ३१ ॥
नादत्तं लभ्यते किंचिदित्युक्त्वा स निवारितः।मम भाग्यान्मुनींद्राद्य त्वमत्रैव समागतः॥३२॥

કૌંડિન્ય મુનિએ કહેલું વ્રત અને તેની વિધિ

એક દિવસે કૌંડિન્ય મુનિ તેને ઘેર આવ્યા, તેને જોઈ તે બ્રાહ્મણ તથા તેની સ્ત્રી બન્નેએ ઉઠીને
વારંવાર પ્રણામ કર્યા, ને 'આજ મારાં મોટાં ભાગ્ય જેથી આપનું દર્શન થયું. હું ધન્ય છું, મારી ઉપ-
આપે મોટી કૃપા કરી, આજ મારૂં જીવવું સાર્થક થયું,' એમ કહી તેમનો વાણીથી સત્કાર કર્યો. પછી
આસન ઉપર બેસાડી તેની પૂજા કરી, સારી રીતે ભોજન કરાવ્યું. પછી સ્ત્રીએ પૂછ્યું કે, 'મહારાજ!
કયો ઉપાય કરવાથી દરિદ્રપણાનો નાશ થાય?[૨૬–૨૯] હે મહારાજ! પૂર્વજન્મમાં ન દીધું હોય તો
આ જન્મમાં ધન, વિદ્યા કે સ્ત્રી ક્યાંથી મળે? હમણાં મારા પતિ મને છોડી ધન માટે પરદેશમાં ॥ ૩૨ ॥
જવા માટે તૈયાર થયા હતા,[૩૦] પણ મેં, 'દીધા વિના કાંઇ પણ મળતું નથી' વગેરે કેટલાંક વચનો
કહી, ઘણી મુશ્કેલીથી રોકી રાખ્યા. હે મુનિરાજ! મારે સારે ભાગ્યે આજ આપનાં દર્શન થયાં,[૩૧–૩૨]

त्वत्प्रसादाद्दरिद्रं मे शीघ्रं नश्यत्यसंशयम् । केनोपायेन विप्रेंद्र दारिद्र्यं नश्यति ध्रुवम् ॥३३॥
कथयस्व कृपासिंधो व्रतं तीर्थं तपादिकम् । श्रुत्वा तस्याः सुशीलाया भाषितं मुनिपुंगवः ॥३४॥
प्रोवाच प्रवरं चित्ते विचार्य व्रतमुत्तमम् । सर्वपापौघशमनं दुःखदारिद्र्यनाशनम् ॥ ३५ ॥
परमा नाम विख्याता विष्णोऽस्तिथिरनुत्तमा। मलिम्लुचे तु या कृष्णा भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ३६॥
तस्यामुपोषणं कृत्वा धनधान्ययुतो भवेत् । विधिना जागरैः साकं गीतवादित्रसंयुतम् ॥३७॥
धनदेन यदा चीर्णं व्रतमेतत्सुशोभनम् । तदा हृष्टेन रुद्रेण धनानामधिपः कृतः ॥ ३८ ॥
हरिश्चंद्रेण च कृतं पुरा क्रीतसुतेन वै । पुनः प्राप्ता प्रिया तेन राज्यं निहतकंटकम् ॥ ३९ ॥
तस्मात्कुरु विशालाक्षि व्रतमेतत्सुशोभनम् । यथोक्तविधिना भद्रे समं जागरणेन च ॥४०॥

તો હવે આપની કૃપાથી મારૂં દરિદ્રપણું જલદી નષ્ટ થશે, એમાં સંશય નથી. હે કૃપાસિંધો ! જેથી દરિદ્રપણું અવશ્ય નષ્ટ થાય એવું વ્રત, તીર્થ અથવા તપ હોય તો કહો.'

એ પ્રકારનાં એ સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી, મુનિરાજ મનમાં વિચાર કરી, જે સઘળાં પાપને શાંત કરનાર છે; દુઃખ તથા દરિદ્રપણાનો નાશ કરનાર છે ને ઉત્તમ છે તે વ્રત કહેવા લાગ્યા.[૩૩-૩૫] મુનિએ કહ્યું કે, 'અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશી 'પરમા' નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે ઘણી ઉત્તમ છે ને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારી છે.[૩૬] તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી, રાતે જાગરણ કરી ગીત ગાવાથી ને વાજાં વગાડવાથી ધન્ય-ધાન્યની સમૃદ્ધિ મળે છે.[૩૭] જ્યારે કુબેરે આ ઉત્તમ વ્રત કર્યું ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવે તેને, ભંડારીની પદવી સોંપી છે.[૩૮] સ્ત્રી તથા પુત્રને વેચી દીધા પછી હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ આ એકાદશીનું વ્રત કર્યું હતું તેથી તેને સ્ત્રી અને પુત્રનો પાછો સમાગમ થયો હતો ને શત્રુરહિત રાજ્ય પાછું મળ્યું હતું.[૩૯] એટલા માટે હે વિશાલાક્ષિ! હે ભદ્રે! તું એ ઉત્તમવ્રત વિધિપૂર્વક કર, અને જાગરણ કર.'[૪૦]

इत्युक्त्वा तद्विधिं सर्वं कथयामास वाडवः । पुनः प्रोवाच तं विप्रं पंचरात्रिव्रतं शुभम् ॥ ४१ ॥
यस्यानुष्ठानमात्रेण भुक्तिर्मुक्तिश्च प्राप्यते । परमादिवसे प्रातः कृत्वा पौर्वाह्णिकं विधिम् ॥४२॥
कुर्यात्सुनियमान् शक्त्या पंचरात्रिव्रतादरात् । प्रातः स्नात्वा निराहारो यस्तिष्ठेद्दिनपञ्चकम् ॥४३
स गच्छेद्वैष्णवं स्थानं पितृमातृप्रियायुतः । एकाशनस्तु यो भूयाद्दिनानां पंचकं नरः ॥ ४४ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते । स्नात्वा यो भोजयेद्विप्रं दिनानां पंचकं नरः ॥ ४५ ॥
भोजितं तेन हि जगत् सदेवासुरमानुषम् । पूर्णं कुंभं सुतोयेन यो ददाति द्विजातये ॥ ४६ ॥
दत्तं तेनैव सकलं ब्रह्मांडं सचराचरम् । तिलपात्रं तु यो दद्याद्ब्राह्मणाय विपश्चिते ॥ ४७ ॥

પંચરાત્રિ વ્રતઃ-

એટલું કહી, વ્રતનો સઘળો પ્રકાર કહ્યો, તેમ જ તે બ્રાહ્મણને ઉત્તમ *પંચરાત્રિ વ્રત કહ્યું.[४१] જે કરવાથી ભોગ તથા મોક્ષ મળે છે. પરમા એકાદશીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી સવારનું નિત્ય કૃત્ય કરી,[४२] પંચરાત્રિના વ્રત માટે, અને તેટલા નિયમો લેવા. જે માણુસ પાંચ દિવસ સુધી સવારમાં સ્નાન કરી નિરાહાર રહે છે તે પિતા, માતા અને સ્ત્રીની સાથે વૈકુંઠમાં જાય છે. જે માણુસ પાંચ દિવસ સુધી એક વખત ભોજન કરે છે તે સઘળાં પાપથી મુક્ત થઇ સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. જે માણુસ પાંચ દિવસ સુધી પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરી બ્રાહ્મણને જમાડે છે,[४३-४५] તેને દેવ દૈત્ય અને મનુષ્ય સહિત આખા જગતને જમાડવાનું પુણ્ય થાય છે. જે માણુસ પાંચ દિવસ સુધી જળથી ભરેલો ઘડો બ્રાહ્મણને આપે છે,[४६] તેને સઘળા બ્રહ્માંડના દાનનું પુણ્ય થાય છે. જે માણુસ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને તિલપાત્ર આપે છે.[४७]

---

* અગીયારસ, બારસ, તેરસ, ચૌદશ અને અમાવાસ્યા આ પાંચ રાત્રિના સમૂહને પંચરાત્રિ કહે છે.

तिलसंख्यसमाः साध्वि स वसेन्नाकमंडले। घृतपात्रं तु यो दद्यात्स्नात्वा पंचदिनं नरः ॥ ४८॥
स भुक्त्वा विपुलान्भोगान् सूर्यलोके महीयते। ब्रह्मचर्येण यस्तिष्ठेद्दिनानां पंचकं नरः ॥ ४९॥
भुनक्ति स स्वर्गभोगान्स्ववेंश्याभिः समं मुदा। एवंविधं व्रतं साध्वि कुरु त्वं पतिना शुभे ॥५०॥
धनधान्ययुता भूत्वा स्वर्गं यास्यासि सुव्रते। इत्युक्ता सा व्रतं चक्रे कौंडिन्येन यथोदितम् ॥५१॥
भर्त्रा समं भावयुता स्नात्वा मासि मलिम्लुचे। पंचरात्रव्रते पूर्णे परायाः प्रियसंयुता ॥ ५२ ॥
साऽपश्यद्राजभवनादायांतं नृपनंदनम्। स दत्त्वा नव्यभवनं भव्यवस्तुसमन्वितम् ॥ ५३ ॥
वासयामास विधिना विधिना प्रेरितः स्वयम्। दत्त्वा ग्रामं वृत्तिकरं ब्राह्मणाय सुमेधसे॥५४॥

તે માણસ જેટલા તલ હોય તેટલાં વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં વસે છે, જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી સ્નાન કરી ધૃતપાત્રનું દાન કરે છે,[૪૮] તે પુષ્કળ ભોગ ભોગવી અંતે સૂર્યલોકમાં પૂજાય છે. જે માણસ પાંચ દિવસ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે છે,[૪૯] તે હર્ષથી સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓની સાથે ભોગ ભોગવે છે. હે સાધ્વિ! તું પતિની સાથે એ વ્રત કર;[૫૦] તેથી તને ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ મળશે ને અંતે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થશે.

એવી રીતે મુનિના કહેવાથી એ સ્ત્રીએ તેના કહેવા પ્રમાણે અધિક માસમાં સ્નાન કરી, પતિની સાથે વ્રત કર્યું. એ પંચરાત્રવ્રત પૂરૂં થયું ત્યારે તેઓની પાસે રાજદરબારમાંથી રાજકુમાર આવ્યો. તેણે બ્રહ્માની પ્રેરણાથી નવું ઘર, જેમાં સઘળી વસ્તુઓ હતી તે તેઓને રહેવા માટે આપ્યું, ને આજીવિકામાટે એક ગામ આપ્યું.[૫૨-૫૪]

प्रसन्नस्तपसा राजा तं स्तुत्वा स्वगृहं ययौ। मलिम्लुचस्य मासस्य पराख्यायाः परादरात् ५५॥
उपोषणात्स कृष्णायाः पंचरात्रव्रतेन च। सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वसौख्यसमन्वितः ॥ ५६ ॥
भुक्त्वा भोगान्स्त्रिया सार्द्धमंते विष्णुपुरं ययौ।
श्रीकृष्ण उवाच। पंचरात्रभवं पुण्यं मया वक्तुं न शक्यते ॥ ५७ ॥
तथापि किंचिद्वक्ष्यामि येन चीर्णं पराव्रतं। स्नातानि पुष्कराद्यानि गंगाद्याः सरितस्तथा५८॥
धेनुमुख्यानि दानानि तेन चीर्णानि सर्वथा। गयाश्राद्धं कृतं तेन पितरः परितोषिताः ॥ ५९ ॥
व्रतानि तेन चीर्णानि व्रतखंडोदितानि वै। द्विपदां ब्राह्मणः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् ॥ ६० ॥
देवानां वासवः श्रेष्ठस्तथा मासो मलिम्लुचः। मलिम्लुचे पंचरात्रं महापापहरं स्मृतम् ॥ ६१ ॥

પછી તેઓની સ્તુતિ કરી તે રાજકુમાર પ્રસન્નતાથી પોતાને ઘેર ગયો. અધિક માસના કૃષ્ણપક્ષની પરમા એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી ને પંચરાત્ર વ્રતના પ્રભાવથી તે બ્રાહ્મણ સર્વ પાપથી મુક્ત થયો ને આ લોકમાં ઘણું સુખ ભોગવી પોતાની સ્ત્રીની સાથે વૈકુંઠમાં ગયો.

પંચરાત્ર વ્રતનું ફળ

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે–પંચરાત્રનું કેટલું પુણ્ય થાય છે તે કહેવા મારું સામર્થ્ય નથી,[૫૫–૫૭] તથાપિ થોડુંક કહું છું. જે માણસ પંચરાત્રનું વ્રત કરે છે તેને પુષ્કર વગેરે તળાવ, ને ગંગા વગેરે નદીઓમાં નહાવાનું પુણ્ય થાય છે.[૫૮] ગોદાન વગેરે દાનનું પુણ્ય થાય છે, ગયામાં શ્રાદ્ધ કરવાનું પુણ્ય થાય છે, તેના પિતૃ તૃપ્ત થાય છે,[૫૯] ને વ્રતખંડમાં કહેલાં સઘળાં વ્રતો કર્યાનું પુણ્ય થાય છે. જેમ મનુષ્યમાં બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, પશુમાં ગાય શ્રેષ્ઠ છે,[૬૦] દેવમાં ઇંદ્ર શ્રેષ્ઠ છે, તેમ જ સઘળા માસમાં અધિક

पंचरात्रे च परमा पद्मिनी पापशोषिणी । सैकाप्यशक्तैः कर्तव्याऽवश्यं भक्त्या विचक्षणैः॥६२॥
मानुषं जनुरासाद्य न स्नातो यैर्मलिम्लुचः । ते जन्मघातिनो नूनं नोपोष्य हरिवासरे ॥ ६३ ॥
योनीर्भ्रमद्भिश्चतुरशीतिलक्षाणि मानवैः । प्राप्यते मानुषं जन्म दुर्लभं पुण्यसंचयैः ॥ ६४ ॥
तस्मात्कार्यं प्रयत्नेन परमाया व्रतं शुभम् ।
श्रीकृष्ण उवाच । एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघ ॥ ६५ ॥
मलिम्लुचस्य मासस्य परमायाः शुभं व्रतम् । तत्सर्वं ते समाख्यातं कुरुष्वावहितो नृप॥६६॥

માસ શ્રેષ્ઠ છે. અધિક માસમાં પણ પંચરાત્રવત શ્રેષ્ઠ છે. તે મહા પાપનો નાશ કરનાર કહ્યું છે.[૬૧] પંચરાત્રમાં પણ પરમા એકાદશી શ્રેષ્ઠ છે, જે પાપ શોષી જનારી છે. અશક્ત માણસે પણ આ એકાદશીનું વ્રત અવશ્ય કરવું.[૬૨] જે મનુષ્ય દેહ પામીને અધિક માસમાં નિયમથી સ્નાન કરતો નથી ને એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરતો નથી, તે પોતાનો જન્મ વૃથા કરે છે;[૬૩] કારણ કે ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં જન્મ લીધા પછી જો ઘણાં પુણ્ય કર્યાં હોય તો મનુષ્યયોનિમાં અવતાર આવે છે, માટે મનુષ્ય દેહ ઘણો દુર્લભ છે.[૬૪] એટલા માટે શ્રમ લઇને પણ પરમા એકાદશીનું ઉત્તમ વ્રત કરવું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે અનઘ ! જે તમે અધિક માસની પરમા એકાદશીનું વ્રત પૂછ્યું હતું, તે સઘળું મેં કહી સંભળાવ્યું. હવે સાવધાન થઇ તે વ્રત કરો.[૬૫–૬૬] જે માણસ એ પ્રમાણે ભક્તિ

ये त्वेवं भुवि परमाव्रतं चरंति सद्भक्त्या शुभविधिना मलिम्लुचे वै ।
ते भुक्त्वा दिवि विभवं सुरेंद्रतुल्यं गच्छेयुस्त्रिभुवननंदितस्य गेहम् ॥ ६७ ॥
इत्यधिककृष्णैकादश्याः परमाया माहात्म्यं समाप्तम् । इत्येकादशीव्रतानि ।

રાખી વિધિથી અધિક માસની પરમા એકાદશીનું વ્રત કરે છે, તે સ્વર્ગમાં ઈંદ્રના જેવો વૈભવ ભોગવી વૈકુંઠમાં જાય છે.૬૭

એવી રીતે અધિક માસના કૃષ્ણપક્ષની પરમા એકાદશીનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

અધિક માસના કૃષ્ણ પક્ષની પરમા એકાદશીની વ્રત-
કથા વિષે અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો સમાપ્ત

अथ पुरुषोत्तममासस्यैकादशी कथा ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । सर्वपापहरं चैव भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ १ ॥
पुरुषोत्तममासस्य कथां ब्रूहि जनार्दन । को विधिः किं फलं तस्य को देवस्तत्र पूज्यते ॥ २ ॥
अधिमासे तु संप्राप्ते व्रतं ब्रूहि जनार्दन । कस्य दानस्य किं पुण्यं किं कर्तव्यं नृभिः प्रभो॥३॥
कथं स्नानं च किं जाप्यं कथं पूजाविधिः स्मृतः । किं भोज्यमुत्तमं चान्नं मासे वै पुरुषोत्तमे ॥४॥

અધ્યાય ૭ મો–પુરુષોત્તમ માસની શુકલ અને કૃષ્ણ પક્ષની કમલા એકાદશી વ્રત કથા

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ભગવન્! સર્વ વ્રતમાં ઉત્તમ, સઘળા પાપને હરનાર ને ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર (કોઇ) વ્રત સાંભળવા ઇચ્છા કરૂં છું.[1] હે નારાયણ! પુરુષોત્તમ માસની એકાદશીની કથા મને કહો; અને તેનો પ્રકાર, ફળ અને તેમાં કયા દેવની પૂજા કરવી તે પણ કહો.[2] હે જનાર્દન! હે પ્રભો! પુરુષોત્તમ માસ આવે ત્યારે જે વ્રત કરવાનું હોય તે પણ કહો. મનુષ્યોએ શું કરવું જોઇએ અને કયા દાનથી કેટલું પુણ્ય થાય છે તે પણ કહો.[3] પુરુષોત્તમ માસમાં કેવી રીતે સ્નાન કરવું? કોનો જપ કરવો? કેવી રીતે પૂજા કરવી? અને જમવામાં કયું અન્ન ઉત્તમ છે?[4]

श्रीकृष्ण उवाच ।

कथयिष्यामि राजेंद्र भवतः स्नेहकारणात् । अधिमासे तु सम्प्राप्ते भवेदेकादशी तु या ॥ ५ ॥
कमलानाम नामेति तिथीनामुत्तमा तिथिः । तस्याश्चैव प्रभावेण कमलाऽभिमुखी भवेत् ॥ ६ ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय स्मृत्वा तं पुरुषोत्तमम् । स्नात्वा चैव विधानेन व्रती नियममाचरेत् ॥ ७ ॥
गृहे त्वेकगुणं जाप्यं नद्यां दशगुणं स्मृतम् । गवां गोष्ठे शतगुणमग्न्यगारे दशाधिकम् ॥ ८ ॥
शिवक्षेत्रेषु तीर्थेषु देवतानां च सन्निधौ । सहस्रशतकोटीनामनन्तं विष्णुसन्निधौ ॥ ९ ॥
अवन्त्यामभवद्विप्रः शिवधर्मेतिनामतः । तस्य पंचस्वात्मजेषु कनिष्ठो दुष्टकर्मकृत् ॥ १० ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે–હે યુધિષ્ઠિર ! તમારી ઉપર સ્નેહ હોવાથી તમે જે પૂછ્યું તે સર્વ કહું છું. પુરુષોત્તમ માસની જે એકાદશી આવે છે તે કમલા કહેવાય છે. એ સઘળી તિથિઓમાં ઉત્તમ છે. તેના પ્રભાવથી લક્ષ્મી સન્મુખ થાય છે.[૫–૬] પ્રથમ, બ્રાહ્મમુહૂર્ત એટલે ચાર ઘડી રાત હોય તે વખતે ઉઠી પુરુષોત્તમનું સ્મરણ કરી, વિધિથી સ્નાન કરી, નિયમ ગ્રહણ કરવા.[૭] તે દિવસે ઘરમાં જપ કરવાથી એકગણું ફળ થાય છે, નદીમાં જપ કરવાથી દશગણું ફળ મળે છે, ગોંદરામાં જપ કરવાથી સોગણું ફળ થાય છે, અગ્નિહોત્રવાળા ઘરમાં જપ કરવાથી એકસો દશગણું પુણ્ય થાય છે.[૮] શિવાલય, તીર્થ અને દેવની સમીપમાં જપ કરવાથી લાખો કરોડોગણું ફળ થાય છે અને વિષ્ણુની સમીપમાં જપ કરવાથી અનંત ફળ થાય છે.[૯]

શિવધર્મના પુત્રની કથા

પૂર્વે ઉજેણ નગરીમાં શિવધર્મા નામનો બ્રાહ્મણ હતો. તેને પાંચ પુત્રો હતા. તેમાંથી નાનકડો પુત્ર દુરાચરણી હતો.[૧૦] તેના પિતા તથા સગાંએ તેને કાઢી મૂકયો. હવે પોતાનાં કર્મના પ્રભાવથી

तदा पित्रा परित्यक्तस्त्यक्तः स्वजनबन्धुभिः । स्वकर्मणः प्रभावेण गतो दूरतरं वनम् ॥ ११ ॥
एकदा दैवयोगेन तीर्थराजं समागमत् । क्षुत्क्षामो पीनवदनस्त्रिवेण्यां स्नानमाचरेत् ॥ १२ ॥
ऋषीणामाश्रमांस्तत्र विचिन्वन्क्षुधयाऽर्दितः । हरिमित्रमुनेस्तत्र त्वाश्रमं च ददर्श ह ॥ १३ ॥
पुरुषोत्तममासे तु श्रद्धया कमला स्तुता । एकादशी पुण्यतमा भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ १४ ॥
पुरुषोत्तममासस्य जनानां च समागमे । तत्राश्रमे कथयतां कथां कल्मषनाशिनीम् ॥ १५ ॥
जपन् श्रमेण तां श्रुत्वा कमलां पापहारिणीम् । व्रतं कृत्वा च तैः सार्द्धं स्थितः शून्यालये तदा १६
निशीथे समनुप्राप्ते कमलाऽत्र समागता । वरं ददामि भो विप्र कमलायाः प्रभावतः ॥ १७ ॥

તે વનમાં અત્યંત દૂર નીકળી ગયો.[૧૧] એવી રીતે (દેશવટો ભોગવતો) જે ભૂખથી દૂબળો થઈ ગયો હતો તથા જેનું મોઢું લેવાઈ ગયું હતું એવો તે બ્રાહ્મણનો પુત્ર દૈવયોગથી પ્રયાગરાજ (અલાહબાદ)માં આવી પહોંચ્યો અને ત્રિવેણીમાં સ્નાન કર્યું.[૧૨] પછી ક્ષુધાથી પીડાતો તે ઋષિઓના આશ્રમો શોધવા લાગ્યો. તેટલામાં હરિમિત્ર ઋષિનો આશ્રમ તેના જોવામાં આવ્યો.[૧૩] તે આશ્રમમાં, 'પુરુષોત્તમ માસમાં પુણ્ય એવી કમલા એકાદશીની ભક્તિથી સ્તુતિ કરી હોય તો તે ભોગ ને મોક્ષ આપનારી છે,' એવી રીતની પાપને નાશ કરનારી કથા, પુરુષોત્તમ માસમાં મળેલાં મનુષ્યોના મુખથી સાંભળીને મનુષ્યોની સાથે બ્રાહ્મણના તે પુત્રે પણ એકાદશીનું વ્રત કર્યું અને એકાંત સ્થલમાં જઈ બેઠો.[૧૪–૧૬] મધરાતનો વખત થયો ત્યારે લક્ષ્મીએ તેની પાસે આવીને કહ્યું કે, 'હે વિપ્ર! કમલા એકાદશીના પ્રભાવથી હું તને વરદાન આપું છું (તે લે).'[૧૭]

विप्र उवाच ।

का त्वं कस्यासि रम्भोरु प्रसन्ना च कथं मम । ऐन्द्री त्वमिंद्रदेवस्य भवानी शंकरस्य च ॥ १८ ॥
वधूर्वा चन्द्रसूर्यस्य गांधर्वी किन्नरी तथा । त्वत्सदृशी न दृष्टा च न श्रुता च शुभानने ॥ १९ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

प्रसन्ना सांप्रतं जाता वैकुण्ठादहमागता । प्रेरिता हरिदेवेन एकादश्याः प्रभावतः ॥ २० ॥
पुरुषोत्तममासस्य शुक्ले कृष्णे तु या भवेत् । कमला नाम सा प्रोक्ता कमलां दातुमागता ॥२१॥
पुरुषोत्तममासस्य या पक्षे प्रथमे भवेत् । तस्यां व्रतं त्वया चीर्णं प्रयागे मुनिसन्निधौ ॥ २२ ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेण वशगाऽहं न संशयः । तव वंशे भविष्यंति मानवा द्विजसत्तम ॥ २३ ॥

બ્રાહ્મણ બોલ્યો–હે સ્ત્રિ! તું કોણ છે? અને કોની સ્ત્રી છે? તું મારી ઉપર શાથી પ્રસન્ન થઈ? હે સુંદર મુખવાળી! તું ઈંદ્રાણી છે? કે પાર્વતી છે? ચન્દ્રની સ્ત્રી છે? સૂર્યની સ્ત્રી છે? ગંધર્વની સ્ત્રી છે? કે કિન્નરની સ્ત્રી છે? મેં તારા જેવી સ્ત્રી દીઠી પણ નથી અને સાંભળી પણ નથી.[૧૮–૧૯]

લક્ષ્મી કહે છે–હું તારા કરેલા એકાદશીના વ્રતથી પ્રસન્ન થઈ છું અને નારાયણની મોકલેલી વૈકુંઠથી આવી છું.[૨૦] પુરુષોત્તમ માસના શુકલ અને કૃષ્ણ પક્ષની એકાદશી કમલા નામની કહેવાય છે. હું તને લક્ષ્મી આપવા આવી છું,[૨૧] કારણ કે પ્રયાગમાં મુનિની પાસે પુરુષોત્તમ માસની પ્રથમ પક્ષની એકાદશીનું વ્રત તેં કર્યું તેના પ્રભાવથી હું તારે વશ થઇ છું, એમાં સંશય નથી. હે વિપ્ર! તારા વંશમાં ઉત્તમ મનુષ્યો થશે અને તેની ઉપર મારી કૃપા રહેશે; આ વાત સત્ય છે.

॥ ३७ ॥

लभन्ते मत्प्रसादं तु सत्यं ते व्याहृतं मया ।

विप्र उवाच । प्रसन्ना यदि मे पद्मे व्रतं विस्तरतो वद ॥ २४ ॥

यत्कथासु प्रवर्तंते राजानो ये जगद्धिताः ।

लक्ष्मीरुवाच । श्रोतॄणां परमं श्राव्यं पवित्राणामनुत्तमम् ॥ २५ ॥

दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्नतस्ततः । उत्तमश्रद्धया युक्तः श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च ॥२६॥
पठित्वा मुच्यते सद्यो महापातककोटिभिः । मासानां परमो मासः पक्षिणां गरुडो यथा ॥२७॥
नदीनां च यथा गंगा तिथीनां द्वादशी तिथिः । तस्यामर्चन्ति विबुधा नारायणमनामयम् ॥२८॥
ये यजंति सदा भक्त्या नारायणमनामयम् । तामर्चयंति सततं ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ २९ ॥
नारायणपरा ये च हरिकीर्तनतत्पराः । हरिप्रजागरा ये च कृतार्थास्ते कलौ युगे ॥ ३० ॥

બ્રાહ્મણ કહે છે–હે દેવિ! જો આપ પ્રસન્ન થયાં હો તો વિસ્તારથી મને એ વ્રત કહો,[૨૨–૨૪] કે જેથી જગતના હિતૈષી રાજાઓ એની કથામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

શ્રદ્ધા પૂર્ણ વ્રત કરવાથી મળતું ફળ

લક્ષ્મી કહે છે–સાંભળનારને સાંભળવામાં ઉત્તમ, અત્યુત્તમ, પવિત્ર,[૨૫] દુઃસ્વપ્નનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકારક એવું આ વ્રત છે, માટે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. જે પુરુષ આ કથાનો પરમ શ્રદ્ધાથી એક શ્લોક વા અર્ધો શ્લોકનો પાઠ કરે તે તત્કાલ કરોડો પાપથી મુક્ત થાય છે. જેમ પક્ષીઓમાં ગરુડ ઉત્તમ છે, તેમ જ માસોમાં પુરુષોત્તમ માસ ઉત્તમ છે.[૨૬–૨૭] જેમ નદીઓમાં ગંગા ઉત્તમ છે તેમ તિથિઓમાં દ્વાદશી ઉત્તમ છે. તે તિથિમાં પંડિત લોકો અવિનાશી નારાયણનું પૂજન કરે છે.[૨૮] જે પુરુષો નિરંતર અવિનાશી નારાયણનું પૂજન કરે છે તેને બ્રહ્માદિક દેવતાઓ પૂજે છે.[૨૯] જે પુરુષો નારાયણમાં પરાયણ છે, હરિકીર્તનમાં તત્પર છે અને હરિજાગરણમાં તત્પર છે, તેઓ

शुक्ले वा यदि वा कृष्णे भवेदेकादशीद्वयम् । गृहस्थाना च पूर्वा तु यतीनामुत्तरा स्मृता ॥३१॥
एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी । व्रते क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥ ३२ ॥
एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहमपरेऽहनि । भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ ३३ ॥
अमुं मन्त्रं समुच्चार्य देवदेवस्य चक्रिणः । भक्तिभावेन तुष्टात्मा चोपवासं समर्पयेत् ॥ ३४ ॥
देवदेवस्य पुरतो जागरं नियतो व्रती । गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणपठनादिभिः ॥ ३५ ॥
ततः प्रातः समुत्थाय द्वादशीदिवसे व्रती । स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य विधिवत्प्रयतेंद्रियः ॥३६॥
पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनम् । द्वादश्यां च पयःस्नानं हरेः सारूप्यमश्नुते ॥३७॥

કલિયુગમાં કૃતાર્થ છે.[30] શુકલપક્ષ વા કૃષ્ણપક્ષ ગમે તે એકાદશી હોય, પણ ગૃહસ્થાશ્રમીએ પહેલી કરવી અને યતિઓએ બીજી કરવી.[31] સૂર્યોદય વખતે એકાદશી હોય, પછી દ્વાદશી અને થોડી રાત્રિ રહે ત્યારે ત્રયોદશી લાગતી હોય તો તે દિવસે ઉપવાસ કરવાથી સો યજ્ઞનું પુણ્ય થાય છે એટલે તે દિવસે ઉપવાસ કરવો અને ત્રયોદશીને દિવસે પારણું કરવું.[32] 'હે પુંડરીકાક્ષ ! હે અચ્યુત ! હું એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહી બીજે દિવસે ભોજન કરીશ, આપ મારૂં શરણ થાઓ.'[33] એ મંત્રનું નારાયણની પાસે ઉચ્ચારણ કરી, ભક્તિપુર્વક પ્રસન્ન મનથી ઉપવાસ કરવો.[34] રાત્રિમાં નારાયણની પાસે ગીત ગાવાં, વાજાં વગાડવાં, નૃત્ય કરાવવું, (ગરબા ગાવા) પુરાણનો પાઠ વગેરે કરવો, અને નિયમથી જાગરણ કરવું.[35] બારસને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી સ્નાન કરી, ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખી નારાયણની પૂજા કરવી.[36] જે પુરુષ એકાદશીને દિવસે નારાયણને પંચામૃતવડે સ્નાન કરાવી, દ્વાદશીને દિવસે દૂધથી

अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव । प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ ३८ ॥
एवं विज्ञाप्य देवेशं देवदेवं च चक्रिणम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ३९ ॥
ततः स्वबन्धुभिः सार्द्धं नारायणपरायणः । कृत्वा पंचमहायज्ञान् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ४० ॥
एवं यः प्रयतः कुर्यात्पुण्यमेकादशीव्रतम् । स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४१ ॥
इत्युक्त्वा कमला तस्मै प्रसन्ना तस्य वंशगा । सोऽपि विप्रो धनी भूत्वा पितुर्गेहं समाविशत् ॥ ४२ ॥
एवं यः कुरुते राजन् कमलाव्रतमुत्तमम् । शृणुयाद्वासरे विष्णोः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४३ ॥

इति श्रीब्रह्मांडपुराणे पुरुषोत्तममासे कमलानामैकादशीमाहात्म्यं सम्पूर्णम् ।

સ્નાન કરાવે, તેનું નારાયણના જેવું સ્વરૂપ થાય છે.[37] 'હે કેશવ! આ વ્રતથી આપ પ્રસન્ન થાઓ, અને હે નાથ! હું કે જે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી આંધળો છું તેને જ્ઞાનરૂપી નેત્ર આપો;'[38] એ પ્રમાણે નારાયણની વિજ્ઞાપના કરી, બ્રાહ્મણોને જમાડી, તેઓને દક્ષિણા આપવી.[39] પછી નારાયણમાં પરાયણ થઇ પંચયજ્ઞ કરી વાણીને નિયમમાં રાખી સગાંસંબંધીઓ સાથે પોતે ભોજન કરવું.[40] એવી રીતે નિયમથી જે એકાદશીનું વ્રત કરે છે તે વૈકુંઠમાં જાય છે અને પાછો આવતો નથી (અર્થાત્ તેને જન્મ લેવો પડતો નથી).[41] એટલું કહી પ્રસન્ન થયેલી લક્ષ્મી એ બ્રાહ્મણના વંશપરંપરા ચાલી, અને તે બ્રાહ્મણ પણ ધનવાન્ થઇને પિતાને ઘેર ગયો.[42] હે રાજન્! જે પુરુષ આ ઉત્તમ કમલા એકાદશીનું વ્રત કરે છે અથવા એકાદશીને દિવસે કથા સાંભળે છે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે.[43]

આ પ્રમાણે કમલા એકાદશીનું માહાત્મ્ય બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહેલું છે.

પુરુષોત્તમ માસની શુક્લ અને કૃષ્ણ પક્ષની કમલા એકાદશી વિષે અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

अथ मलमासव्रतानि लिख्यंते ।

श्रीरुवाच ।

देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्तिप्रदायक । कथयस्व प्रसादेन लोकानां हितकाम्यया ॥
कथयंति मुनिश्रेष्ठाः कृष्णद्वैपायनादयः । अदत्तं नैव लभ्येत दत्तमेवोपतिष्ठते ॥
यथा वंध्या गृहस्थस्य पतिवंशविनाशिनी । तथा दानविहीनस्य जन्म सर्वं निरर्थकम् ॥
तथापि कथयंतीह दैवज्ञाः शास्त्रकोविदाः । क्षौरं मौंजीविवाहश्च व्रतं काम्योपवासकम् ॥
मलिम्लुचे सदा त्याज्यं गृहस्थेन विशेषतः । अधिमासे च संप्राप्ते किं कार्यं व्रतमुत्तमम् ॥

અધ્યાય ૮ મો–અધિક માસનાં વ્રતો

લક્ષ્મી કહે છે–હે દેવના દેવ ! હે જગન્નાથ ! હે ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર ! હું લોકના કલ્યાણ માટે જે પૂછું, તેનો કૃપા કરી ઉત્તર આપો. વેદવ્યાસ આદિ મોટા મોટા મુનિઓ કહે છે કે, જો પૂર્વ જન્મમાં ન દીધેલું હોય તો આ જન્મમાં પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ દીધેલું પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ વાંઝણી સ્ત્રી પોતાના પતિના વંશનો નાશ કરે છે, તેમ જે માણસ દાન નથી કરતો, તેનો જન્મ નિરર્થક છે (એટલે નષ્ટ થાય છે), તેમ જ જ્યોતિષી તથા વિદ્વાનો કહે છે કે, અધિક માસમાં ક્ષૌર (બાળમોવાળા ઉતરાવવા), જનોઇ, વિવાહ તેમ જ કામ્યવ્રત–એ સઘળાનો ગૃહસ્થાશ્રમીએ અવશ્ય ત્યાગ કરવો. હે દેવ ! અધિક માસમાં કયું વ્રત કરવું ? ને કોના ઉદ્દેશથી દાન કરવું, જેથી પરલોકમાં ફળ મળે ?

कस्योद्देशेन दातव्यं किं परत्र प्रदायकम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु देवि महाभागे सर्वलोकस्य हेतवे । स्वयं दाता स्वयं भोक्ता यो ददाति द्विजातये ॥
नान्यो दाता न भोक्ता च इह लोके परत्र च । असंक्रांति च मासे व मामुद्दिश्य व्रतं चरेत् ॥
अधिमासस्य देहोऽहं पुरुषोत्तमसंज्ञकः । स्नानं दानं जपं होमं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥
देवार्चनमथान्यच्च ये कुर्वंति मनुष्यजाः । अक्षयं तद्भवेत्सर्वं ममोद्देशेन यत्कृतम् ॥
मलमासो गतः शून्यो येषां देवि प्रमादतः । दारिद्र्यं पुत्रशोकं च पापपंकविगर्हितम् ॥
मर्त्यलोके भवेज्जन्म तेषां देवि न संशयः । सुखप्रदासि देवि त्वं येऽर्चयंति द्विजोत्तमान् ।
यदाप्रभृतिम्लुचो मासः प्राप्यते मानवैः प्रिये । महोत्सवस्तदा कार्य आत्मनो हितकांक्षिभिः ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે દેવિ! હે મોટાં ભાગ્યવાળી! સર્વ લોકના હિત માટે કહું છું તે સાંભળો, જે માણસ બ્રાહ્મણને આપે છે, તે જ આ લોક વા પરલોકમાં દાતા ને ભોક્તા છે, પણ બીજો કોઇ નથી. અધિક માસમાં મને ઉદ્દેશીને વ્રત કરવું; કારણ કે તે માસનો અધિષ્ઠાતા દેવ હું છું. તે વખતનું મારૂં નામ પુરુષોત્તમ છે. જે માણસો અધિક માસમાં મારા ઉદ્દેશથી સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, પિતૃતર્પણ, દેવપૂજા ને બીજું પણ જે કાંઇ કરે છે, તેનું તે સઘળું અક્ષય થાય છે. હે દેવિ! જે માણસોનો અધિક માસ પ્રમાદથી દાન ધર્મ વગરનો ચાલ્યો જાય છે, તેઓને દારિદ્ર્ય આવે છે ને પુત્રશોક, પાપ ને નિંદા થાય છે તથા તેને પૃથિવી ઉપર જન્મવું ને મરવું પડે છે, એમાં સંશય નથી.

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां नवम्यां वा सुरेश्वरि। अष्टम्यां वाथ कर्तव्यं व्रतं शोकविनाशनम् ॥
यथालाभोपचारेण मासेचास्मिन्मलिम्लुचे। पुण्येऽह्नि प्रातरुत्थाय कृत्वा पौर्वाह्निकीं क्रियाम् ॥
गृह्णीयान्नियमं पश्चाद्वासुदेवं हृदि स्मरन् । उपवासस्य नक्तस्य एकभक्तस्य भामिनि ॥
एकस्य निश्चयं कृत्वा ततो विप्रान्निमंत्रयेत्। सपत्नीकान्सदाचारान्सुरूपान्सुरवेषकान् ॥
श्रुताध्ययनसंपन्नान् कुलीनान् ज्ञातिसंभवान्। ततो मध्याह्नसमये लक्ष्मीयुक्तं सनातनम् ॥
स्थापयेदव्रणे कुंभे वेदमन्त्रैर्द्विजोत्तमैः । पूजयेत्परया भक्त्या गोत्रिभिः सपितामहम्॥
गंधतोयेन संस्नाप्य शुभैः पंचामृतैस्तथा। चंदनेन सुगंधेन पुष्पैर्नानाविधैः प्रिये ॥
मिष्टान्नैर्नवनैवेद्यैर्धूपदीपादिभिस्तथा । आच्छादयेत्सुवस्त्रैश्च पीतवस्त्रैर्विशेषतः ॥

હે દેવિ! જે માણસો અધિક માસમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરે છે, તેને તમે સુખ આપો છો. હે પ્રિયે! જ્યારે અધિક માસ આવે ત્યારે પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર પુરુષોએ મોટો ઉત્સવ કરવો. હે સુરેશ્વરિ! અધિક માસમાં કૃષ્ણ ચતુર્દશી, નવમી વા અષ્ટમીને દિવસે મળેલા ઉપચારોથી પાપ નાશ કરનારું વ્રત કરવું. એ પુણ્ય દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી પ્રાતઃકાલનું કૃત્ય કરી, વાસુદેવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ઉપવાસ, નક્ત ભોજન વા એક વખત ભોજન-હરકોઇનો નિશ્ચય કરી નિયમ લેવો. પછી શુભ આચારવાળા, રૂપાળા, સુંદર વેશવાળા, વેદ ભણેલા તથા કુલીન બ્રાહ્મણોને તથા તેમની સ્ત્રીઓને નિમંત્રણ આપવાં. મધ્યાહ્ન વખતે બ્રાહ્મણોની પાસે વેદમંત્રોવડે છિદ્ર રહિત ઘડામાં લક્ષ્મી, નારાયણ ને બ્રહ્માની સ્થાપના કરાવવી. પછી સગાં સંબંધીઓની સાથે પરમ ભક્તિથી પૂજા કરવી, સુગંધી જળ ને સુંદર પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું, સુગંધી ચંદન ચડાવવું, ધૂપ ને દીપ કરવા, નાના પ્રકારનાં મિષ્ટાન્નનાં નૈવેદ્ય કરવાં. ઉત્તમ પીળાં વસ્ત્રો ઓઢાડવાં, ઘંટા ને મૃદંગ વગાડવાં, શંખ-

घंटामृदंगनिर्घोषशंखध्वनिसमन्वितम् । आरार्तिकं व्रती कुर्यात्कर्पूरागुरुचंदनैः ॥
अलाभे तूल्सुकेनापि फलानंत्यस्य सिद्धये । ताम्रपात्रस्थितं तोयं चंदनाक्षतपुष्पकैः ॥
अर्घ्यं दद्यात्सपत्नीकः प्रहृष्टेनांतरात्मना । नारंगैर्नालिकेरैश्च फलैर्नानाविधैः शुभैः ॥
पंचरत्नैः समायुक्तं जानुनी कृत्य भूतले। आरोप्य भाले हस्ताभ्यां श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥

मन्त्रेणानेन देवेशि ब्रह्मणा सह मां स्मरन् ।

देवदेव महादेव प्रलयोत्पत्तिकारक । गृहाणार्घ्यमिमं देव कृपां कृत्वा ममोपरि ॥
अर्घ्यदानमंत्रः—स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं ब्रह्मणेऽमिततेजसे । नमोऽस्तु ते श्रियानंत दयां कुरु ममोपरि

ધ્વનિ કરવા, કર્પૂર, અગુરુ, ચંદનની આરતી ઉતારવી, તે ન મળે તો ઉંબાડીઆંથી પણ આરતી ઉતારવી, જેથી અનંત ફળ થાય છે. પછી ત્રાંબાના પાત્રમાં જલ, ચંદન, અક્ષત, પુષ્પ, નારંગી, નાળીએર અને બીજાં પણ નાના પ્રકારનાં ફળો ને પંચરત્ન નાંખી તે પાત્ર ભાલ સૂધી ઉંચું લઈ મારું ને બ્રહ્માનું સ્મરણ કરી, ધુંટણ પૃથ્વી ઉપર રાખી, ભક્તિ તથા શ્રદ્ધાથી સ્રી પુરુષ બન્નેએ અર્ઘ્ય આપવો, તેનો મંત્ર—

'હે દેવના દેવ! આપ મોટા દેવ છો, જગતની ઉત્પત્તિ ને નાશ કરનાર છો. હે દેવ! મારી ઉપર કૃપા કરી આ અર્ઘ્યનું ગ્રહણ કરો.' પછી 'હે અનંત! આપ સ્વયંપ્રકાશ છો, બ્રહ્મ છો ને અમિત તેજવાળા છો તેને તથા લક્ષ્મીને નમસ્કાર કરું છું. મારી ઉપર કૃપા કરો.' એ પ્રકારે વિષ્ણુની

एवं संप्रार्थ्य गोविंदं पूजयेद्ब्राह्मणांस्ततः।सपत्नीकान् शुचीन् स्नातान् लक्ष्मीनारायणौ स्मरन्॥
परिधाप्य यथाशक्त्या वस्त्रैर्भूषणकुंकुमैः। अलंकृत्य विधानेन भोजयेद्घृतपायसैः॥
द्राक्षाभिश्च कपित्थैश्च पनसैः कदलीफलैः। नारिकेलैश्च नारिंगैः कूष्माण्डैर्दाडिमीफलैः॥
घृतपक्वान्नगोधूमैः शुभैः सोहालिकैर्वटैः। शार्करैर्घृतपूरैश्च फाणितैः खंडमंडकैः॥
वृंताककर्कटीशाकैः शृंगवेरैः समूलकैः। अन्यैश्च विविधैः शाकैरम्यपाकैः पृथक्पृथक्॥
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च लेह्यैश्च चोष्यैः पानीयकैस्तथा। तत्र चावसरं प्राप्य परिविष्य मृदु ब्रुवन्॥
इदं स्वादु इदं भोज्यं भवदर्थं निवेदितम्। याच्यतां रोचते यच्च यन्मया पाचितं ततः॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि पावितं मम मंदिरम्। इति प्रार्थ्य ततो विप्रान् दत्त्वा तांबूलदक्षिणाम्॥

પ્રાર્થના કરી તેનું તથા લક્ષ્મીનું સ્મરણ કરતાં કરતાં પવિત્ર બ્રાહ્મણો તથા તેઓની સ્ત્રીઓની પૂજા કરવી. યથાશક્તિ કેસર ચોપડવું, વસ્ત્ર ને અલંકાર પહેરાવવા. એવી રીતે શણગાર્યા પછી તેઓને જમાડવાની તજવીજ કરવી. ઘી, દૂધપાક, દરાખ, કોઠ, પપનસ, કેળાં, નાળિયેર, નારંગી, કોળાં, દાડિમ, ઘીમાં તળેલી ઘઉંની સામગ્રી, સુંવાળી, વડાં, સાકરનાં ઘેબર, ખડમંડાં, વંતાક, કાકડી, આદુ, મૂળા ને બીજાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શાક, ભક્ષ્ય (લાડુ વગેરે), ભોજ્ય (શીરા વગેરે), લેહ્ય (મધ વગેરે) ને ચોષ્ય (આંબા) વગેરે આગળથી પીરસી રાખી જળનાં ભરેલાં પાત્ર પાસે મૂકી મધુર વાણીથી કહેવું કે, 'હે મહારાજો! આપ માટે સ્વાદિષ્ટ ભોજન તૈયાર છે. મેં જે તજવીજ કરી છે તેમાંથી આપને જે રુચે તે વળી માગી લેજો. આજ મને ધન્ય છે કે મારો અનુગ્રહ કર્યો, મારું ઘર પવિત્ર કર્યું' એવી રીતે પ્રાર્થના કરવી. ભોજન કરી રહ્યા પછી તેઓને તાંબૂલ ને દક્ષિણા આપવી. તેમ બીજાં પણ કેટલાંક

अन्यान्यपि च दानानि देयानि विविधानि च । वित्तशाठ्यं न कुर्वीरन्निच्छतः श्रेय आत्मनः॥
विसर्जयेत्सपत्नीकान् हस्ते दत्त्वा च मोदकान् । आसीमांतमनुव्रज्य भुञ्जीत बंधुभिः सह ॥
असंक्रांतव्रतं नारी या करोति मम प्रिये । दारिद्र्यं पुत्रशोकं च वैधव्यं न लभेच्च सा ॥

पुरुषोऽप्येवंविधो देवि यदि कुर्यान्मलिम्लुचम् ।
मलिम्लुचं प्राप्य न पूजितो यैः श्रीनाथदेवः परयेह भक्त्या ।
तेषां कथं स्यात्तु सुखं च संपत्पुत्रः सुहृत् स्वजनश्चापि भार्या ॥

इति भविष्ये मलमासव्रतम् ।

દાન આપવાં. જો કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો દ્રવ્યનો લોભ કરવો નહિ. પછી બ્રાહ્મણો તથા તેઓની સ્ત્રીઓના હાથમાં લાડુ આપી તેઓને વિદાય કરવાં ને સીમાડા પર્યંત વળાવા જવું. પછી સગાં સંબંધીઓની સાથે ભોજન કરવું. હે પ્રિયે ! જે સ્ત્રી અધિક માસમાં મારું વ્રત કરે છે, તેણીને દરિદ્રપણું, પુત્રનો શોક ને વિધવાપણું આવતું નથી. હે દેવિ ! પુરુષે પણ અધિક માસમાં તેવી જ રીતે વ્રત કરવું. હે દેવિ ! જે માણસો અધિક માસમાં પરમ ભક્તિથી વિષ્ણુનું પૂજન કરતા નથી, તેઓને સુખ, સંપત્તિ, પુત્ર તથા મિત્ર સંબંધી સુખ તે કેમ રહે ? અર્થાત્ ન જ રહે.

એ પ્રમાણે ભવિષ્ય પુરાણમાં અધિક માસનું વ્રત કહેલું છે.

अथेतिहाससहितं व्रतांतरं तत्रैव ।

युधिष्ठिर उवाच ।

अधिमासस्य माहात्म्यं मार्कंडेय मुने वद । जपयज्ञादिकं पुण्यं वक्तव्यमृषिसत्तम ॥ १ ॥
किं कर्तव्यं च विप्रेंद्र गंगास्नानं च दुर्लभम् । कथयस्व महाप्राज्ञ कृपया द्विजपुंगव ॥ २ ॥

मार्कंडेय उवाच ।

मलमासस्तु मासानां मलिनः पापसंभवः । तस्य पापविशुद्ध्यर्थं मलमासव्रतं कुरु ॥ ३ ॥
प्रतिपत्तिथिमारभ्य अमावास्यावधिर्भवेत् । उपवासेन नक्तेन ह्येकभक्तेन वा नृप ॥ ४ ॥
एकस्य नियमं कृत्वा दानं दद्याद्दिने दिने । दानं कुर्यादपूपानां दक्षिणाघृतसंयुतम् ॥ ५ ॥

અધિક માસનું ઇતિહાસ સહિત બીજું વ્રત

ભવિષ્યપુરાણમાં જ અધિક માસનું ઇતિહાસસહિત બીજું વ્રત કહેલું છે.

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે માર્કંડેય! હે મુને! હે ઋષિશ્રેષ્ઠ! અધિક માસનું માહાત્મ્ય અને જપ યજ્ઞ વગેરે કરવાનું પુણ્ય મને કહો.[1] હે મહારાજ! હે મહાબુદ્ધિશાળી! હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ! ગંગાસ્નાન તો અતિ દુર્લભ છે, માટે કૃપા કરી કહો કે શું કરવું?[2]

માર્કંડેય ઋષિ કહે છે–મલમાસ (અધિક માસ) સઘળા માસો કરતાં મલિન ને પાપથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. તેનાં પાપની શુદ્ધિ માટે મલમાસનું વ્રત કરવું.[3] હે રાજન્! સુદિ પડવાથી આરંભી અમાવાસ્યા સુધી એ વ્રત કરવું, તેમાં ઉપવાસ, નક્તભોજન વા એક વખત ભોજન, એ ત્રણમાંથી એકનો નિયમ

अंते चोद्यापनं कुर्यात्संपूज्य मधुसूदनम् । उपोष्य च चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६ ॥
दरिद्रेण व्यतीपातेऽप्यथवा द्वादशीदिने । पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां नवम्यां वा नृपोत्तम ॥ ७ ॥
अष्टम्यां वाथ कर्तव्यं व्रतं शोकविनाशकम् । यथालाभोपचारेण मासे चास्मिन्मलिम्लुचे ॥ ८ ॥
त्रयस्त्रिंशदपूपांश्च प्रदद्याद् घृतसंयुतान् । श्रीसूर्यप्रीतये राजन्सर्वपापविमुक्तये ॥ ९ ॥
पात्रे जनार्दनप्रीत्या दानं तत्सफलं भवेत् । मलमासे तु संप्राप्ते कार्तिके श्रावणेऽपि वा ॥ १० ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

मलमासः कथं ज्ञेयः सर्वज्ञ मुनिसत्तम । तद्ब्रूहि सकलं विप्र विस्तरेण यथातथम् ॥ ११ ॥

લેવો. હંમેશાં દાન આપવું. પુડલા, ઘી ને દક્ષિણા આપવી.[૪-૫] અંતે વિષ્ણુનું પૂજન કરી ઉદ્યાપન કરવું. ચતુર્દશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાથી સઘળાં પાપ દૂર થાય છે.[૬] દરિદ્ર પુરુષે વ્યતીપાત, બારશ, પૂર્ણિમા, ચતુર્દશી, નવમી વા અષ્ટમીને દિવસે આ વ્રત કરવું, જેથી શોકનો નાશ થાય. હે રાજન ! અધિક માસમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઘી સહિત તેત્રીશ પૂડલા આપવા, જેથી સૂર્ય નારાયણ પ્રસન્ન થાય ને સઘળાં પાપ દૂર થાય.[૭-૯] અધિક માસ, કાર્તિક માસ વા શ્રાવણ માસમાં બ્રાહ્મણને પાત્રનું દાન આપવાથી તે સફળ થાય છે ને વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે. [૧૦]

મલમાસ કેવી રીતે જાણવો ?

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે–હે સર્વજ્ઞ ! હે મુનિસત્તમ ! મલમાસ કેમ જાણવો ? હે વિપ્ર ! તે સઘળું વિસ્તારથી યથાર્થ કહો.[૧૧]

मार्कंडेय उवाच ।

यस्मिन्मासे न संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव वा । मलमासक्षयौ ज्ञेयौ सर्वधर्मविवर्जितौ ॥ १२ ॥
एवं संज्ञौ यदा मासावेकस्मिन्वत्सरे क्वचित् । उत्तरे देवकार्याणि पितृकार्याणि दक्षिणे ॥१३॥
मलमासे तु संप्राप्ते संध्योपासनतर्पणे । नित्यं हि सफलं श्राद्धदानादिनियमव्रतम् ॥ १४ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यंत्येतद्व्रतेन हि ।
शृणु धर्मभृतां श्रेष्ठ कौशिको नाम वै द्विजः ॥ १५ ॥
महातपा ध्यानरतः सत्यसंधो जितेंद्रियः । विष्णुभक्तः सदा विप्रो वेदधर्मपरायणः ॥ १६ ॥
तस्य सूनुर्महाक्रूरो द्विजो मैत्रेयनामकः । कामांधः स्वजनत्रासी साधुद्वेषकरोऽधमः ॥ १७ ॥

માર્કંડેય કહે છે–જે માસમાં સંક્રાંતિ ન હોય, તે મલમાસ કહેવાય છે ને જે માસમાં સંક્રાંતિ બે હોય, તે ક્ષય માસ કહેવાય છે. અધિક ને ક્ષય બન્ને માસમાં કાંઈ પણ શુભ કાર્ય કરવું નહિ.[૧૨] અધિક ને ક્ષય માસ બન્ને એક જ વર્ષમાં તો કોઈ જૂજ વખતે જ આવે છે. ઉત્તરમાં દેવકાર્ય કરવાં, દક્ષિણમાં પિતૃકાર્ય કરવાં.[૧૩] મલમાસમાં સંધ્યોપાસન, તર્પણ વગેરે નિત્ય કર્મ ને શ્રાદ્ધ, દાન વગેરે સઘળું સફળ થાય છે.[૧૪] તેનું વ્રત કરવાથી બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપનો નાશ થાય છે. હે ધર્મવાનમાં શ્રેષ્ઠ! હે યુધિષ્ઠિર! સાંભળો.

કૌશિકના પુત્ર મૈત્રેયની કથા

કૌશિક નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો.[૧૫] તે મહા તપસ્વી, ધ્યાનમાં તત્પર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, જિતેંદ્રિય, વિષ્ણુભક્ત ને સદા વેદધર્મમાં પરાયણ હતો.[૧૬] તેને મૈત્રેય નામે એક પુત્ર હતો, તે

अधर्मिष्ठः पापरतिः शिवश्रीविष्णुर्निंदकः । गोत्रपीडाकरः पापो राहुरिव दिवाकरे ॥ १८ ॥
दारुणो दारुणाचारः सर्वभूतविहिंसकः । मद्यपानरतो मूढो दस्युभिः सह संगतः ॥ १९ ॥
गते बहुतरे काले स तु राजन्यसत्तम । एकदा हयमारुह्य प्रयातो विपिनं प्रति ॥ २० ॥
व्यवसायिस्वरूपेण सौराष्ट्रं नगरोत्तमम् । भृत्यैश्च सहितो विप्रवधं कृत्वा स्वहस्ततः ॥ २१ ॥
शस्त्रास्त्रकर्माभिर्घोरैर्धनं च हृतवान्बहु । हाहाकारो महान् जातः सौराष्ट्रनगरे ततः ॥ २२ ॥
सर्वैर्नागरिकैः पापो लोकैर्विनिहतो नृप । इत्थं स कृतवान्पापो मूढो विप्रकुलाधमः ॥ २३ ॥
प्रतिषिद्धं च यत्कर्म कृतं तत्पापसंचयात् । भस्मीभूतं च तद्राष्ट्रं ब्राह्मणस्य विघाततः ॥ २४ ॥
मैत्रेयः स्वजनैः सार्धं ब्रह्महत्यादिदोषभाक् । तत्पापं च महच्छ्रुत्वा चागता यमकिंकराः ॥ २५ ॥
छिंधिभिंधि वचो घोरं ब्रुवाणा दंडमुद्गरैः । अताडयंश्च तं मूढं तालवृक्षशिलातले ॥ २६ ॥

મહાક્રૂર, કામાંધ, પોતાનાં માણસોને ડરાવનારો, સત્પુરુષોનો દ્વેષ કરનાર, નીચ,[१७] અધર્મિષ્ઠ, પાપમાં પ્રીતિવાળો, શિવ તથા વિષ્ણુની નિંદા કરનાર, જેમ રાહુ સૂર્યને પીડે છે તેમ વંશને પીડા કરનાર,[१८] ભયંકર, દુષ્ટ આચરણવાળો, સર્વ પ્રાણીઓની હિંસા કરનાર, મદ્યપાનમાં તત્પર, મૂઢ ને ચોરોની સાથે મળેલો હતો.[१९] પુષ્કળ કાળ નીકળી જવા પછી, એક દિવસે એ મૈત્રેય ઘોડા ઉપર બેસી વનમાં ગયો.[२०] ત્યાંથી વ્યાપારીનો વેશ લઇ નોકર ચાકરોની સાથે સૌરાષ્ટ્ર નગરમાં ગયો. ત્યાં પોતાના હાથથી ભયંકર અસ્ત્રશસ્ત્રવડે એક બ્રાહ્મણનો વધ કરી, પુષ્કળ ધન હરી લીધું, તેથી સૌરાષ્ટ્ર નગરમાં મોટો હાહાકાર થઇ રહ્યો.[२१-२२] પછી તે પાપીને નગરના સઘળાં માણસોએ માર્યો. મહા પાપી, કુલમાં નીચ ને મૂઢ મૈત્રેયે, બ્રહ્મહત્યારૂપ અતિ નીચ કર્મ કર્યું, તેથી તે શહેર બળી ગયું. તેમાં

इत्थं चानकदंडाश्च कृत्वा पश्चाद्यमालयम् । तैर्नीतोऽसौ पापरूपी यदा कौशिकनंदनः ॥ २७ ॥
घोरे वै कृमिकुंडे च मैत्रेयः स निपातितः । यमाज्ञया ततः पापं पंचद्वयसहस्रकम् ॥ २८ ॥
भुंजन्वै विप्रहत्योत्थं ज्वलितस्तीव्रवह्निना । इत्थं भुंक्ते स्म मैत्रेयोऽनेकशः सर्वयातनाः ॥ २९ ॥
तद्दृष्ट्वा नारदोऽभ्येत्य कौशिकं चाब्रवीदिदम् । लांछनं ब्रह्महत्यानां त्वत्कुले मुनिसत्तम ॥३०॥
तत्पापपरिहारार्थं व्रतं चेदं महोत्तमम् । श्रुतिशास्त्रेषु संशोध्य ऋषिभिः कथितं कुरु ॥ ३१ ॥
तच्छ्रुत्वा कौशिकः प्राह पुत्रोद्धरणहेतुना ।
कौशिक उवाच । तद्व्रतं ब्रूहि मे प्राज्ञ ब्रह्महत्याप्रणाशनम् ॥ ३२ ॥
मद्वंशलांछनं येन शीघ्रं नश्यन्महामते ॥

બ્રહ્મહત્યારા મૈત્રેય ને તેનાં માણસો બળી ભસ્મ થયાં. હવે બ્રહ્મહત્યારૂપ મહાપાપ સાંભળી, 'છેદો, ભેદો' એવા ભયંકર શબ્દો કરતા યમના દૂતો હાથમાં દંડ તથા મુદ્ગર લઇ આવ્યા, ને તે મૂઢ મૈત્રેયને તાળવૃક્ષ નીચેની શિલા ઉપર મારવા લાગ્યા.[૨૩-૨૬] એ પ્રકારે અનેક દંડ દઇ તે દૂતો મહાપાપી મૈત્રેયને યમલોકમાં લઇ ગયા.[૨૭] ત્યાં યમની આજ્ઞાથી દશ હજાર વર્ષ સુધી પાપ ભોગવવા માટે, ભયંકર, કૃમિકુંડ નામના નરકમાં નાંખી દીધો.[૨૮] તીવ્ર અગ્નિથી બળતો મૈત્રેય બ્રહ્મહત્યા કરવાથી એવા રીતે અનેક યાતના ભોગવવા લાગ્યો.[૨૯] તે જોઇ નારદ કૌશિકની પાસે આવ્યા ને બોલ્યા કે, હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમારા કુળમાં બ્રહ્મહત્યાનું પાપ નડે છે.[૩૦] તે દૂર કરવા માટે આ ઉત્તમ વ્રત-કે જે ઋષિઓએ શ્રુતિ ને સ્મૃતિમાંથી શોધી કાઢેલું છે તે કરો.[૩૧] તે સાંભળી પુત્રનો ઉદ્ધાર કરવા માટે કૌશિક બોલ્યા.

કૌશિક કહે છે-હે મહામતે! હે નારદ! બ્રહ્મહત્યાનો નાશ કરનાર તે વ્રત મને કહો,[૩૨] જેથી મારા કુળનું કલંક જલદી નષ્ટ થાય.

नारद उवाच । शृणु कौशिकसर्वज्ञ मलमासव्रतं शुभम् ॥ ३३ ॥
प्रवक्ष्यामीह ते सर्वलोकानुग्रहकाम्यया । ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः ॥ ३४ ॥
कोटिजन्मार्जितं पापं तत्क्षणाद्व्रतयोगतः । प्रणश्यति न संदेहो यथा कृष्णपदार्चनात् ॥३५॥
तेन कौशिकविप्रेंद्र ब्रह्महत्यां तरिष्यसि ।
मार्कंडेय उवाच । तच्छ्रुत्वा कौशिको वाक्यं नारदस्य महात्मनः ॥ ३६ ॥
स तदा मलमासस्य व्रतं चक्रे यथाविधि । ब्रह्महत्याविनाशाय मलमासव्रतोद्भवम् ॥३७॥
दत्तं पुण्यं ततस्तेन कौशिकेन सुताय तत् । दिव्यो देहस्तदा जातो ब्रह्मादीनामगोचरः॥३८॥
मैत्रेयस्य महाराज व्रतस्यास्य प्रसादतः । निष्पापश्च सुतो दृष्टः कौशिकेन द्विजन्मना ॥३९॥
प्रसादाच्च हरेः साक्षात्ततो धर्मभृतां वर ॥

નારદ કહે છે—હે સર્વજ્ઞ! હે કૌશિક! આ લોકના સઘળા લોકની ઉપર અનુગ્રહની ઇચ્છાથી મલમાસનું ઉત્તમ વ્રત તમને કહું છું તે સાંભળો. બ્રહ્મહત્યા, મદિરાપાન, ચોરી, ગુરુપત્નીનું ગમન ને બીજાં પણ કરોડો જન્મનાં એકઠાં થયેલાં પાપ આ વ્રત કરવાથી, શ્રીકૃષ્ણના ચરણના પૂજનથી જેમ તત્ક્ષણ નષ્ટ થાય છે, તેમ નષ્ટ થાય છે, એમાં સંદેહ નથી.[૩૩–૩૫] હે કૌશિક! તે વ્રત કરવાથી તમે (તમારા કુળની) બ્રહ્મહત્યા તરી જશો.

માર્કંડેય કહે છે—મહાત્મા નારદનાં એવાં વચન સાંભળી, કૌશિકે મલમાસનું વ્રત વિધિથી કર્યું ને બ્રહ્મહત્યાના નાશ માટે તેનું પુણ્ય પુત્રને આપ્યું. હે મહારાજ! તેના પ્રભાવથી, મૈત્રેયનું બ્રહ્માને પણ અગોચર એવું દિવ્ય શરીર થઇ ગયું.[૩૬–૩૮] પછી વિષ્ણુની કૃપાથી પાપરહિત થયેલો પુત્ર કૌશિકના જેવામાં આવ્યો.

युधिष्ठिर उवाच । कथं चाचरितं ब्रह्मन्मलमासव्रतं त्विदम् ॥ ४० ॥
तत्सर्वं ब्रूहि मे विप्र सर्वलोकहिताय च ॥
मार्कंडेय उवाच । अधिमासे तु संप्राप्ते शुभे सूर्याधिदैवते ॥ ४१ ॥
पुण्येऽह्नि प्रातरुत्थाय कुर्यात्पौर्वाह्निकीं क्रियाम् । गृहीत्वा नियमं पश्चाद्वासुदेवं हृदि स्मरन् ४२
प्रतिपत्तिथिमारभ्य मासमेकं जनार्दनम् । अर्चयेद्गंधपुष्पाद्यैः पायसेन ससर्पिषा ॥ ४३ ॥
विप्रांस्तु भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् । एवं व्रतं मासमेकं कुर्याद्दानैर्विचित्रकैः ॥ ४४ ॥
अंते भूतदिने प्राप्ते उपोष्य सुसमाहितः । त्रित्रिंशद्धर्मनिरतांस्ततो विप्रान्निमंत्रयेत् ॥ ४५ ॥

મલમાસ વ્રત કરવાના પ્રકાર

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! તેણે મલમાસનું વ્રત કયે પ્રકારે કર્યું,[૩૯-૪૦] તે સઘળું લોકના કલ્યાણ માટે મને કહો.

માર્કંડેય કહે છે—જેનો અધિષ્ઠાતા દેવ સૂર્ય છે, એવો શુભ અધિક માસ આવે ત્યારે,[૪૧] પવિત્ર દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી નિત્ય કર્મ કરી હૃદયમાં વાસુદેવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં નિયમ લેવો.[૪૨] સુદિ પડવાથી આરંભી એક માસ પર્યંત ચંદન, પુષ્પ વગેરેથી વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. ઘી ને દૂધપાક જમાડીને બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી પ્રસન્ન કરવા ને બીજાં પણ કેટલાંક દાન આપવાં. એ પ્રમાણે એક માસ સૂધી વ્રત કરવું.[૪૩-૪૪] કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીને દિવસે વિધિથી ઉપવાસ કરવો. ધર્મનિષ્ઠ, શુભ આચારવાળા, રૂપાળા, વિદ્વાન, વેદ ભણેલા ને ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેત્રીશ બ્રાહ્મણોને

॥ ४५ ॥

सपत्नीकान्सदाचारान्सुरूपांश्च सुविद्यकान् । वेदाध्ययनसंपन्नान्कुलीनान् ज्ञातिसंभवान् ४६
ततो मध्याह्नवेलायां कृत्वा माध्याह्निकीः क्रियाः । पुष्पमंडपिकां कृत्वा विचित्रैस्तोरणादिभिः
तस्मिन्सुशोभिते रम्ये मंडपे तूर्यनादिते । सुलक्षणं लिखेत्सम्यक् सर्वतोभद्रमंडलम् ॥४८॥
स्थापयेदव्रणं कुंभं पंचरत्नसमन्वितम् । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं देवं तत्र प्रपूजयेत् ॥ ४९ ॥
आदौ स्वस्त्ययनं कृत्वा पूजां तत्र समारभेत् । प्राणानायम्य विधिवन्मनः संकल्पपूर्वकम् ॥
उपचारैः षोडशभिः पूजयेच्च जनार्दनम् । गंधतोयेन संस्नाप्य शुभैः पंचामृतैस्तथा ॥५१॥
त्रयस्त्रिंशच्च नामानि समुच्चार्य यथाविधि । जिष्णुं विष्णुं महाविष्णुं हरिं कृष्णमधोक्षजम् ॥
केशवं माधवं राममच्युतं पुरुषोत्तमम् । गोविंदं वामनं श्रीशं श्रीकंठं विश्वसाक्षिणम् ॥५३॥
नारायणं मधुरिपुमनिरुद्धं त्रिविक्रमम् । वासुदेवं जगद्योनिं शेषतल्पगतं तथा ॥ ५४ ॥

સ્ત્રીઓ સહિત નિમંત્રણ કરવા.[૪૫-૪૬] મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે તે વખતનું નિત્ય કર્મ કરી, વિચિત્ર તોરણ વગેરેથી પુષ્પનો નાનો સરખો માંડવો બાંધવો.[૪૭] તેમાં કેટલીક શોભા કરવી. વાજાં વગડાવવાં. એ મંડપમાં સુંદર સર્વતોભદ્રમંડલ પૂરવું.[૪૮] છિદ્રરહિત ઘડાની સ્થાપના કરવી, તેમાં પંચ રત્ન નાખવાં, તેની ઉપર પાત્ર રાખી તેમાં વિષ્ણુની પૂજા કરવી.[૪૯] પ્રથમ સ્વસ્તિવાચન કરી પૂજાનો આરંભ કરવો. વિધિથી પ્રાણાયામ કરી સંકલ્પ કરી ષોડશોપચારવડે વિષ્ણુનું પૂજન કરવું. સુગંધી જલથી સ્નાન કરાવી પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું.[૫૦-૫૧] 'જય મેળવનાર, વ્યાપક, મહાવિષ્ણુ, ભકતોનાં દુઃખ હરનાર, કૃષ્ણ, ઇંદ્રિયોના અગોચર, કેશવ, લક્ષ્મીના પતિ, રામ, અચ્યુત, પુરુષોત્તમ, ગોવિંદ, વામન, શ્રીશ, શ્રીકંઠ, જગતના સાક્ષી, નારાયણ, મધુદૈત્યના શત્રુ, અનિરુદ્ધ, ત્રિવિક્રમ, વાસુદેવ, જગતના કારણ, શેષનાગ

 संकर्षणं च प्रद्युम्नं दैत्यारिं विश्वतोमुखम् । जनार्दनं धराधारं श्रीधरं गरुडध्वजम् ॥५५॥
हृषीकेशं पद्मनाभं पूजयेद्भक्तितो व्रती । आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन पीतेन च यथाविधि ॥५६॥
 विष्णवे च ततो दद्यादुपवीते च शोभने । चन्दनेन सुगंधेन पुष्पैर्नानाविधैर्नृप ॥ ५७ ॥
धूपैर्नानाविधैर्दीपैः पजयेच्च यथाविधि । मिष्टान्नैश्चैव नैवेद्यैर्नागवल्लीदलान्वितैः ॥ ५८ ॥
घण्टामृदङ्गनिर्घोषैः शङ्खध्वनिसमन्वितैः । आरार्तिकं प्रकुर्वीत कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥ ५९ ॥
प्रदक्षिणानमस्कारान्मन्त्रपुष्पं यथाविधि । ताम्रपात्रस्थितैस्तोयैश्चन्दनाक्षतपुष्पकैः ॥ ६० ॥
अर्घ्यं दद्यात्सपत्नीकः प्रहृष्टेनांतरात्मना । नारिंगैर्नारिकेरैश्च फलैर्नानाविधैः शुभैः ॥६१॥
पञ्चरत्नसमायुक्तं जानुनी स्थाप्य भूतले । आरोप्य भाले हस्तौ च श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ६२

ઉપર શયન કરનાર, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, દૈત્યોના શત્રુ, સર્વત્રવ્યાપક, જનાર્દન, પૃથિવીના આધાર, લક્ષ્મીને ધારણ કરનાર, ગરુડધ્વજ, ઇંદ્રિયોના પતિ ને નાભિમાં કમળવાળા એ તેત્રીશ નામ લઇ ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે નારાયણનું પૂજન કરવું. વિધિથી પીળાં બે વસ્ત્ર ઓઢાડવાં,[૫૨-૫૬] બે જનોઇ પહેરાવવી. સુગંધી ચંદન, નાના પ્રકારનાં પુષ્પો, ધૂપ ને દીપવડે વિધિથી પૂજા કરવી. મિષ્ટાન્નનાં નૈવેદ્ય કરવાં. તાંબૂલ ધરવાં,[૫૭-૫૮] ઘંટા મૃદંગ વગાડવાં, શંખધ્વનિ કરવા, કર્પૂર, અગુરુ ને ચંદનવડે આરતી ઉતારવી.[૫૯] પ્રદક્ષિણા કરવી, નમસ્કાર કરવા ને વિધિપૂર્વક મંત્ર પુષ્પાંજલિ આપવી. ત્રાંબાનાં પાત્રમાં જળ ભરી ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, નારંગી, નાળીએર, બીજા નાના પ્રકારનાં ફળ ને પંચરત્ન નાંખી તે પાત્ર ભાલ સૂધી ઉંચું લઇ ઘુંટણીઆભર થઇ સ્ત્રીપુરુષ બન્નેએ શ્રદ્ધા ને ભક્તિ રાખી પ્રસન્ન મનથી અર્ઘ્ય આપવો.[૬૦-૬૨]

देवदेव महादेव प्रलयोत्पत्तिकारक। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ६३ ॥
स्वयम्भुवे नमस्तुभ्यं ब्रह्मणेऽमिततेजसे । नमोऽस्तु ते प्रियानंत ब्राह्मणानां दयां कुरु॥६४॥
एवमेव जगन्नाथं गन्धपुष्पोपहारकैः । पूजयेत्परया भक्त्या चतुर्षु प्रहरेषु च ॥ ६५ ॥
तथा जागरणं कुर्यात्कीर्तनश्रवणादिभिः । ततः प्रभातसमये अमावास्यादिने नृप ॥ ६६ ॥
विष्णुं च पूजयेद्भक्त्या पश्चाद्धोमं समाचरेत् । समित्तिलाज्यचरुणा पायसेन हुनेन्नृप॥६७॥
अतोदेवेति षट्केन अयुतं वा सहस्रकम् । पूर्णाहुतिं ततः कृत्वा होमशेषं समापयेत्॥६८॥
गुरोः पूजां ततः कुर्याद्वसुभिः सप्तधान्यकैः। प्रदद्याद्धेनुसहितां प्रतिमां च तथा नृप ॥६९॥
त्रयस्त्रिंशदपूपांश्च कांस्यपात्रसमन्वितान् । प्रदद्याद्गुरवे राजन्घृतशर्करया सह ॥ ७० ॥

અર્ઘ્યનો મંત્ર

પછી 'હે દેવના દેવ! આપ મોટા દેવ છો, જગતને ઉત્પન્ન કરનાર તથા સંહારનાર છો, મારી ઉપર કૃપા કરી મેં દીધેલા અર્ઘ્યનું ગ્રહણ કરો.[૬૩] હે દેવ! આપ સ્વયંભૂ છો, બ્રહ્મ છો, અમિત તેજવાળા છો, તેને હું નમસ્કાર કરું છું. બ્રાહ્મણો ઉપર કૃપા કરો.'[૬૪] એ પ્રમાણે ચારે પહોરમાં ચંદન, પુષ્પ વગેરે ઉપચારોથી પરમ ભક્તિપૂર્વક, વિષ્ણુની પૂજા કરવી.[૬૫] રાતે જાગરણ કરવું, કીર્તન કરવાં, કથા સાંભળવી. પછી અમાસને દિવસે ભક્તિપૂર્વક વિષ્ણુનું પૂજન કરી હોમનો આરંભ કરવો. 'અતો દેવ૦' એ છ મંત્ર ભણી સમિધા, તિલ, ઘી, ચરુ ને ખીરની દશ હજાર વા હજાર આહુતિ આપવી. પછી પૂર્ણાહુતિ કરી હોમશેષ સમાપ્ત કરવો.[૬૬-૬૮] પછી સાત ધાન્ય ને ધન આપી આચાર્યને પ્રસન્ન કરવા. ગાયની મૂર્તિ પણ તેને જ આપવી.[૬૯] કાંસાના વાસણમાં રાખેલા તેત્રીશ પુડલા, ઘી ને સાકર

अधिमासे तु संप्राप्ते शुभे सूर्याधिदैवते । त्रयस्त्रिंशदपूपांश्च दानार्हांश्च दिने दिने ॥ ७१ ॥
सुवर्णगुडसंयुक्तान् कांस्यपात्रे निधाय च। विष्णुप्रीत्यै प्रदद्याच्च पृथ्वीदानफलं लभेत् ॥७२॥
नरकोत्तारणायैव घृतशर्करया युताः । त्रयस्त्रिंशदपूपांश्च सुवर्णेनापि संयुताः ॥ ७३ ॥
सदक्षिणा मया तुभ्यं कांस्यपात्रेण दापिताः । दाता दिवाकरो देवो ग्रहीता च दिवाकरः ७४
दानेनानेन विप्रेंद्र सूर्यो मे प्रीयतामिति । प्रीयंतां देवदेवेशा ब्रह्मशंभुजनार्दनाः ॥ ७५ ॥
तेषां प्रसादात्सकला मम संतु मनोरथाः । गृहाण परमान्नेन कांस्यपात्रं प्रपूरितम् ॥७६॥
सघृतं दीपसंयुक्तं प्रीतो भव दिवाकर । त्वया दत्तमिदं पात्रं परमान्नेन पूरितम् ॥ ७७ ॥
सघृतं परिगृह्णामि प्रीयतां मे दिवाकरः । ऋत्विग्भ्यो वाससी दद्यात्त्रयस्त्रिंशच्च कुंभकान् ७८

આપવાં.[७०] જેનો અધિષ્ઠાતા દેવ સૂર્ય છે એવા અધિક માસમાં જે માણસ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા માટે પ્રતિદિન કાંસાના પાત્રમાં તેત્રીશ પુડલા, ગોળ ને સુવર્ણ મૂકી બ્રાહ્મણને આપે છે, તેને પૃથ્વીના દાનનું ફળ મળે છે.[७१-७२] દાન આપતી વખતે બોલવું કે, 'હે મહારાજ ! નરકમાંથી ઉદ્ધાર થવા માટે ઘી, સાકર, સુવર્ણ, તેત્રીશ પુડલા, દક્ષિણાસહિત કાંસાનાં વાસણમાં આપું છું. હે વિપ્રેંદ્ર ! સૂર્ય દેનાર છે ને લેનાર પણ સૂર્ય છે. આ દાનથી સૂર્ય દેવ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. મોટા દેવ, બ્રહ્મા, શંકર ને વિષ્ણુ ત્રણે પ્રસન્ન થાઓ.[७३-७५] ને તેઓની પ્રસન્નતાથી મારા સઘળા મનોરથ પૂર્ણ થાઓ.' ત્યારે બ્રાહ્મણ દાન લેનારે કહેવું કે, 'હે સૂર્ય ! આ પાત્ર ઉત્તમ અન્નથી પૂરેલું, ઘી સહિત ને દીવા સહિત છે, તેનું ગ્રહણ કરો ને પ્રસન્ન થાઓ. તમે આપેલું આ પાત્ર ઉત્તમ અન્નથી ભરેલું

॥ ४७ ॥

कांस्यपात्रसमायुक्तानपूपान्घृतसंयुतान् । वटकैः सह राजेंद्र यथाशक्त्या च दक्षिणाम्॥७९॥
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छर्कराघृतपायसैः। नत्वा तु वाचयेत्तांस्तु सफलं चास्तु मे व्रतम्॥८०॥
मलमासे तु संप्राप्ते त्रयस्त्रिंशदपूपकाः । द्वादश्यां पौर्णमास्यां वा क्षये पाते शुभेऽह्नि वा८१
निष्किंचनेन दातव्या घृतशर्करया सह। मासानां मलमासोऽयं मलिनः पापसम्भवः॥८२॥
तस्य पापस्य शांत्यर्थमपूपान्नं ददाति यः । यावंति चैव च्छिद्राणि तेष्वपूपेषु पांडव॥८३॥
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । मलमासव्रतं नारी या करोतीह भारत ॥ ८४ ॥
दारिद्र्यं पुत्रशोकं तु न वैधव्यं लभेत सा। य इदं धर्मसर्वस्वं कुर्याल्लोकैः पुरा कृतम्॥८५॥

છે ને ઘી સહિત છે, તેનું ગ્રહણ કરું છું. તમારી ઉપર સૂર્ય દેવ પ્રસન્ન થાઓ.' એમ કહી બ્રાહ્મણે દાન લેવું. ઋત્વિજોને બેબે વસ્ત્ર આપવાં. પુડલા, ઘી ને વડાંથી ભરેલાં કાંસાનાં પાત્રવાળા તેત્રીશ ઘડા આપવા ને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપવી.[૭૧-૭૯] પછી દૂધપાક, ઘી ને સાકરવડે બ્રાહ્મણોને જમાડવા, તેઓને પ્રણામ કરી, 'મારું વ્રત સફળ થાઓ.' એમ કહેવું.[૮૦] મલમાસમાં નિર્ધન પુરુષે પણ પૂર્ણિમા, ક્ષય તિથિ. વ્યતીપાત વા શુભ દિવસે ઘી ને સાકર સહિત તેત્રીશ પુડલા આપવા. મલમાસ સર્વ માસ કરતાં મલિન ને પાપથી ઉત્પન્ન થયેલો છે.[૮૧-૮૨]

વ્રતનું ફળ

તેનાં પાપની શાંતિ માટે જે માણસ પુડલા આપે છે, તે માણસ એ પુડલાઓમાં જેટલાં છિદ્ર હોય, તેટલાં હજાર વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં પૂજાય છે. હે યુધિષ્ઠિર! આ લોકમાં જે સ્ત્રી મલમાસનું વ્રત કરે છે તેને દારિદ્ર્ય, પુત્રનો શોક કે રંડાપો આવતો નથી. મલમાસનું વ્રત મનુષ્યો પ્રાચીન કાળથી

ब्रह्महत्यादिपापघ्नं प्राप्नुयाद्वैष्णवं पदम् ।
कदाचिन्न कृतं पापैर्मलमासव्रतं नरैः ॥
तेषां पापिष्ठता नित्यं ब्रह्महत्या पदे पदे ॥ ८६ ॥
मार्कंडेय उवाच । एतत्ते कथितं पार्थ गुह्याद्गुह्यतरं परम् ।
वाजपेयायुतफलं श्रोता वक्ता लभेद्ध्रुवम् ॥ ८७ ॥
इति श्रीभविष्यपुराणे मलमासव्रतं सोद्यापनं संपूर्णम् ।

કરતા આવ્યા છે, ને તે ધર્મનું સર્વસ્વ છે. બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપનો નાશ કરનાર છે. તે જે માણસ કરે છે, તે વિષ્ણુપદને પામે છે, જે પાપી પુરુષો મલમાસનું વ્રત કરતા નથી, તેઓ નિરંતર પાપી રહે છે, કારણ કે તેઓને પગલે પગલે બ્રહ્મહત્યા લાગે છે.[૮૩–૮૬] હે યુધિષ્ઠિર ! અત્યંત ગુહ્ય એવું મલમાસનું આ વ્રત તમને કહી સંભળાવ્યું છે. જે માણસ આ કથા કહેશે ને સાંભળશે, તેને દશ હજાર વાજપેયનું ફળ અવશ્ય મળશે.[૮૭]

એ પ્રમાણે ભવિષ્ય પુરાણમાં મલમાસનું વ્રત તથા તેનું ઉદ્યાપન કહેલું છે.

અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

अथ व्यतीपातव्रतकथाप्रारंभः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतानि त्वन्मुखादेव व्रतानि सकलान्यपि । व्यतीपातव्रतं ब्रूहि सोद्यापनफलान्वितम् ॥ १ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुरा व्यासेन कथितं शुकाय वंशवृद्धये । तद्व्रतं कथयिष्यामि शृणु राजन्यसत्तम ॥ २ ॥

शुक उवाच ।

कथं योगः स्मृतः पूज्यो व्यतीपातो महामुने।पूजिते किं फलं तात विधिं मे ब्रूहि विस्तरात् ॥३॥

અધ્યાય ૯ મો

વ્યતીપાતનું વ્રત

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે દેવ! આપના મુખથી સઘળાં વ્રતો સાંભળ્યાં, હવે વ્યતીપાતનું વ્રત, તેનું ઉદ્યાપન ને તેનું ફળ કહો.[૧]

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે રાજશ્રેષ્ઠ! હે યુધિષ્ઠિર! પુર્વે વંશવૃદ્ધિ માટે વ્યાસે શુકદેવને જે વ્રત કહ્યું હતું તે વ્રત હું તમને કહું છું, તે સાંભળો.[૨]

શુકદેવ પૂછે છે—હે મહામુને! વ્યતીપાતયોગ કેમ પૂજ્ય થયો? તેની પૂજા કરવાથી શું ફળ થાય છે? ને તેનો કેવો પ્રકાર છે? તે મને વિસ્તારથી કહો.[૩]

व्यास उवाच ।

इममर्थं पुरा पृष्टो धरण्या च जगद्गुरुः । व्यतीपातव्रतं सर्वं यत्समाख्यातवान्प्रभुः ॥ ४ ॥

तद्व्रतं कथयिष्यामि परलोकहिताय च ।

धरण्युवाच । यस्त्वयोक्तो व्यतीपातः कीदृशः स स्वरूपतः ॥ ५ ॥

कस्य पुत्रः कथं पूज्यः पूजिते चात्र किं फलम् ॥

श्रीवराह उवाच । यदा बृहस्पतेर्भार्यां तारां जग्राह शीतगुः ॥ ६ ॥

मित्रत्वात्प्राह तं सूर्यस्त्यज दारान्बृहस्पतेः । तदा सोमोऽतिरुष्टश्च रविं क्रूरं व्यलोकयत् ॥७॥

आदित्योपि तदा रुष्टः क्रुधा सोमं व्यलोकयत् । उभयोर्दृष्टिसंपातात्क्रुद्धयोः सोमसूर्ययोः ॥८॥

उद्यतास्योऽभवद्घोरः पुरुषः पिंगलेक्षणः । दष्टौष्ठो दीर्घदशनो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ ९ ॥

વ્યાસ કહે છે-પૂર્વે દેવી પૃથિવીએ, આ જ વ્રત વરાહ ભગવાનને પૂછયું હતું ને ભગવાને જે વ્યતીપાત વ્રત કહ્યું હતું, તે વ્રત પરલોકના કલ્યાણ માટે હું તને કહું છું.

પૃથિવી પૂછે છે-હે મહારાજ ! આપે જે વ્યતીપાત કહ્યો તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?[૪-૫] તે કોનો પુત્ર છે ? તેની કેવી રીતે પૂજા કરવી, ને પૂજવાથી શું ફળ થાય છે ?

શ્રીવરાહ ભગવાન્ કહે છે-જ્યારે ચંદ્ર બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને રાખી બેઠો હતો,[૬] ત્યારે તેને મિત્રતાથી સૂર્યે કહ્યું કે, તું બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને છોડી દે. એવાં વચન સાંભળી કોપાયમાન થયેલા ચંદ્રે, ક્રૂર દૃષ્ટિથી સૂર્ય તરફ જોયું;[૭] ત્યારે કોપાયમાન થયેલા સૂર્યે પણ ક્રોધથી ચંદ્ર તરફ જોયું. એવી રીતે કોપેલા ચંદ્ર ને સૂર્યની દૃષ્ટિ એકત્ર થવાથી એક ભયંકર પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. તેનું મોઢું ખુલ્લું હતું, તેની આંખો પીળી હતી. તેણે હોઠ દબાવેલા હતા, તેના દાંત લાંબા હતા, ભ્રમર ચડાવાથી તેનું

पिंगलश्मश्रुकेशांतो लंबभ्रूश्च कृशोदरः । करालो दीर्घजिह्वश्च सूर्याग्नियमसन्निभः ॥ १० ॥
अष्टनेत्रश्चतुर्वक्त्रो भुजैरष्टादशैर्युतः । त्रैलोक्यं भक्षितुं प्राप्तो रवींदुभ्यां निवारितः ॥ ११ ॥
सोऽपृच्छदथ सूर्येंदू क्षुधितो भक्षयामि किम् । त्रैलोक्यं भोक्तुकामोऽहं भवद्भ्यां विनिवारितः १२

क्रोधक्षुधौ मां बाधेते पात्ये वै कुत्र ते मया ।

सोमसूर्यावूचतुः । कोपदृष्टेर्नौ विविधाद‍तिपाताद्भवानभूत् ॥ १३ ॥

व्यतीपातस्ततो नाम्ना भवान्भुवि भविष्यति । सर्वेषामपि योगानां पतिस्त्वं भविता सदा ॥ १४ ॥
तेषां मध्ये पुण्यतमो भविष्यसि न संशयः । यस्मिन्काले त्वदुत्पत्तिः शुभं कर्म न कारयेत् ॥ १५ ॥
स्नानदानादिकं किंचित्कृतं चैवाक्षयं भवेत् । इति ताभ्यां वरो दत्तस्ततःप्रभृति योगराट् ॥ १६ ॥

મુખ વાંકું હતું,[८–९] તેનાં દાઢી તથા મૂછ પીળાં હતાં, તેની ભ્રુકુટી ને જીભ લાંબી હતી, પેટ પાતળું હતું, તેને આઠ નેત્ર, ચાર મુખ ને અઢાર હાથ હતા, તેથી તે સૂર્ય, અગ્નિ અને યમના જેવો ભયંકર દેખાતો હતો. તે પુરુષ ત્રણે જગતને ખાવા લાગ્યો ત્યારે સૂર્ય તથા ચંદ્રે તેને રોકી રાખ્યો.[१०–११] ત્યારે તે બોલ્યો હું ત્રણે લોકને ખાવા ઇચ્છતો હતો ત્યાં તો તમોએ અટકાવી દીધો. પણ મને ભૂખ લાગી છે, હવે મારે શું ખાવું?[१२] ક્રોધ અને ભૂખ બન્ને મને બાધ કરે છે તેને ક્યાં નાખું?

ચંદ્ર ને સૂર્ય કહે છે–તું અમારા બન્નેની ક્રોધ દૃષ્ટિના ઐક્ય થવાથી ઉત્પન્ન થયો છે, માટે 'વ્યતીપાત' એવું તારું નામ જગતમાં પ્રસિદ્ધ થશે. સઘળા યોગોનો તું પતિ થઈશ.[१३–१४] સર્વ યોગોની વચમાં તું જ અતિ પુણ્યકારક થઈશ, એમાં સંશય નથી. તારી ઉત્પત્તિ વખતે એટલે વ્યતીપાતને દિવસે વિવાહ વગેરે શુભ કર્મ કરવાં નહીં.[१५] તે દિવસે સ્નાન, દાન વગેરે જે કાંઈ પુણ્ય

त्रिषु लोकेषु विख्यातो बहुपुण्यफलप्रदः। व्यतीपात महावीर त्रैलोक्यव्यापक प्रभो ॥ १७ ॥
त्वयि प्राप्ते नरैः किंचिद्दातव्यं शुभकांक्षिभिः। तद्दत्तं क्षुधितो भुंक्ष्व नो चेत्कोपो निपात्यताम् १८

व्यतीपात उवाच।

नमो वां पितरौ मेऽस्तु क्रोधपातः सभोजनः। दत्तो भवद्भ्यामधुना प्रसादः क्रियतां मम ॥

रवींदू ऊचतुः। स्नानदानजपहोमपूर्वकं यस्त्वदीयसमये समाचरेत्।
तस्य पुण्यमिह ते प्रसादतोऽनंतमस्तु सुत नो ह्यनुग्रहात् ॥ २० ॥
तत्काले तव विदधाति पूजनं यस्तस्येष्टं भवतु भवेत्स भद्ररूपः।
पुत्रायुर्धनसुखकीर्तिपुष्टिरूपारोग्याद्यं गुणिजनवल्लभत्वपूर्वम् ॥ २१ ॥

कर्यां होय ते अक्षय थाय छे. ए प्रमाणे चंद्र तथा सूर्यें तेने वर आप्यो त्यारथी ए व्यतीपात त्रणे लोकमां प्रसिद्ध, सर्व योगोनो राजा तथा अति पुण्य आपनार थयो छे. हे व्यतीपात! हे महावीर! हे त्रणे लोकमां व्यापक! हे प्रभो! शुभ इच्छनार पुरुषे तारे दिवसे थोडुं पण दान करवुं, ने तुं भूख्यो छे तेणे ते दान खावुं. हवे तारे दिवसे कोई माणुस दान न करे तेनी उपर तुं तारो कोप उतार.[१६-१८]

व्यतीपात कहे छे—आप मारा पिता छो, तेओने नमस्कार करुं छुं. आपे क्रोध नाखवानुं स्थान तथा भोजननो उपाय बताव्यो, तो हवे मारी उपर कृपा करो.[१९]

चंद्र तथा सूर्य कहे छे—हे पुत्र व्यतीपात! जे माणुस तारे दिवसे स्नान, दान, जप ने होम वगेरे धर्म करे तेने तारा प्रसादथी तथा अमारा अनुग्रहथी अनंत पुण्य थाओ.[२०] जे माणुस

अस्यार्चनविधिं ब्रूहि विस्तरेण जगद्गुरो । कृते तस्मिन्व्रते देव किं फलं प्राप्यते नरैः ॥ २२ ॥

वराह उवाच ।

यस्माच्च कारणाद्भूमे व्यतीपातः स उच्यते। अर्चिते यत्फलं तस्मिंस्तदुक्तं च समासतः ॥२३॥

विस्तरेणार्चनफलं कथितुं केन शक्यते । येनार्च्यते व्यतीपातः स विधिः श्रूयतामिह ॥ २४॥

शुभे व्यतीपातदिनेऽवगाहेयत्सुपंचगव्येन महानदीजलम् ।

उपावसेद्दै पवमानजापको जपेच्च मंत्रं व्यतिपात ते नमः ॥ २५ ॥

छादिते ताम्रपात्रेण शर्करापूरिते घटे। कांचनाब्जे प्रतिष्ठाप्य हैममष्टभुजं नरम् ॥ २६ ॥

વ્યતીપાતને દિવસે તારું પૂજન કરશે તેનું સુંદર રૂપ થશે, પુત્ર, આયુષ્ય, ધન, સુખ, કીર્તિ, પુષ્ટિ ને આરોગ્યની વૃદ્ધિ થશે, ને તે ગુણીજનને પ્રિય થશે.[21]

પૃથિવી પૂછે છે–હે જગદ્‌ગુરો! વિસ્તારથી વ્યતીપાતનાં પૂજનનો પ્રકાર કહો, ને તેનું પૂજન કરવાથી શું ફળ થાય છે તે પણ કહો.[22]

વરાહ કહે છે–હે પૃથિવી! જે કારણથી એ યોગ વ્યતીપાત કહેવાય છે તે તથા તેનું પૂજન કરવાથી જે ફળ થાય છે તે સંક્ષેપથી કહી સંભળાવ્યું,[23] પણ વિસ્તારથી તેનાં પૂજનનું ફળ કહેવા કોણ સમર્થ છે? તેનાં પૂજનનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો.[24] પવિત્ર વ્યતીપાતને દિવસે પંચગવ્યથી મહાનદીમાં સ્નાન કરવું. કાંઇ પણ ખાધા વિના ઉપવાસ કરવો. 'હે વ્યતીપાત હું તમને નમસ્કાર કરું છું' એ મંત્રનો જપ કરવો.[25] સાકરથી ભરેલા ઘડા ઉપર ત્રાંબાનું પાત્ર ઢાંકવું. તેની ઉપર સોનાનાં

(अष्टभुजमष्टादशभुजं उत्पत्तिवाक्ये व्यतीपातमूर्त्तेरष्टादशभुजश्रवणादुत्पत्तिवाक्यानुसारित्वाच्च
नियोगवाक्यस्य। यथा भगवद्गीतासु चत्वारो मनवस्तथेति चत्वारश्चतुर्दशेत्यर्थः।)
गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपवस्त्रनिवेदनैः। भक्ष्यैर्भोज्यैः फलैश्चित्रैर्मासि मार्गशिरेऽर्चयेत् ॥ २७ ॥
नमस्तेस्तु व्यतीपात सोमसूर्यसुत प्रभो। यद्दानादिकृतं किंचित्तदनंतमिहास्तु मे ॥ २८ ॥
इत्युक्त्वा पंचरत्नाढ्यं सुपुष्पाक्षतमंजलिम्। प्रक्षिपेत्तत्क्षणादेव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २९ ॥
यदि द्वितीये च दिने व्यतीपातो भवेन्महि। तदा पूर्वोपवासस्तु दद्यात्तत्सकलं गुरोः ॥ ३० ॥
पारणं व्यतीपातांते कुर्यात्संप्राश्य गोमयम्। अथैकस्मिन्दिने धात्रि व्यतीपातो भवेद्यदि ॥ ३१ ॥

કમલમાં સોનાની અઢાર હાથવાળી વ્યતીપાતની મૂર્તિની પૂજા કરવી.[૨૬] (આ શ્લોકમાં 'अष्टभुजं०' એમ કહેલું છે તેનો અર્થ 'અઢાર હાથવાળી' એવો કરવો. કારણ કે ઉત્પત્તિ વાક્યમાં વ્યતીપાતના અઢાર હાથનું વર્ણન કરેલું છે. નિયોગ વાક્યનું વ્યાખ્યાન ઉત્પત્તિ વાક્યને અનુસરીને કરવું જોઇએ, એટલા જ માટે ભગવદ્દગીતામાં 'चत्वारो मनवः०' એમ કહેલું છે, તેનો 'ચૌદ મનુ' એવો અર્થ કરવો પડે છે.) ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, વસ્ત્ર, નૈવેદ્ય, ભક્ષ્ય, ભોજ્ય નાના પ્રકારનાં ફળોવડે માગશર માસમાં પૂજા કરવી.[૨૭]

વ્યતીપાતની પ્રાર્થના

'હે વ્યતીપાત! હે ચંદ્ર તથા સૂર્યના પુત્ર! હે પ્રભો! મેં આજ જે કાંઇ દાન વગેરે કરેલું છે તે સઘળું અનંત થાઓ,'[૨૮] એ મંત્ર ભણી પંચરત્ન, પુષ્પ તથા અક્ષતનો અંજલિ આપવો. તેમ કરવાથી તત્કાળ સર્વ પાપનો ક્ષય થાય છે.[૨૯] હે પૃથિવી! જો બીજે દિવસે પણ વ્યતીપાત હોય તો પહેલે દિવસે ઉપવાસ કરવો ને બીજે દિવસે દાન વગેરે આપવાં,[૩૦] ને વ્યતીપાત ઉતર્યા પછી ગોમય

॥ ५१ ॥

तत्रैवाह्नि तदा दत्त्वा उपवासं समाचरेत् । कुर्यादेवं मासि मासि व्यतीपातांस्त्रयोदश ॥ ३२ ॥
चतुर्दशे तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं बुधः । व्यतीपाताय स्वाहेति क्षीरवृक्षसमिच्छतम् ॥ ३३ ॥
आज्यक्षीरतिलानां च होतव्यं वै शतंशतम् ।
शर्करापूर्णकुंभेन सह. चोपस्करैर्युताम् । प्रतिमां कांचनीं भक्त्या प्रदद्याद्व्रतदेशिने ॥ ३४ ॥
वंदे व्यतीपातमहं महांतं रवींदुसूनुं सकलेष्टलब्ध्यै ।
समस्तपापस्य मम क्षयोऽस्तु पुण्यस्य चानंतफलं ममास्तु ॥ ३५ ॥
इति समीर्य गुरुं परिपूज्य तं कटककुंडलकंठविभूषणैः ।
सकलमेव समाप्य यथोचितं तदुपलभ्य फलं लभते महि ॥ ३६ ॥

(ભાણુ) ખાઇ, પારણું કરવું. હે પૃથિવી ! જો એક જ દિવસે વ્યતીપાત હોય તો તે જ દિવસે ઉપવાસ કરવો ને દાન પણ કરવું. એ પ્રમાણે તેર મહિના સુધી મહિને મહિને વ્યતીપાતનું વ્રત કરવું.[૩૧-૩૨] પછી ચૌદમો વ્યતીપાત આવે ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું. 'व्यतीपाताय स्वाहा' એ મંત્ર ભણી, જેમાંથી દૂધ નીકળતું હોય એવાં વૃક્ષની સો સમિધાનો હોમ કરવો.[૩૩] તેમ જ ઘી, દૂધ ને તલનો સો સો વખત હોમ કરવો. પછી સાકરનો ઘડો, સોનાની મૂર્તિ અને બીજો ઉપચાર સઘળું વ્રતનો ઉપદેશ કરનારા આચાર્યને ભક્તિથી આપવું.[૩૪] 'વ્યતીપાત, જે મોટો છે, સૂર્ય તથા ચંદ્રનો પુત્ર છે, તેનું વંદન કરું છું તેથી સર્વ ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ ને સઘળાં પાપનો ક્ષય થાઓ અને મને અનંત પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાઓ.'[૩૫] એમ કહી કડાં, કુંડલ ને ગળાના અલંકાર વડે ગુરુની પૂજા કરી બીજો પણ યોગ્ય સત્કાર કરી સમાપ્તિ કરવી. તેમ કરવાથી ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.[૩૬]

गां वै पयस्विनीं दद्यात्सुवर्णवरदक्षिणाम् । तस्मै शय्यां प्रदद्याच्च सारदारुमयीं दृढाम् ॥३७॥
दंतपत्रावितानाढ्यां हेमपट्टैरलंकृताम् । हंसतूलीप्रतिच्छन्नां शुभगंडोपधानकाम् ॥ ३८ ॥
प्रच्छादनपटीयुक्तां धूपगंधाधिवासिताम् । तांबूलं कुंकुमक्षोदं कर्पूरागुरुचंदनम् ॥ ३९ ॥
दीपकोपानहौ छत्रं प्रदद्याच्चामरासने । देहांते सूर्यलोकाय विमाने रत्नसन्निभैः ॥ ४० ॥
अप्सरोगणसंभोगैर्गीतनृत्यविलासिभिः । गत्वा कल्पार्बुदशतं मोदते त्रिदशार्चितः ॥ ४१ ॥
तदंते राजराजः स्याद्रूपसौभाग्यभाग्भवेत् । कीर्त्याढ्यो गुणपुत्रायुरारोग्यधनधान्यवान् ॥४२॥
प्रतापादिमहैश्वर्ययुक्तो भोगी बहुश्रुतः । जनसौभाग्यसंपन्नो यावज्जन्माष्टकायुतम् ॥ ४३ ॥
दर्शे दशगुणं दानं तच्छतघ्नं दिनक्षये । शतघ्नं तच्च संक्रांतौ शतघ्नं विषुवे ततः ॥ ४४ ॥

પુષ્કળ દૂધવાળી ગાય ને તેની ઉપર સુવર્ણની દક્ષિણા આપવી, પછી મજબૂત લાકડાંથી બનાવેલી, કાંસકીવાળી, મચ્છર દાનીવાળી, સોનાના પાટાથી શોભાવેલી, મોટાં ગાદલાંવાળી, સુન્દર ગાલમસૂરીઆંવાળી, ઓછાડવાળી, ને ધુપની સુગંધિવાળી શય્યા ગુરુને આપવી, તેમ જ તાંબૂલ, કંકુ, કર્પૂર, અગુરુ, ચંદન, દીપ, ઉપાન, છત્ર, ચામર અને આસન પણ આપવાં. એવી રીતે જે માણસ કરે છે તે મરણ પછી રત્નના વિમાનમાં બેસી સૂર્યલોકમાં જાય છે,[૩૭-૪૦] ને ત્યાં સો અર્બુદ કલ્પપર્યંત અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા, ગાન તથા નૃત્યના વિલાસનું સુખ ભોગવે છે ને દેવો તેની સેવા કરે છે.[૪૧] સો અર્બુદ કલ્પ પૂરા થયા પછી તે માણસ રૂપ સૌભાગ્યવાળો મોટો રાજા થાય છે. તેની કીર્તિ, ગુણ, પુત્ર, આયુષ્ય, આરોગ્ય, ધન તથા ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે,[૪૨] ને તેનો પ્રતાપ ફેલાય છે, ઐશ્વર્ય વધે છે, તે સુખી થાય છે, બહુશ્રુત થાય છે, ને તે એંશી હજાર જન્મ પર્યંત બહોળાં કુટુંબવાળો તથા સૌભાગ્યવાળો થાય છે.[૪૩] અમાવાસ્યાને દિવસે દાન કરવાથી દશગણું પુણ્ય થાય છે, તેથી સોગણું ક્ષયને દિવસે

युगादौ तच्छतगुणमयने तच्छताहृतम् । सोमग्रहे तच्छतघ्नं तच्छतघ्नं रविग्रहे ।
असंख्येयं व्यतीपाते दानं वेदविदो विदुः ॥ ४५ ॥
उत्पत्तौ लक्षगुणं कोटिगुणं भ्रमणनाडिकायां ।
अर्बुदगुणितं पतने जपदानाद्यक्षयं पतिते ॥ ४६ ॥
जन्मद्वाविंशतिर्नाडिर्भ्रमणं त्वेकविंशतिम् । व्यतीपातस्य पतनं दशसप्तस्थितिं विदुः ॥४७॥
समर्पितं यद्व्यतीपातकाले पुनःपुनस्तद्रविशीतरश्मी ।
प्रयच्छतः कल्पशतार्बुदानि विवर्धमानं नहि हीयते तु तत् ॥ ४८ ॥

પુણ્ય થાય છે, તેથી સોગણું સંક્રાંતિને દિવસે પુણ્ય થાય છે, તેથી સોગણું *વિષુવકાલમાં,[૪૪] તેથી સોગણું યુગાદિ તિથિમાં, તેથી સોગણું દક્ષિણાયન ઉત્તરાયણમાં, તેથી સોગણું ચંદ્રગ્રહણમાં ને તેથી સોગણું સૂર્યગ્રહણમાં થાય છે. પણ વ્યતીપાતને દિવસે દાન કરવાથી અસંખ્ય પુણ્ય થાય છે એમ વૈદિક પુરુષોનું કહેવું છે.[૪૫] ઉત્પત્તિમાં જપ, દાન વગેરે કરવાથી લક્ષગણું પુણ્ય થાય છે, ભ્રમણમાં કરોડગણું પુણ્ય થાય છે, પતનમાં દશ કરોડગણું પુણ્ય થાય છે અને પતિતમાં અનંત ફળ થાય છે.[૪૬] વ્યતીપાતની પહેલી બાવીશ ઘડી સુધી ઉત્પત્તિ કહેવાય છે, પછી એકવીશ ઘડી સુધી ભ્રમણ કહેવાય છે, પછી દશ ઘડી સુધી પતન કહેવાય છે અને બાકીની સાત ઘડી સુધી પતિત કહેવાય છે.[૪૭] વ્યતીપાત વખતે જે આપ્યું હોય તે સૂર્ય તથા ચંદ્ર સો અર્બુદ કલ્પ સુધી આપે છે, ને તે વધે છે,

* મેષ તથા તુલા સંક્રાન્તિ વિષુવકાલ કહેવાય છે.

तस्मान्महि त्वं व्यतीपातपूजां कुरुष्व चेत्पुण्यमनंतमिष्टम् ।
यदि स्थिरत्वं सततं तवेष्टं समस्तधारित्वमभीप्सितं च ॥ ४९ ॥
गणयित्वा व्यतीपातकालं वा वेत्ति यो नरः । सर्वपापहरौ तस्य भवतो भानुमेश्वरौ ॥ ५० ॥
पठति लिखति यः शृणोति वै तत्कथयति पश्यति कारयत्यवश्यम् ॥
रविशशिदिवमाप्य सोपि देवैश्चिरसमयं परिपूज्यमान आस्ते ॥ ५१ ॥
इति वराहपुराणोक्तं व्यतीपातव्रतम् ।

પણ નષ્ટ થતું નથી.[૪૮] માટે હે પૃથિવી! જો તારે અનંત પુણ્યની ઇચ્છા હોય, નિરંતર સ્થિરતાની ઇચ્છા હોય અને સઘળાંને ધારણ કરવાની શકિતની ઇચ્છા હોય તો વ્યતીપાતની પૂજા કરવી.[૪૯] જે માણુસ ગણુના કરી વ્યતીપાતના કાલને જાણે છે તેનાં સઘળાં પાપને સૂર્ય તથા ચંદ્ર હરી લે છે.[૫૦] જે માણુસ આ કથા લખે છે, સાંભળે છે, વાંચે છે, જુવે છે વા તેની પ્રેરણા કરે છે તે પણ સૂર્ય ચંદ્રની પેઠે ચિરકાલપર્યંત સ્વર્ગમાં રહે છે, ને તેની દેવો સેવા કરે છે.[૫૧]

એ પ્રમાણે વરાહ પુરાણમાં વ્યતીપાતનું વ્રત કહેલું છે.

અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

अथ नारदीये व्यतीपातव्रतम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

येन व्रतेन चीर्णेन न पश्येद्यमशासनम् । परिपृच्छाम्यहं विप्र व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ १ ॥
तद्व्रतं ब्रूहि विप्रर्षे कृत्वा जगति वै कृपाम् ।

मार्कंडेय उवाच । शृणु राजन् व्रतमिदं हर्यश्वेन पुरा कृतम् ॥ २ ॥

तेन राज्ञा तु तद्दत्तं सूकराय च दुःखिने । कदाचिन्मृगयां कर्तुं हर्यश्वो राजसत्तमः ॥ ३ ॥
वनमध्ये चरन् राजा दृष्ट्वा तत्रैव सूकरम् । दग्धपादकटिं चैव दग्धकंठमुखोदरम् ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा तथाविधं तं तु कृपां चक्रे नृपोत्तमः । केन कर्मविपाकेन ह्यवस्थां प्राप्तवानयम् ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો

વ્યતીપાત વ્રતની બીજી કથા

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે—હે વિપ્રર્ષે! જે વ્રત કરવાથી યમલોકમાં જવું પડે નહીં એવું ઉત્તમ વ્રત હું પૂછું છું માટે જગતની ઉપર કૃપા કરી તે ઉત્તમ વ્રત કહો.

માર્કંડેય કહે છે—હે રાજન્! પૂર્વે જે વ્રત હર્યશ્વ રાજાએ કર્યું હતું તે વ્રત કહું છું તે સાંભળો.[૧–૨] એ વ્રત હર્યશ્વ રાજાએ, દુઃખી થતા વરાહને કહ્યું હતું. એ હર્યશ્વ રાજા એક દિવસે મૃગયા રમવા માટે વનમાં ગયો હતો. વનમાં ફરતાં ફરતાં તેના જોવામાં એક વરાહ આવ્યો. તેના પગ, કેડ, ગળું, મુખ ને પેટ સઘળું બળી ગયું હતું.[૩–૪] તેવી હાલતમાં વરાહને જોઈ રાજાને દયા આવી. રાજા પોતાના

अहो कष्टमहो कष्टं सूकरेणोपभुज्यते । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ६ ॥
इत्येवं मनसि ध्यात्वा राजा तं प्राह सूकरम् । ईदृशी किमवस्था ते तन्मे ब्रूहि च सूकर॥७॥
तच्छ्रुत्वा नृपतेर्वाक्यं निःश्वसन्सूकरो मुहुः । स्मृत्वा पुरा कृतं कर्म प्रत्युवाच नृपं प्रति॥८॥
शृणु राजन्नहं पूर्वं वैश्यो धनबलान्वितः । आशाकृद्भ्यो न दत्तं हि आश्रितेभ्यश्च किंचन ॥९॥
श्रुताश्च बहवो धर्माः पुराणश्रुतिचोदिताः। तथापि पापबुद्ध्या मे न कृतं चात्मनो हितम् ॥१०॥
आशापाशमनुप्राप्तः शुभशास्त्रविवर्जितः । कृतवान्पापमेवाहं न किंचित्सुकृतं कृतम् ॥ ११ ॥
एकदा तु द्विजः कश्चिद्व्यतीपाते गृहं मम । आगतो याचयन्मां च न किंचिद्दत्तवानहम्॥१२॥

મનમાં કહેવા લાગ્યો કે કયા કર્મથી આ વરાહની આવી દશા થઇ હશે![5] અરેરે! આ વરાહને કેવું મોટું દુઃખ ભોગવવું પડે છે!! શુભ વા અશુભ કરેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જોઇએ.[6] એવો વિચાર મનમાં કરી, રાજાએ વરાહને પૂછ્યું કે, હે વરાહ! તારી આવી હાલત કેમ થઇ તે મને કહે.[7] એવાં રાજાનાં વચન સાંભળી, વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતો વરાહ પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મનું સ્મરણ કરી, તે રાજાને કહેવા લાગ્યો કે,[8] હે રાજન્! સાંભળ. પૂર્વ જન્મમાં હું ધનવાન્ તથા બળવાન્ વૈશ્ય હતો. પણ મારા પર આશા રાખનાર પુરુષોને તથા આશ્રિતોને મેં કાંઇ પણ આપ્યું ન હતું[9] વેદ તથા પુરાણોમાં કહેલા ઘણા ધર્મો મેં સાંભળ્યા હતા; તો પણ પાપ બુદ્ધિથી મેં કાંઇ પણ પોતાનું ભલું કર્યું નહીં.[10] ધન વગેરેની આશાથી કલ્યાણકારક શાસ્ત્રોને એક તરફ રાખી, મેં કેવળ પાપ જ કર્યાં હતાં. જરા જેટલું પણ પુણ્ય કર્યું નહોતું.[11] એક દિવસે વ્યતીપાતને રોજ કોઇ બ્રાહ્મણ મારે

मया निराकृतोऽत्यंतं वचोभिर्निष्ठुरैस्तथा । व्यतीपातोऽध्वरे वैश्य किंचिद्देह्यर्थिने खल ॥१३॥
तन्मेरुरूपं भवति प्राप्स्यसे त्वन्यजन्मनि । कुपितेन मया तस्मै निष्ठुरा वाक्समीरिता॥१४॥
ततश्च कुपितो विप्रो मम शापमथाददत् । आशाग्निर्दहते यद्वन्ममांगानि पृथक्पृथक् ॥१५॥
तथैव तु तवांग्यानि दावाग्निः पुरुषाधम । अरण्ये निर्जले देशे निर्जने द्रुमवर्जिते ॥ १६ ॥
तत्र सूकरयोनौ त्वमुत्पन्नो दुःखमाप्नुहि । प्रसादितो मया पश्चात्पुनरप्युक्तवांस्तदा ॥१७॥
उद्धरिष्याति राजा त्वां सूकरत्वे दयापरः । इत्युक्त्वा च जगामाथ अन्यवैश्यगृहं प्रति१८
तेन शापेन वै राजन् सूकरत्वमवाप्तवान् । अहं दुःखी च संजातो विजने निर्जले वने ॥१९॥

ઘેર માગવા આવ્યો, તેને કાંઇ પણ આપ્યા વિના, કઠોર વચનથી મેં તેનો અતિ તિરસ્કાર કર્યો. ત્યારે તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો, રે ખલ ! હે વૈશ્ય ! આજ વ્યતીપાત છે માટે મને થોડું પણ આપ.[૧૨-૧૩] આજ જે આપીશ તે બીજા જન્મમાં મેરુ જેવડું થઇ પડશે. તે સાંભળી ક્રોધ ચડવાથી મેં કઠોર વાણી કાઢી;[૧૪] તથી કોપાયમાન થયલા તે બ્રાહ્મણે મને શાપ આપ્યોઃ–હે નીચ ! આશારૂપી અગ્નિ જેમ મારાં જૂદાં જૂદાં અંગને બાળે છે તેમ જ તારાં જૂદાં જૂદાં અંગોને વનનો અગ્નિ બાળી નાખશે અને જેમાં કોઇ મનુષ્ય જલ કે વૃક્ષ નહીં હોય એવાં જંગલમાં તું વરાહ થઇશ ને મોટું દુઃખ પામીશ. એ પ્રકારે તે બ્રાહ્મણે શાપ આપ્યો ત્યારે મેં (ડરીને) તેને પ્રસન્ન કર્યો ત્યારે તે ફરીથી બોલ્યો કે,[૧૫-૧૭] દયાળુ રાજા વરાહયોનિમાંથી તારો ઉદ્ધાર કરશે. એટલું કહી તે બ્રાહ્મણ બીજા વૈશ્યને ઘેર ગયો.[૧૮] હે રાજન્ ! તે શાપથી હું મનુષ્ય વગરનાં નિર્જન વનમાં વરાહ થયો છું ને આ દુઃખ ભોગવું છું.[૧૯]

राजोवाच । केन त्वं मुच्यसे पापान्ममाचक्ष्वेह सूकर ।
येन शक्नोम्यहं कर्तुं तव शापस्य संक्षयम् ॥ २० ॥
वराह उवाच । श्रूयतां मम राजेंद्र मुक्तिः स्याद्येन कर्मणा ।
व्यतीपातव्रतं नाम कृतं राजंस्त्वया पुरा ॥ २१ ॥
यथा माता सुतस्येह सर्वत्र सुखकारिणी । तथा व्रतमिदं राजन्निह लोके परत्र च ॥ २२ ॥
यथैवाभ्युदितः सूर्यो ह्यशेषं च तमो दहेत् । व्यतीपातस्तथैवेह सर्वपापं व्यपोहति ॥ २३ ॥
यथा विष्णुर्ददातीह नृणां परमनिर्वृतिम् । ददात्येवं न संदेहस्तथा व्रतमिदं शुभम् ॥२४॥
शतमिंदुक्षये दानं सहस्रं तु दिनक्षये । विषुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकम् ॥ २५ ॥

રાજા કહે છે–હે વરાહ ! શાથી તું આ પાપથી મુક્ત થઈશ તે મને કહે; જેથી હું તારા શાપનો નાશ કરવા સમર્થ થાઉં.[૨૦]

વરાહ કહે છે–હે રાજેંદ્ર ! જે કરવાથી મારી મુક્તિ થાય તે સાંભળો. પૂર્વે તમે વ્યતીપાતનું વ્રત કરેલું છે.[૨૧] જેમ માતા, પુત્રને સર્વત્ર સુખ આપનારી છે, તેમ આ વ્યતીપાતનું વ્રત પણ આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ આપનાર છે.[૨૨] જેમ ઉગેલો સૂર્ય સઘળા અંધકારનો નાશ કર છે, તેમ આ વ્યતીપાત વ્રત સઘળા પાપનો નાશ કરે છે.[૨૩] જેમ આ લોકમાં વિષ્ણુ મનુષ્યોને પરમ સુખ આપે છે, તેમ આ વ્રત આપે છે, તેમાં સંશય નથી.[૨૪] અમાવાસ્યાને દિવસે દાન આપવાથી સોગણું પુણ્ય થાય છે, ક્ષય દિવસે આપવાથી હજારગણું, વિષુવકાલમાં લક્ષગણું ને વ્યતીપાતમાં દાન કરવાથી અનંતગણું પુણ્ય થાય છે.[૨૫]

द्वाविंशतिः समुत्पत्तौ भ्रमणे चैकविंशतिः । पतने दशनाड्यस्तु पतिते सप्त नाडिकाः२६॥
यत्फलं लक्षमुत्पत्तौ भ्रमणे कोटिरुच्यते । पतने दशकोट्यस्तु पतिते दत्तमक्षयम् ॥ २७ ॥
आकृतिर्मूर्छना काष्ठा शैलतुल्याश्च नाडिकाः ।
लक्षकोट्यर्बुदगुणमनन्तं स्याद्यथाक्रमम् । व्यतीपातविभागेषु दानमुक्तं नृपोत्तम ॥
अमा पिता च विज्ञेयो माता मन्वादयस्तथा । भगिनी द्वादशी ज्ञेया व्यतीपातस्तु सोदरः २८
पितर्युक्तं शतगुणं सहस्रं मातरि स्मृतम् । भगिन्यां दशसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥२९॥
विधानं व्यतिपातस्य शृणु राजन्प्रयत्नतः। माघे वा फाल्गुने मार्गे वैशाखे श्रावणेऽथवा३०

વ્યતીપાતની પહેલી બાવીશ ઘડી ઉત્પત્તિ કહેવાય છે, પછીની એકવીશ ઘડી ભ્રમણ કહેવાય છે, પછીની દશ ઘડી પતન કહેવાય છે અને બાકીની સાત ઘડી સુધી પતિત કહેવાય છે.[૨૬] ઉત્પત્તિમાં દાન વગેરે કરવાથી લક્ષગણું પુણ્ય થાય છે, ભ્રમણમાં કરોડ ગણું, પતનમાં દશ કરોડ ગણું અને પતિતમાં દાન વગેરે કરવાથી અક્ષય ફળ થાય છે.[૨૭] (વ્યતીપાતની પહેલી બાવીશ ઘડીમાં દાન વગેરે કરવાથી લક્ષગણું પુણ્ય થાય છે, પછીની એકવીશ ઘડીમાં કરોડ ગણું, પછી દશ ઘડીમાં અર્બુદ ગણું ને ત્યાર પછીની સાત ઘડીમાં દાન વગેરે કરવાથી અનંત પુણ્ય થાય છે. હે રાજન્! એવી રીતે ક્રમથી વ્યતીપાતના વિભાગમાં દાન કહેલું છે.) અમાવાસ્યા પિતા, મન્વાદિ તિથિ માતા, બારશ બહેન અને વ્યતીપાત ભાઈ જાણી લેવો.[૨૮] હવે પિતામાં* દાન કરવાથી સોગણું પુણ્ય થાય છે, માતામાં હજાર ગણું, બહેનમાં દશ હજાર ગણું અને ભાઈમાં દાન કરવાથી અક્ષય પુણ્ય થાય છે.[૨૯] હે રાજન્! (હવે તમે) સાવધાન થઈ વ્યતીપાતનું વિધાન સાંભળો. માઘ, વૈશાખ, ફાગણ, માર્ગશીર્ષ વા શ્રાવણ

* આ પિતા વગેરેથી ઉપર કહેલાં અમાવાસ્યા વગેરે જાણી લેવાં.

 व्यतीपातो दिने यस्मिन्नारभेद्व्रतमुत्तमम् । व्यतीपातव्रते तिष्ठन् शुचिर्भूत्वा समाहितः ३१
 पञ्चगव्यतिलैर्धात्रीफलैः स्नायात्समाहितः । ततः सङ्कल्पयेदेतद्व्रतं सर्वार्थसाधकम् ॥३२॥
न वारो नच नक्षत्रं न तिथिर्नच चन्द्रमाः । यदा वै जायते भक्तिस्तदा ग्राह्यमिदं व्रतम् ३३
किं व्रतैर्बहुभिश्चीर्णैः किं दानैर्बहुभिः कृतैः । सर्वेषां फलमाप्नोति व्यतीपातव्रतेन वै ॥३४॥
इति निश्चित्य मनसा व्यतीपातव्रतं चर । सर्वपापविशुद्ध्यर्थं यावत्संवत्सरो भवेत् ॥३५॥
आमन्त्र्य तद्दिने विप्रं वेदवेदांगपारगम् । तिलैः पूर्णशरावं च सगुडं गुरवेऽर्पयेत् ॥ ३६ ॥
एवं द्वितीये दातव्यं तृतीयेऽपि तथैव च । सघृतं पायसं चैव दातव्यं चोत्तरोत्तरम् ॥ ३७ ॥
(उत्तरोत्तरं चतुर्थादावित्यर्थः) एवं संवत्सरस्यांते देवस्यार्चा तु कारयेत् ॥ ३८ ॥

માસમાં વ્યતીપાતને દિવસે આ વ્રત કરવું. તે દિવસે પવિત્ર થઇ પંચગવ્ય, તિલ તથા આમળાંવડે વિધિથી સ્નાન કરવું. પછી સર્વ કામના સિદ્ધ કરનાર આ વ્રતનો સંકલ્પ કરવો.[30-32] આ વ્રત માટે વાર, નક્ષત્ર, તિથિ કે ચંદ્ર કોઇનો નિયમ નથી; પણ જ્યારે ભક્તિ થાય ત્યારે આ વ્રત કરવું.[33] ઘણાં વ્રત ને દાનથી શું ફળ છે? કારણ કે એક વ્યતીપાતનું વ્રત કરવાથી સઘળાંનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે,[34] એવો મનમાં નિશ્ચય કરી એક વર્ષ સુધી વ્યતીપાતનું વ્રત કરો, જેથી સર્વ પાપ દૂર થાય.[35] વ્યતીપાતને દિવસે જે પૂર્ણવેદ તથા વેદાંત જાણતો હોય તેવા બ્રાહ્મણને આચાર્ય
કરી તિલથી ભરેલા શકોરામાં ગોળ નાખી તે આચાર્યને આપવું.[36] એવી રીતે બીજે તથા ત્રીજે વ્યતીપાતે પણ દાન કરવું ચોથા વ્યતીપાતથી ઘીસહિત દૂધપાકનું દાન કરવું.[37] એવી રીતે વર્ષ પૂરું

शङ्खचक्रगदापाणिं पद्महस्तं हिरण्मयम् । वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य पूजयेद्गरुडध्वजम् ॥ ३९ ॥
हेमदानं ततः कुर्याद्यथाविभवसारतः । मन्त्रेणानेन विधिवत्करे धृत्वा सुवर्णकम् ॥ ४० ॥
नमस्तेऽस्तु व्यतीपात सोमसूर्यसुत प्रभो । दास्यामि दानं यत्किंचित्तदक्षय्यमिहास्तु मे ४१
गुञ्जामात्रमपि स्वल्पं हेम विप्रकरेऽर्पितम् । हेमाद्रिशिखराकारमनन्तफलदं भवेत् ॥ ४२ ॥
इदं क्षेत्रं कुरुक्षेत्रं साक्षान्नारायणो द्विजः । सुवर्णस्य च दानेन प्रीतो भूयाज्जनार्दनः ॥४३॥
तव हस्तौ व्यतीपातो वैधृतिश्चरणौ स्मृतौ । संक्रांतिर्हृदयस्थानममा वै नाभिरुच्यते ॥४४॥
पृष्ठं च पूर्णिमा पंचपर्वाण्यंगानि पंच ते ।
व्यतीपातदिने देव किंचिद्विप्रे समर्पितम् । भवत्वनन्तफलदं मम जन्मनि जन्मनि ॥४५॥

થાય ત્યારે જેના હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા ને કમળ હોય એવી સોનાની વિષ્ણુની મૂર્તિ કરાવવી. તેને બે વસ્ત્ર પહેરાવી પૂજા કરવી.[૩૮–૩૯] પછી યથાશક્તિ હાથમાં સોનું રાખી તેનું દાન કરવું.[૪૦] દાનમંત્ર–

'હે વ્યતીપાત! હે ચંન્દ્ર તથા સૂર્યના પુત્ર! હે પ્રભો! આજ હું જે કાંઇ દાન આપું છું તે અક્ષય થાઓ.'[૪૧] વ્યતીપાતને દિવસે ગુંજા (ચણોઠી) જેટલું પણ સોનું બ્રાહ્મણના હાથમાં આપ્યું હોય તો તે મેરુ પર્વતના શિખર જેવું થાય છે, ને અનંત ફળ આપનાર થાય છે.[૪૨] ગમે તે સ્થળે
૮ હોય તો પણ આ ક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર છે અને બ્રાહ્મણ સાક્ષાત્ નારાયણ છે. સુવર્ણના દાનથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાવ,[૪૩] એમ કહી સુવર્ણ દાન આપવું. 'હે વિષ્ણુ! વ્યતીપાત તમારા હાથ છે, વૈધૃત ચરણ છે, સંક્રાંતિ હૃદય છે, અમાસ્યા નાભિ છે ને પૂર્ણિમા વાંસો છે. એ પ્રમાણે પાંચ પર્વ તમારાં પાંચ અંગ છે. હે દેવ! મેં વ્યતીપાતને દિવસે બ્રાહ્મણને જે કાંઈ આપ્યું હોય તેનું અનંત ફળ જન્મોજન્મમાં

एवं प्रार्थ्य हृषीकेशं नत्वा चैव पुनः पुनः । तत्सर्वं गुरवे दद्याच्छ्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥४६॥
व्रतोपदेष्ट्रे विप्राय पुराणज्ञाय भक्तितः । ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु व्रतमेतत्समापयेत् ॥ ४७ ॥

सूकर उवाच । इदं व्रतं त्वया देव गृहीतं पूर्वजन्मनि ।
स्वर्गापवर्गदं नृणामनन्तफलदं शुभम् ॥ ४८ ॥

तेनैवमुक्तो हर्यश्वः सूकरं वाक्यमब्रवीत् । मया कृतमिदं सर्वं तत्फलं ते ददाम्यहम् ॥४९॥
एवमुक्त्वा नृपश्रेष्ठः सूकराय फलं ददौ । तत्क्षणात्तेन पुण्येन सूकरो मुक्तकिल्बिषः ॥५०॥
मुक्तः सूकरदेहाच्च सर्वाभरणभूषितः । दिव्यं विमानं संप्राप्य गतः स्वर्गं च सूकरः॥५१॥
न जानंति द्विजाः सर्वे व्यतीपातव्रतोत्तमम् । इह लोके च सुखदं स्वर्गमोक्षप्रदायकम्॥५२॥

શ્લો.[४४-४५] એવી રીતે વારંવાર વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી, તે સઘળું આચાર્ય કે જે વૈદિક, બહોળા કુટુંબવાળો, વ્રતનો ઉપદેશ કરનાર ને પુરાણ જાણનાર હોય તેને ભક્તિથી આપવું. પછી બ્રાહ્મણોને જમાડી વ્રત સમાપ્ત કરવું.[४६-४७]

વરાહ અગાડી કહે છે—હે રાજન્! સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનાર અને અનંત ફળ આપનાર આ ઉત્તમ વ્રત તમે પૂર્વ જન્મમાં કર્યું હતું.[४८] એવી રીતે વરાહના કહેવાથી હર્યશ્વ રાજાએ તેને કહ્યું, હે વરાહ! મેં જે આ વ્રત કરેલું છે તેનું સઘળું ફળ હું તુંને આપું છું.[४९] એમ કહી રાજાએ વરાહને તે ફળ આપ્યું ને તેનાં પુણ્યથી તે વરાહ તત્કાલ પાપરહિત થયો,[५०] ને વરાહનું શરીર છોડી સર્વ આભરણ પહેરેલાં દિવ્ય શરીરવાળો થયો અને દિવ્ય વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ગયો.[५१] જે આ લોકમાં સુખ આપનાર અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનાર છે તે વ્યતીપાતનું ઉત્તમ વ્રત સઘળા બ્રાહ્મણો જાણતા નથી.[५२]

मार्कंडेय उवाच । अतस्त्वं कुरु राजेंद्र व्यतीपातव्रतोत्तमम् ।
सर्वपापक्षयकरं नृणां भवति सर्वदा ॥ ५३ ॥
इदं यः कुरुते मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः। सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥५४
य इदं शृणुयाद्भक्त्या विष्णुलोके महीयते। ज्ञानवान्धनवाञ्छ्रीमानिह चैव सुखी भवेत् ॥५५॥

॥ इति नारदपुराणे व्यतीपातव्रतम् ॥

માર્કંડેય ઋષિ કહે છે–હે રાજેંદ્ર ! એટલા માટે તમે સર્વ પાપને નાશ કરનાર વ્યતીપાતનું ઉત્તમ વ્રત કરો.[૫૩] જે માણસ શ્રદ્ધા ને ભક્તિથી આ વ્રત કરશે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુની સાયુજ્યમુક્તિ પામશે.[૫૪] જે માણસ ભક્તિથી આ કથા સાંભળે છે તે આ લોકમાં જ્ઞાનવાન, ધનવાન્ ને સમૃદ્ધિવાળો થાય છે, સુખી થાય છે ને અંતે વિષ્ણુ લોકમાં પૂજાય છે.[૫૫] એ પ્રમાણે નારદીય પુરાણમાં વ્યતીપાતનું વ્રત કહેલું છે.

॥ अथ प्रकारांतरेणोद्यापनम् ॥

कुर्यादेवं मासि मासि व्यतीपातांस्त्रयोदश । चतुर्दशे तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ १ ॥
आदौ मध्ये तथा चांते यथाशक्ति समाचरेत् । निष्कत्रयेण चार्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः ॥२॥
व्यतीपातस्वरूपं हि कुर्यादष्टभुजं नरः । गणेशपूजनं कार्यं स्वस्तिवाचनमाचरेत् ॥ ३ ॥
नांदीमुखांस्ततोऽभ्यर्च्य आचार्यं वरयेत्सुधीः । वरयेच्च ततो विप्रान् ऋत्विजश्च त्रयोदश ॥४॥
देवागारे तथा गोष्ठे शुद्धे च स्वीयमंदिरे । पुष्पमंडपिकां कृत्वा पट्टकूलादिवेष्टिताम् ॥ ५ ॥
तन्मध्ये सर्वतोभद्रं रचयेल्लक्षणान्वितम् । तत्पूर्वे स्थापयेत्कुंभं शर्करापूरितं शुभम् ॥ ६ ॥
तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रवैणवमृन्मयम् । निष्कत्रयेण प्रतिमां सुवर्णेन विनिर्मिताम् ॥ ७॥
स्वशक्त्या कारयेद्रम्यां लक्ष्मीनारायणस्य च । वैदिकेन तु मन्त्रेण व्यतीपातसमन्विताम् ॥८॥

વ્યતીપાતનું ઉદ્યાપન

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મહિને મહિને એમ તેર વ્રત કરવાં. ચૌદમો વ્યતીપાત આવે ત્યારે ઉદ્યાપન કરવું.[1] આદિમાં મધ્યમાં તથા અંતમાં શક્તિ પ્રમાણે ઉદ્યાપન કરવું. ત્રણ નિષ્ક, દોઢ નિષ્ક વા પોણા નિષ્ક સોનાની, અઢાર હાથવાળી વ્યતીપાતની મૂર્તિની પૂજા કરવી. ગણપતિનું પૂજન કરવું. સ્વસ્તિવાચન કરવું.[२-३] નાંદીમુખનું પૂજન કરી આચાર્ય તથા તેર ઋત્વિજોને વરાવવા.[४] દેવાલયમાં, ગોંદરામાં, પવિત્ર સ્થળમાં અથવા પોતાના ઘરમાં નાનો સરખો પુષ્પનો માંડવો બાંધવો. તેને કપડાં વગેરે બાંધવાં.[५] તેમાં સુંદર સર્વતોભદ્રમંડલ કરવું. તેની પૂર્વ બાજુમાં સાકરથી ભરેલા ઘડાની સ્થાપના કરવી,[६] તેની ઉપર ત્રાંબાનું, વાંસનું, અથવા માટીનું પાત્ર રાખવું. ત્રણ નિષ્ક વા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સોનાની સુંદર લક્ષ્મીનારાયણની

तां स्थापयेत्तत्र कुर्याद्ब्रह्माद्यावाहनं ततः । ततः पूजां विनिर्वर्त्य महासंभारविस्तरैः ॥ ९ ॥
अर्घ्यं चापि ततो देयं सुगंधैः कुसुमैर्जलैः । गृहाणार्घ्यं व्यतीपात सोमसूर्यसुत प्रभो॥१०॥
सप्तजन्मकृतं पापं त्वत्प्रसादात्प्रणश्यतु । मन्त्रेणानेन देवाय दद्यादर्घ्यं समाहितः ॥ ११ ॥
ऋचा सोमो धेनुमिति होमं सोमाय कारयेत् । आकृष्णेनेति मन्त्रेण सूर्याय विधिवन्नरः॥१२
अश्वत्थार्कसमिद्भिश्च शतमष्टोत्तरं तथा । इदं विष्णुरिति मन्त्रेण होमः स्यात्पायसेन च॥१३
व्याहृतीनां फलैर्होमं कुर्यादष्टोत्तरं शतम् । त्रयोदशब्राह्मणांश्च भोजयेल्लड्डुपायसैः ॥ १४ ॥
एवमाराधितान्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् । आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्गां च दद्यात्पयस्विनीम् १५
इत्थं व्रतं तु यः कुर्यान्नरो भक्तिसमन्वितः । कोटिजन्मकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः॥१६॥

મૂર્તિ કરાવવી. પછી તે મૂર્તિ તથા વ્યતીપાતની મૂર્તિની પૂજા કરવી.[૭-૮] બ્રહ્મા વગેરેનું આવાહન કરવું, પછી મોટા વૈભવથી પૂજા કરી સુગંધિ પુષ્પ તથા જળનો અર્ઘ્ય આપવો તેનો મંત્ર–

"હે વ્યતીપાત! હે ચંદ્ર તથા સૂર્યના પુત્ર! હે પ્રભો! આ અર્ઘ્યનું ગ્રહણ કરો.[૯-૧૦] હે દેવ! સાત જન્મમાં કરેલું પાપ આપની કૃપાથી નષ્ટ થાઓ."[૧૧] પછી 'સોમોધેનું૦' એ મંત્ર ભણી આહુતિ આપવી. 'आकृष्णेन०' એ મંત્ર ભણી સૂર્યને પીપળાની સમિધાની એકસો આઠ આહુતિ આપવી.[૧૨] 'इदं विष्णुः०' એ મંત્ર ભણી ખીરનો હોમ કરવો.[૧૩] વ્યાહુતિથી એકસો આઠ વખત હોમ કરવો. તેર બ્રાહ્મણોને લાડુ તથા દૂધપાક જમાડવો ને તેઓને દક્ષિણા આપી પ્રસન્ન કરવા. આચાર્યની પૂજા કરવી, તેને પુષ્કળ દૂધવાળી એક ગાય આપવી.[૧૪-૧૫] જે માણસ ભક્તિથી એ પ્રમાણે વ્રત કરે છે, તે કરોડો જન્મનાં પાપથી મુક્ત

अस्मिन् कृत व्रते राजन्वैधव्यं स्त्री न चाप्नुयात्। अकालमृत्युर्दारिद्र्यं शोको दुःखं न जायते१७
सर्वसौख्यमवाप्नोति व्यतीपातप्रसादतः ॥ १८ ॥

॥ इति प्रकारांतरेण व्यतीपातव्रतोद्यापनं संपूर्णम् ॥

થાય છે, એમાં સંશય નથી.[१६] હે રાજન્! આ વ્રત કરવાથી વ્યતીપાતની કૃપાથી સ્ત્રીને રંડાપો આવતો નથી, અકાલ મૃત્યુ થતું નથી, દરિદ્રપણું, શોક કે દુઃખ આવતાં નથી,[१७] ને સર્વ સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે,[१८] એવી રીતે બીજે પ્રકારે વ્યતીપાતનું ઉદ્યાપન કહેલું છે.

અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધિક માસનો દાન સંકલ્પ

અધિક માસમાં પોતાના ઇષ્ટદેવને રોજ નવીન સામગ્રી પોતાના મનોરથ પ્રમાણે નિવેદન કરવી અને તે પછી પોતે તે પ્રસાદ તરીકે સ્વીકારી ખાવી. બાર મહિનામાં જે જે ઉત્સવો આવે તેમાંથી ઇચ્છામાં આવે તે ઉત્સવ ભાવથી આ માસમાં કરવાનું મોટું પુણ્ય છે. અશૌચાદિ કોઈ કારણથી કોઈ ઉત્સવ કરવાનો રહી ગયો હોય તો તે આ માસમાં કરી શકાય. દાનમાં પણ ૩૩ માલપુવા કાંસાનાં પાત્રમાં મૂકી, વસ્ત્ર વિંટાળી, તુલસી પત્ર, દક્ષિણા વગેરે સાથે નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરી દાન કરવું ઉત્તમ છે.

द्विराचम्य । श्रीविष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य श्रीविष्णोराज्ञया प्रवर्त्तमानस्य ब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भूर्लोके भरतखण्डे आर्यावर्तान्तर्गतैकदेशे अमुकदेशे बौद्धावतारे अमुकशालिवाहनीयशके अमुकविक्रमसंवत्सरे अमुकायने अमुकर्त्तौ श्रीपुरुषोत्तमाधिदैवते अमुकमासे अमुकतिथिवासरनक्षत्रयोगकरणचन्द्रे अमुकराशिस्थे सूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथाराशिस्थानस्थितेषु सत्स्वेवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम वर्षत्रयोपार्जितकायिकवाचिकमानसिकसमस्तपापोपशमार्थं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तशुभफलप्राप्त्यर्थं श्रीगोपीजनवल्लभप्रीतिकामनया त्रयस्त्रिंशत्संख्याकापूपदानमहं करिष्ये । तत्रादौ दानदैवतश्रीपुरुषोत्तमपूजनं ब्राह्मणपूजनं च करिष्ये इति संकल्प्य, तौ पूजयित्वा देवं प्रार्थयेत्ः—

આ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી શ્રીપુરુષોત્તમ દેવની અને બ્રાહ્મણની પૂજા કરી નીચે પ્રમાણે શ્લોકથી પ્રાર્થના કરવી.

विष्णुरूपी सहस्रांशुः सर्वपापप्रणाशनः । अपूपान्नप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु ॥१॥ नारायण जगद्बीज भास्करप्रतिरूपधृक् । दानेनानेन पुत्रांश्च संपदं चाभिवर्द्धय ॥ २ ॥ यस्य हस्ते गदाचक्रे गरुडो यस्य वाहनम् । शङ्खः करतले यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३ ॥ कलाकाष्ठादिरूपेण निमेषघटिकादिना । यो वञ्चयति भूतानि तस्मै कालात्मने नमः ॥ ४ ॥ कुरुक्षेत्रसमो देशः कालः पर्व द्विजो हरिः । पृथ्वीसममिदं दानं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ ५ ॥ मलानां च विशुद्ध्यर्थं पापप्रशमनाय च । पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थं तव दास्यामि भास्कर ॥ ६ ॥

પ્રાર્થના પછી પાના ૪૭ ઉપર શ્લોક ૭૩ થી (नरको०) શ્લોક ૭૮ ના પહેલા અર્ધો ભાગ (मे दिवाकर) સુધી બોલીને પછી નીચેના इमान् ઇત્યાદિ મંત્ર ભણીને પાત્ર ઉપર તુલસીપત્ર મૂકી બ્રાહ્મણના હાથમાં પાણી મૂકવું.

इमान् त्रयस्त्रिंशदपूपान् तत्प्रतिनिधीनितरान् कांस्यपात्रस्थितान् मोदकप्रभृतीन् वा श्रीविष्ण्वादिश्रीपर्यन्तत्रयस्त्रिंशद्देवतान् श्रीपुरुषोत्तमाधिदेवताकान् तांबूल-पूगीफल-वस्त्र-हिरण्य दक्षिणांसहितान् यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्सृजे । तेन पुण्येन कर्मणा गोपीजनवल्लभः प्रीयताम् न मम ।

श्रीकृष्णार्पणमस्तु.

દરેક પુસ્તકની સવિસ્તર માહિતી માટે મોટું સૂચીપત્ર મંગાવવાથી મફત મોકલી આપવામાં આવશે.

મળવાનાં ઠેકાણાં:—

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ ૧.

પંડિત નારાયણ મૂળજી પુસ્તકાલય,	એન. એમ. ત્રીપાઠીની કું૦,
કાલકાદેવી રોડ, ઝવેરબાગ, ૨૨૯, મુંબઈ નં. ૨.	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, કાલકાદેવી રોડ, મુંબઈ.

इति गुर्जरभाषान्वितं मुग्धाकथासमलंकृतं
अधिमासशुक्लकृष्णैकादश्योर्माहात्म्यं
व्यतीपातव्रतकथा च ।